

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך נט, תשע"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

דבר העורך

חוברת זו עומדת כולה על דברים שכתב ד"ר נתן אפרתי, חוקר תולדות היישוב ומעמדה של הלשון העברית בסוף המאה התשע־עשרה ובמאה העשרים. כאן כינס המחבר בשישה פרקים דברים השופכים אור על פעילותו הציבורית של אליעזר בן־יהודה בשנות חייו האחרונות. כמובן, גם מן המובא כאן מתבלט פועלו הרב בחידוש הדיבור העברי ובחיבור מילונו הגדול.

הפרק הראשון פותח צוהר אל המאמצים לכינון עיתון עברי "הגון". השאיפה להקים עיתון מתחרה לעיתוני משפחת בן־יהודה הייתה ביטוי מובהק לא־נחת שחשו כמה וכמה מחשובי העסקנים הציונים ואנשי הרוח היהודים בתחילת המאה העשרים כלפי בן־יהודה ועיתוניו. הפרק הזה מגלה גם עוד פנים מפני המאבק של אנשי יפו עם היישוב הישן שמרכזו ירושלים.

הפרק השני מגלה פרטים על מאמציו ועל פעילותו של בן־יהודה למען העלאתם של יהודי תימן ארצה. "צריך להביא את היהודים מגלות תימן. הם שם כחמשים ששים ואולי שמונים מאה אלף. אין איש יודע", הוא כותב למנחם אוסישקין במכתב נרגש.

בפרק השלישי מסופר על שהותו מעוררת המחלוקת של בן־יהודה באמריקה בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה. מתגלים בו הקשיים החומריים שנתקל בהם בעשיית המילון ומתפרטות בו דרכי העזרה והסיוע שהושיטו לו מנהיגי היהודים באמריקה. שם עלה בידו לכתוב את "המבוא הגדול" למילונו, ושם גם נחל כמה אכזבות.

הפרק הרביעי סוקר כמה ממעשיו של בן־יהודה לביסוסו החומרי של ועד הלשון, שבראשו עמד. באוגוסט 1918 הריץ אל הנדבן היהודי האמריקאי יעקב שיף מכתב לבקשת תמיכה: "אנו זקוקים עכשיו מאוד למוסד שיעשה למען הלשון העברית מה שהאקדמיה ללשון הצרפתית עושה למען הלשון הצרפתית. תפקידו של מוסד זה יהיה לאסוף את כל אוצר הלשון שעדיין טמון בספרותנו הענפה ולעשותו נגיש; לשמור על טהרת הלשון ולמנוע את היהפכותה לז'רגון, כלומר לבליל של להגים שהובאו על ידי היהודים מארצות מגוריהם; להסדיר וליצור את כל המונחים החדשים הנחוצים לתנאי החיים החדשים. מוסד כזה, שיעסוק בראש ובראשונה בטיהור הלשון ובפיתוחה, יהיה גם גורם בעל עצמה במכלול החיים התרבותיים של עמנו".

הפרק החמישי חושף מסמכים המתארים את פעולתה של ועדת השמות לרחובות ירושלים בראשית השלטון הבריטי בארץ. ישיבת "מדרש הלשון" – שם אחר של ועד הלשון – שנטל בה חלק גם מנחם אוסישקין, משקפת את הלך הרוחות באותה עת. באותה ישיבה אומר אוסישקין: "זוהי מלחמה בעד העמדה המדינית של היהודים בירושלים, ואם לא נקבל כאן את הזכויות של רוב תושבי ירושלים, כמו שדננו כאן, יהיה אחר־כך קשה יותר ויותר". וילין, סגן נשיא ועד הלשון, קובע: "צריך שכל הרחובות של העיר העתיקה, גם של הערביים ושל הנוצרים, יקראו בשמות היסטוריים".

הפרק השישי והאחרון דן בכמה מהלכים מפתיעים לכאורה של בן־יהודה בשנות חייו האחרונות. מן העדויות הכתובות עולה שבן־יהודה הצר על התנזרותם של החוגים החרדיים מן העבודה המדעית, אפילו זו הנוגעת לחקר ההיסטוריה של ארץ ישראל ועתיקותיה. עולמו הרחב מתגלה גם בעניין אחר – הוא ביקש להקטין את הקצאת המשאבים לחינוך העברי בארץ ולהפנותם אל מה שנראה לו חיוני באותה תקופה – הגברת העלייה לארץ ישראל.

משה פלורנטין

1. המאמצים לכוון עיתון עברי "הגון" בארץ ישראל בראשית העשור השני של המאה העשרים

פתיחה

הניסיונות לכוון עיתון "הגון" בארץ ישראל בתקופת דיונו כונו כולם נגד בן-יהודה ועיתונו, לשמותיו המתחלפים. תמימות דעים שררה בקרב הפעילים בייסוד העיתון בדבר הצורך להעמיד עיתון חלופי שקול ואחראי, שילווה את העשייה הציונית החיובית בארץ, לעומת עיתון "משפחת" בן-יהודה, עיתון הנוטה להפרזות ולתיאורים סנסציוניים, "צהוב" במושגי ימינו. ההתנגדות לבן-יהודה התרכזה ביפו והקיפה הן את העסקנים הציונים הן את ראשי אגודת המורים, ואליהם חבר קדיש יהודה סילמן ה"ירושלמי"¹. יש לשער שהתנגדותם גברה מפני שבן-יהודה פנה בעיתונו לאותו ציבור ציוני שהמתנגדים ראו בו את קהל היעד שלהם.

ניסיונות ראשונים

הרעיון להוציא לאור כתב עת עברי בארץ ישראל עלה לראשונה בוועידה השלישית של ציוני רוסיה, שהתכנסה בהלסינגפורס (הלסינקי) בכסלו תרס"ז. הוועידה אימצה שורה של המלצות מעשיות בדבר קידום העבודה המעשית בארץ ישראל, וביניהן הוצאת כתב עת. בזיקה להחלטה זו נשלח ארצה אברהם לודוויגס, שערך את עיתון "הצופה" בוורשה, כדי לבדוק את הצדדים המעשיים בכינון העיתון. בשבט תרס"ז הוא כינס להתייעצות חבורת אנשים מעסקני היישוב, ובכללם נציגי חברות וארגונים ציוניים, סופרים ומורים. שלושה נושאים עיקריים עמדו על סדר יומם של המתכנסים: נחיצות העיתון, האפשרות להוציאו לאור על פי תנאי המקום, הן מצד הצנזורה הטורקית הן מצד הכוחות הספרותיים הקיימים בארץ, והאחריות למימונו.

* גרסה קודמת של פרק זה התפרסמה כמאמר בספר היובל למשה בראש (שערי לשון: מחקרים בלשון העברית בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בראש, ג, בעריכת א' ממון, ש' פסברג ו' ברויאר, ירושלים תשס"ח, עמ' 36-50).
1. ר' הערה 11 להלן.

המשתתפים העלו שני תנאים מקדמיים שבלעדיהם לא ייכון העיתון. האחד: קבלת פירמן (רישיון) להוציא עיתון – האפשרות להשתמש ברישיון עיתונו של בן-יהודה ולהסכים אתו שלא יתערב בענייני המערכת נדחתה על הסף, משום שהפעילים ברוסיה התנגדו לשיתוף פעולה כלשהו עם בן-יהודה. והאחר: התחייבות מצד ההסתדרות הציונית להבטיח שיהיו לעיתון אלפיים מנויים.

הצעד הראשון שהסכימו עליו כל המשתתפים היה לחתום על חוזה לשנה עם בעל פירמן "הצבי" הירשנזון, צעד שהיה הכרחי במשטר העות'מאני. הוחלט שמקום מושבו של העיתון יהיה ירושלים. לודוויפול, שהיה מיועד לשמש עורך העיתון, שיגר את פרוטוקול הישיבות לאוסישקין. הוא ציין לפניו כי כדי להצליח במימוש הרעיון יש צורך בפנייה לציבור בחוץ לארץ שתהיה חתומה בידי אוסישקין, גולדברג, צ'לנוב ואולי גם ראשי התנועה הציונית ברוסיה – פנייה שתעשה רושם, משום שארץ ישראל משגרת שפע של "קולות קריאה"². ואולם הרעיון לכוון עיתון לא יצא לפועל. בביקורו בארץ באמצע תרס"ט נקט חיים נחמן ביאליק יזמה לבקשת משכילים מיפו וכינס התייעצות בדבר הוצאת עיתון עברי יומי כמשקל נגד לעיתוניו של בן-יהודה. ביאליק סלד מגחמותיו הלשוניות והציבוריות של בן-יהודה ומן הגוון ה"צהוב" של עיתוניו, ולפיכך הכיר בנחיצותו של עיתון עברי חדש ונענה לפנייה ברצון.³ אולם יזמה זו לא התממשה.

באותו חודש נשלמו ההכנות לצאתו לאור של עיתון עברי חדש, "החרות". אברהם אלמאליח, עורך העיתון, שיגר מכתב למשכילים ירושלמים וביקש לשמוע את דעתם בדבר אופיו וצביונו של עיתון עברי בירושלים, עיתון שיהיה ב"מדרגה חשובה", לא בחסות מפלגה ולא בבעלות איש פרטי.⁴

סילמן פועל לייסוד עיתון עברי יומי

כבר בחודש השני להופעת "החרות" גילה קדיש יהודה סילמן את דעתו עליו: "איזה עתונן שלא כדאי להוציא עליו אף טפת דיו אחת". הוא לא חסך את שבט לשונו הן מאיתמר בן-אב"י עורך "הצבי" הן מאלמאליח עורך "החרות", וכינה אותם בלעג "מחנכי דורנו ומדריכיו, הם שני המאורות הגדולים".⁵

2. שני פרוטוקולים בדבר ייסוד עיתון שבועי עברי בארץ ישראל (שתי האספות התכנסו בכ' בשבט ובכ"ה בשבט תרס"ז), אצ"מ (הארכיון הציוני המרכזי), A24/66II.

3. נ' אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב-תרפ"ב (1881-1923), ירושלים תשס"ד, עמ' 224-225, וראה גם הערה 49 שם.

4. אלמאליח כתב למז"א בזה הלשון: "בעוד ימים אחדים יופיע הגליון הראשון" (אלמאליח למז"א, בלא תאריך, ארכיון מז"א). הואיל ו"החרות" החל להופיע באייר תרס"ט, יש להניח כי המכתב נשלח בשלהי ניסן או בראשית אייר.

5. הצבי, כ"ט בסיוון תרס"ט. סילמן קבע בהמשך דבריו: "אנחנו" זוהי כמדומני מלת

בן-אב"י הקדיש ל"שאלת העתונות" מאמר ראשי מיוחד ב"האור". הוא הצביע על כך שבעקבות הכרזת ה"חוקה" העות'מאנית נהפכה סוגיה זו לנושא מרכזי בקרב ציבורים שונים ביישוב. אלה הפנו את חצי ביקורתם וטענותיהם אל העיתונים הקודמים, והגדיל לעשות לדידו "הפועל הצעיר", שהטיח דברים מזלזלים במיוחד ב"הצבי". דרישת המבקרים הייתה לכוון "עתון גדול ותקיף", שיהווה מנוף להתפתחות היישוב ויבלום את השפעתם "המשחיתה" של העיתונים הקיימים.⁶

סילמן היה פעיל במיוחד בנושא הוצאת העיתון, ופעילות זו קיבלה את ביטוייה במהלך שנת תר"ע. במכתב ששיגר למרדכי בן-הלל הכהן, מעסקני היישוב הבולטים, הוא תקף במילים בוטות וחריפות מאמר מפרי עטו של איתמר בן-אב"י, שערך את עיתון "האור" באותה עת. סילמן ייחס לבן-אב"י את השימוש בכינוי "בוגדים בשפתם ובעמם" כלפי אישים ופעילים ביישוב.⁷ סילמן הוכיח את חבורת המשכילים, הסופרים והפעילים על אדישותם ועל התעלמותם מן העיתונות "המופקרת" השולטת בכיפה בירושלים, עיתונות הנכתבת בידי "נערים נבערים" נעדרי תודעת אחריות בדבריהם. הוא תלה בהם את האשם להיעדר עיתון שישימש "בית הספר לדור" במקום "מחנכי הדור השמורקצים שבירושלים", וטען כלפיהם כי לו הייתה שאלת ייסוד העיתון בוערת בעצמותיהם הם היו מוצאים את מקורות המימון הדרושים.⁸

בעיתונו של סילמן "ליהודים" הופיעה קריקטורה מכוערת נגד בן-יהודה שכותרתה "העגל והמשכן בירושלם (סמבוליה)" בשל התחברותם של בן-יהודה, אשתו ועוזריהם הקבועים עם המשומד שלמה פיינגולד. הלה הסכים לשמש מו"ל עיתונו של בן-יהודה ולהדפיסו בבית הדפוס שלו על חשבונו כדי שהוצאתו לא

המוקש של משפחת בן-יהודה. 'אנחנו' זה החטא שמשפחה זו דשה בו ושרבים התלוצצו כבר דים עליו. במלה זו חטאו במלה זו נענשו'. ואולם ראוי להדגיש כי על אף הדברים הנכוחים הללו נגד משפחת בן-יהודה הם הופיעו ככתבם וכלשונם בעיתון ה"משפחה".

6. האור, כ"ו באייר תר"ע.

7. את הציטטה הביא סילמן במכתבו הנזכר למרדכי בן-הלל הכהן, מיום ח' באדר ב' [תר"ע?], בסל"א, מכ"י (=בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, מחלקת כתבי יד), 1068/332⁴. דברי סילמן מתייחסים למאמר של בן-אב"י ב"האור", מיום ט' בשבט תר"ע. שם נוסחו הדברים אחרת: "אם אנשים כלבנתין, כמרדכי בן הלל הכהן, כברזלי, כדזנגוף, כקזרמן, כקלורסקי, כרופין ודומיהם לאלפים – אם כל אלה מוסיפים לעבד עבודתם הזרה ולהקריב קרבנות לאלהיהם השנואים [...] מוסיפים לרוסס ולזיגן את אורנו [...] מה נאמר לדורנו הצעיר עצמו [...] אם גם הוא כמוהם, בוגד בעבריותו, בוגד בעתידו ובנפשו".

8. סילמן להכהן, שם (ראש הערה 7 לעיל).

תיפסק מחוסר אמצעים.⁹ לעומת זאת, בעיתון "הצבי", הופיעה הודעה כי העריכה נשארה כולה בידי בן-ציון (בן-אב"י) וכי "הצבי" יישאר גם להבא עסק פרטי.¹⁰ "ליהודים" טען כי עיתונו של בן-יהודה עורך מסע תעמולה ברחבי יהודה והגליל כדי שפיינגולד ייבחר לנשיא הכינוס לשאלת השפה והתרבות העברית שעתיד להתקיים בירושלים (כינוס זה בוטל מאוחר יותר מסיבות פוליטיות הקשורות למנהל העות'מאני, והתקיים בברלין).

במאמר שפרסם סילמן בכתב העת "השֶׁלֶח" הוא עמד על הצורך וההכרח ב"יצירת עתון עברי יומי בארץ-ישראל". לדידו הגיע המועד להבין כי לא על בתי הספר בלבד אפשר להשתית את הקיום העברי בארץ ישראל, אלא יש לחדור לתוך מגזרי היישוב המבוגר באמצעות ייסוד עיתון "שיהא ערוך כהוגן ובטוב טעם". עיתון זה חייב לעמוד בשתי משימות עיקריות. האחת: לשמור על רמה גבוהה כדי שיזכה לאמון כל העדות והמפלגות; והאחרת: להציג את העובדות בדבר התפתחות היישוב לאשורן ובכך לשמש כלי להסברה בקרב הציבור היהודי בחוץ לארץ. לכאורה ארץ ישראל משופעת בעיתונים עבריים, ואולם זוהי "עיתונות 'בולווארית'", עיתונות שנוקה עולה על תועלתה, משום שהיא רודפת אחר כותרות מרעישות ופועלת על פי פניות אישיות. ובשל כך סופרי ארץ ישראל המכבדים את עצמם נמנעים מלתרום מאמרים לעיתונות זו. מסקנתו היא כי "הגיעה השעה שנאמץ את כל כחותינו [...] ונברא עתון הגון בשביל כל העם העברי".¹¹

על דבריו אלו של סילמן, שכוונו בעיקרם לעיתון שבבעלות משפחת בן-יהודה, השיב בן-אב"י במאמר סיכום שכתב בתום השנה הראשונה לצאת "האור" בגלגולו השני. בן-אב"י האשים את הסופרים בארץ שהם אכולי "הקנאה והנקמה" ומעדיפים לקלקל ולהרוס במקום ליצור ולבנות. הימנעותם של אלו מלשלוח מאמרים לעיתון היא שמאלצת את העורכים לכתוב מפרי עטם וליטול מעיתונים אחרים. הוא העיד על עצמו ועל משפחתו כי היו שמחים לפרסם בעיתונים "מאמרים" או "ירכתונים" של אחרים במקום אלו של עצמם, וגם משל הכהן – "את כל זה חשבנו לנחוץ להגיד פעם אחת ולא נשנה. כדי לחסום את פיותיהם של כל המתנפלים עלינו שלא בצדק".¹²

9. ליהודים, אדר ב' תר"ע, עמ' 3.

10. הצבי, כ"ג באלול תר"ע.

11. ק"י סילמן, "כל עוד לא עבר המועד!", השֶׁלֶח כב (תר"ע), עמ' 395–397.

12. האור, ז' באלול תר"ע.

"חיינו" – ניסיון קצר מאוד שלא צלח

באותה עת נקרתה לפני סילמן ההזדמנות לממש את תפיסותיו בעניין ייסוד עיתון הלכה למעשה. המוציא לאור של עיתון "החרות" הציע לו לקבל עליו את עריכת העיתון במקום אלמאליח, שעמד לעזוב את הארץ. מכיוון שסילמן היה קרוב אל הכהן בהשקפתו וכמוהו חפץ לכוון עיתון "ראוי לשמו" בעל צביון ספרותי ידוע שידווח על היבטי התפתחות החיים בארץ ישראל וישפיע עליהם, הוא ביקש להיוועץ אתו ועם עמיתיו הפעילים הציונים ביפו, שקצה נפשם בעיתונים הקיימים. סילמן היה ער לכך שכדי לייסד עיתון חדש צריך לגייס מקורות כספיים גדולים, מקורות שאינם בנמצא. בנסיבות אלה היה עדיף לדעתו לנצל את קיום עיתון "החרות" בירושלים ולהפכו לביטאון של סופרי יפו ועסקניה, אנשי היישוב החדש. הוא, כעורך העיתון, היה נכון להטות אוזן לכל עצה שיקבל מחבורת הסופרים ביפו ולפרסם את המאמרים שישלחו אליו. סילמן הסכים לקבל עליו את עריכת העיתון רק אם יזכה ל"תמיכה המוסרית" של הכהן ושל סופרים ידידים נוספים ביפו. הוא ביקש שפנייתו זו תישמר בסוד כל עוד לא קרמה עור וגידים.¹³

בגיליון האחרון של "החרות" לשנת תר"ע התבשרו הקוראים בעמוד הראשון כי בראשית תשרי תרע"א יופיע עיתון חדש, "עתון הגון שיהא ראוי לשמו" בשם "חיינו". המייסדים הצהירו על כוונתם להעלות את רמת העיתון כדי שיחבוק את כל היבטי החיים בארץ וכדי ששביבו יתלכדו כל הסופרים העבריים בארץ. לשם כך צורפו למערכת כוחות ספרותיים חדשים, ובראשם סילמן, עורך העיתון. האחראים על העיתון החדש היו אותם אנשים שעמדו מאחורי "החרות", משה עזריאל בעל הפירמן וחיים בן-עטר חבר המערכת.¹⁴

עם צאתם לאור של הגיליונות הראשונים של "חיינו" שיגר סילמן מכתב להכהן והפציר בו כי לא יחסוך ממנו את שבט ביקורתו. הוא שטח לפני הכהן את התלבטויותיו כעורך נוכח התגובות והציפיות השונות של הציבור ביפו ובירושלים. הירושלמים התאוננו כי "חיינו" עמוק מדי להבנתם, וסילמן תלה זאת בעיתוני בן-יהודה, שהרגילו אותם ל"טעם" מקולקל. יתר על כן, ההתפתחויות בירושלים הרחיקו לכת עד לידי כך שחמדה בן-יהודה פעלה בקרב הספרדים למען "החרות" ולמען עורכו אלמאליח על אף המריבות הקשות בין "הצבי" ובין "החרות".¹⁵

13. סילמן להכהן, כ' בסיון (בלא ציון השנה), בסל"א, מכ"י, 1068/332.

14. נ' גוברין, דבש מסלע, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 208–229. בספר מתוארים בפרוטרוט גלגולי העיתון "חיינו".

15. "הצבי" ביקר קשות את שתדלנותו של אלברט ענתבי ואת מעשיו, ו"החרות" התייצב לצדו של ענתבי נגד "הצבי". ר' הצבי, כ"ט בסיון תרס"ט.

"זהו מצח חמדה", קבע סילמן. ועוד טען כי יש ירושלמים ששונאים את "האור" משום השקפותיו החילוניות, מבכרים את "החרות" ואינם רוצים ב"חיינו".¹⁶ לאחר שלושת הגיליונות הראשונים הופסקה הופעת "חיינו". במכתב להכהן באמצע תשרי תרע"א הסביר סילמן את ההתפתחויות: מנדל קרמר היה האיש שהשיג את הרישיון להוצאת העיתון, והוא היה גם האיש שהלשין על "חיינו" ואסר בשם הפחה להמשיך להוציאו אלא אם כן יקבל עליו סילמן לנהוג על פי הנהלים העות'מאניים והקונסול יאשר זאת. סילמן העיד כי לא רצה לערוך את "החרות" וכי המו"ל (בן-ערט) סירב להצעתו לשמש עורך בלי ששמו יופיע, שכן בכך יזהו ב"החרות" את "חיינו", והשלטונות עשויים לראות בכך עילה להפסיק גם את הופעת "החרות". בנסיבות אלה דרש אפוא סילמן כי מערכת "החרות" תודיע ברבים שאין לו עוד חלק בעיתון. הוא הצטער מאוד על שנבצר ממנו להמשיך ולערוך את "חיינו", ובייחוד על שבכך ירדו לטמיון מאמציהם של עמיתיו הסופרים לכוון בירושלים עיתון חלופי.¹⁷

באותה עת התגלע עימות חריף מאוד בין סילמן ובין עורכי "החרות" סביב פרשיות אחדות הנוגעות בענייני ארץ ישראל. מערכת "החרות" תלתה את האשמות סילמן נגדה ברצונו להיפרע מהם בשל הפסקת הופעת "חיינו".¹⁸ בחינת התכתבות סילמן עם הכהן מראה לנו כי כעבור כשנתיים שב סילמן ונדרש לעניין הוצאת העיתון ה"הגון". בין שאר העניינים שכתב עליהם הוא הפציר בהכהן להוציא את העיתון בתדירות של פעמיים עד שלוש בשבוע. סילמן נקב בעלות ההדפסה, וקבע כי יהיה קל להוציא את העיתון בלא שייגרם הפסד.¹⁹

ביקור אוסישקין בארץ ישראל – תנופה למאמצים לייסד עיתון

המאמצים לכוון עיתון "הגון" הגיעו לשיאם בשנת תרע"ג, עת שהה בארץ מנחם אוסישקין, חבר הוועד הפועל הציוני ונשיא הוועד האודסאי. אוסישקין הגיע לביקור בארץ ישראל באלול תרע"ב ונשאר בה כחמישה חודשים.

16. סילמן להכהן, בלא תאריך, בסל"א, מכ"י, 4°1068/332. על פי תוכנו של המכתב סביר מאוד שנכתב בשבועיים הראשונים של תשרי תרע"א, כשראו אור הגיליונות הראשונים של "חיינו": א (ד' בתשרי), ב (ז' בתשרי), ג (ט' בתשרי). על תוכנם של שלושת הגיליונות הראשונים ר' גוברין (הערה 14 לעיל), עמ' 220–226.

17. סילמן להכהן, י"ד בתשרי תרע"א, בסל"א, מכ"י, 4°1068/332.

18. גוברין (הערה 14 לעיל) כתבה על מחלוקת זו בעמ' 211–214. באותו עניין ר' גם מכתב סילמן להכהן, כ"ה בחשוון [תרע"א], בסל"א, שם.

19. סילמן להכהן, תמוז תרע"ב, בסל"א, שם.

בן־יהודה קידם את פניו במאמר ראשי שכותרתו "נשיא חבת ציון וציון". הוא דיבר בשבחו ובשבח פעילותו הציונית ותבע ממנו שלא יתרכז רק ביפו ובמושבות ושלא יתעלם מקיומה של ירושלים, אלא יקדיש לה זמן ומחשבה ויפעל לתקנתה.²⁰ רק לקראת סיום שהייתו בארץ, בטבת תרע"ג, ערך אוסישקין ביקור מקיף בירושלים. במוצאי שבת נערכה לכבודו קבלת פנים רבת משתתפים בבית העם, ולמחרת בערב התכנסו במלון קמיניץ כארבעים וחמישה מחשובי העיר, מכל המגזרים. אלה הוזמנו במיוחד כדי לשוחח עם אוסישקין על תקנתה של ירושלים ולפרוש לפניו את רעיונותיהם בדבר האפשרויות להגדיל את האחיזה היהודית בה ובסביבתה.²¹

עימות בין סילמן למשפחת בן־יהודה

יש הבדלי גרסה בין המקורות שדיווחו על הדברים שנאמרו באותה התכנסות. עיון בכתב היד של זיכרון הדברים, המצוי בארכיון הציוני המרכזי, מגלה שסילמן העלה את שאלת ייסודו של "עיתון עברי" ודיבר נגד בן־יהודה. דבריו קוממו את סולומיאק, אחד המשתתפים, ואולם סילמן המשיך ודיבר על נחיצותה של עיתונות אחראית שתימנע מהדפסת "מאמרים מזיקים".²² לעומת זאת לפי ציטוט דבריו של סולומיאק בעיתון "האור", הוא קטע את דבריו של סילמן ותבע שלא יאפשרו לו להתבטא נגד מאן דהוא באופן אישי. סולומיאק טען כי מטרת ההתכנסות היא להציע הצעות חיוביות "בשלום" ולא לחרוג לעניינים אישיים קטנוניים. אוסישקין היסה את סולומיאק, אך הצטרף לבקשה שסילמן יתרכז בעניין המרכזי שלשמו התכנסו.²³

ההבדל בגרסאות נעוץ בכך שלבן־יהודה כעורך "האור" היה עניין להציג בהרחבה את דברי סולומיאק, שנאמרו בתשובה להתקפת סילמן על בן־יהודה, ואילו זיכרון הדברים, שנערך ביזמת אוסישקין, התמקד בהצעות החיוביות לשיפור התנאים בירושלים ובבקשה למנוע התנצחויות פרטיות כדי שלא להסיט את תשומת הלב מהדיון ב"תקנת ירושלים".

מחלוקת קשה קמה ונהייתה בין סילמן ובין משפחת בן־יהודה באותה עת, מחלוקת שהגיעה אל סף אלימות פיזית, ואולם ענייננו איננו דורש שניכנס לעובי קורתה.

20. האור, כ"ג באלול תרע"ב.

21. האור, י"ד בטבת תרע"ג.

22. נ' אפרתי, "ירושלים היהודית – חיזוקה, מעמדה וכבודה", כיוונים 11–12 (תשנ"ח), עמ' 108.

23. ר' הערה 21 לעיל.

[illegible]

Wm. B. E. Jones

"רציתי גם אני להוסיף דברים אחדים, ואולי יבין אדוני מה המריצני לזה, שבכלל אין אני כותב מכתבים".

"חשבונותינו אתנו נגמרו.
רגל טמאה זו לא תדרך על מפתן ביתנו, ועתה יוכל סילמן לכתב מה שרוצה. וגם עם הפועל הצעיר אין יותר לנו שום אפשרות להיות באיזו יחס של חברים"

"רק דבר אחד לא ידענו
מי הוא הפועל הצעיר, כי אם גם אדוני הוא הפועל הצעיר, והמאמר ופרסום המכתב נעשה גם ברצון אדוני והסכמתו, אז צערי גדול מאד, כי זה מוכרח לגרום בינינו קרע, שקשה יהיה לאחות אותו. אדוני אומר שאין אתם העברים משונאי. כאן באמת המקום לאמר ישמרני אלהים מידדי"

בקשר לאותה מחלוקת פרסם סילמן רשימה במדור "מכתבים למערכת" בעיתון "הפועל הצעיר" (ט' בטבת תרע"ג, עמ' 25–26), ובה פירט את קורותיו של מאמר ששלח ל"האור" ושהעורך אליעזר בן־יהודה לא פרסמו. המאמר עסק בסקר באשר למחלת הקדחת, ששלח מנהל תחנת הבריאות ע"ש שטראוס, ד"ר ברין, לבתי הספר העבריים בירושלים, וששאלותיו נוסחו בגרמנית. סילמן כתב על שיחותיו עם אליעזר בן־יהודה ועם איתמר בן־אב"י בעניין זה. שניהם הגיבו על דבריו אלה ב"האור" (ט"ז בטבת תרע"ג) בהערה שכותרתה "בענין פרטי". בן־יהודה אף כתב לר' בנימין וקבל לפניו על פרסום רשימתו של סילמן, ור' בנימין השיב לו ש"דברי סילמן נתפרסמו שלא בידיעתו". ר' בנימין לא נשא בתפקיד כלשהו ב"הפועל הצעיר", ולפיכך דבריו מפתיעים. ייתכן שבן־יהודה ציפה שגם הוא יגיב נגד סילמן, ואולי דווקא בשל כך השיב לו ר' בנימין כפי שהשיב.

בתצלום מימין מכתבו של בן־יהודה לר' בנימין (ארכיון ר' בנימין, 2125/23, מכון "גנזים").

מאמצי עסקני יפו לייסד עיתון בעירם

שאלת ייסודו של עיתון "הגון" שבה ועלתה זמן קצר לאחר העימות הקשה בין סילמן ובין בן-יהודה. דווקא "האור", שנגדו בעיקר קמו יוזמי העיתון החדש, היה זה שסיקר ברציפות את ההתפתחויות בנושא. שתי הצעות מרכזיות נבחנו בזיקה לכך, ושתיהן שימשו בערבוביה אצל החבורה שביקשה לקדם את כינון העיתון. האחת הייתה ייסוד עיתון יומי חדש. עוד באמצע שנת תרע"ב שיגרו מרדכי בן-הלל הכהן ועמו קבוצת משכילים "קול-קורא" לתפוצות ישראל, ובו ביארו עד כמה העיתונים הקיימים ובעיקר "האור" "מזיקים להציונות ולהעבריות" בארץ ישראל. ואולם מכיוון שלא הייתה היענות לפנייה זו בחוץ לארץ נגזו הרעיון.²⁴ ההצעה האחרת הייתה לחבור אל אחד העיתונים הקיימים בארץ ולהפוך אותו לביטאון עד שתגיע השעה לכוון עיתון "הגון". הואיל והוגי הרעיון היו, כאמור, מתנגדיו הגדולים של "האור", פנה הכהן למערכת "החרות" הירושלמית. זו נטתה להסכים, ואולם בשל הגבלות מסוימות שביקשו להטיל על העורך וההתנגדות לעבור ליפו לא הסתייע הדבר.²⁵

עוד בעת שהייתו של אוסישקין בארץ פנו אליו עורכי "האור" בבקשת סיוע לעיתונם. אוסישקין ועמו קבוצת משכילים – שינקין, חיסין, לודוויפול, ברזילי, ר' בנימין, מטמן-הכהן ועוד מעטים – סברו כי אין הצדקה לייסד עיתון חדש ובכך לפגוע בשני העיתונים היומיים הקיימים, שמחזיקים מעמד שנים רבות. אוסישקין דבק בעמדה שאסור להעביר את העיתון מירושלים ושצריך לשפר את אחד העיתונים הקיימים. ואולם הוא עזב את הארץ, וההתנגדות לתמיכה ב"האור", על אף ההצעות לערוך בו תיקונים, נעשתה נחלת רוב עסקני יפו וסופריה.²⁶

באספה רבת משתתפים שהתכנסה ביפו ימים אחדים לפני פרסומו של הדיווח הנזכר ב"האור" נידונה שאלת ייסוד של עיתון יומי "הגון" לכל היבטיה. משה סמילנסקי דיבר על "הסכנה הנוראה" לדור הצעיר מעיתוני ירושלים שמשחיתים את השפה, ואחרים הצביעו על חסרון עיתון יומי בארץ, חיסרון שאינו מתמלא על ידי עיתוני ירושלים. היו גם כאלה שהדגישו את הנזק שנגרם לציבור מן העובדה שהעיתונות המפלגתית ("הפועל הצעיר" ו"האחדות") היא היחידה המשפיעה על דעת הקהל.²⁷

24. האור, ה' באדר א' תרע"ג.

25. שם.

26. שם.

27. הפועל הצעיר, ז' באדר א' תרע"ג.

העסקנים היפואים התלבטו בשאלה אם יימצאו בארץ עשרות אלפי קוראים שיאפשרו קיום של עיתון באיכות שתשווה לרמת העיתונים בחוץ לארץ, כמו "הזמן" ו"הצפירה". הם החליטו להוציא עיתון יומי שאליו יצורף עיתון שבועי, וציפו שיוכלו להשיג אלפי מנויים של הציבור "הציוני" בחוץ לארץ. את עריכת העיתון השבועי החליטו למסור לידי הסופר אהרן מיכל ברוכוב (לימים ברכיהו), שנמנה בעבר עם מערכת "העולם" ועם הוועד האודסאי ושהה באותה עת בארץ. אברהם לודוויגס, שערך את "הצופה", הוצע כעורך העיתון היומי, ואולם השכר שדרש היה גבוה מדי. בין השאר הועלה שמו של שמואל רוזנפלד, עורך "דער פריינד". כותב המאמר שדיווח על התפתחויות אלה ב"האור" (וחתם בכינוי "יפואי") תמה על המועמדות הזאת, שכן רוזנפלד נודע בהתלהבותו מן הז'רגון (=היידיש), בלעגו לעברית ובהתנגדותו לציונות בארץ ישראל. יתרה מזו, הכותב אף הביע את מורת רוחו שאף לא אחד מהפעילים היפואים זכר לטובה את העיתון שזה שלושים ואחת שנים עומד על משמר הלשון, העם והארץ ואת עורכו (בן-יהודה), שהקדיש לכך את כל חייו.²⁸

כעבור ימים אחדים פרסם "האור" תחת הכותרת "העתון היומי ביפו" דברים שנדפסו ב"הפועל הצעיר" נגד סמילנסקי בשל דבריו באספה ביפו בזכות ייסוד עיתון רשמי "הגון" ובגנות העיתונות המפלגתית. "הפועל הצעיר" תלה את דבריו של סמילנסקי ברצונו להתנקם באחד מחברי מערכת העיתון בשל עניין פרטי שביניהם.²⁹ לגופם של דברים, "הפועל הצעיר" הכיר בצורך הקיים זה זמן רב לכוון בארץ ישראל עיתון יומי שיבטא עמדות חופשיות ובלתי תלויות בענייני היישוב. הצעתם של סמילנסקי ושל יהודה גרזובסקי לייסד עיתון הנתמך בידי בנק אפ"ק או בידי מסגרת יישובית אחרת בארץ לא נראתה לעורכי "הפועל הצעיר", משום שהניחו שהתלות בתמיכה תשפיע לרעה על דיווחי העיתון. כמו כן מניעיו של סמילנסקי לא היו נקיים דיים בעיניהם למשימה כזאת.³⁰

משכילי ירושלים אף הם נתנו את דעתם לשאלת העיתון. בעקבות דיונים שקיימו התגבשה אצלם הדעה כי על "האור" לצאת מאחריותו הפרטית של העורך ולהיהפך לכלי מבטא (=ביטוי) של ציבור המשכילים בירושלים ולעסוק בענייני ירושלים בכלל. הואיל וטרם נקבעו שמות האישים שייטלו חלק בעיתון החדש וטרם סוכמו נוהלי העבודה ותחומי האחריות, לא התפרסמו עדיין השמות.³¹ הצעה זו של משכילי ירושלים, אף שתמכו בה שניים מהפעילים הבולטים ביפו, לוריא וסמילנסקי, נדחתה פה אחד על ידי שאר הפעילים ביפו. הם החליטו כי

28. האור, ז' באדר א' תרע"ג.

29. האור, כ"א באדר א' תרע"ג.

30. הפועל הצעיר, ז' באדר א' תרע"ג; כ"א באדר א' תרע"ג.

31. האור, כ"א באדר א' תרע"ג.

העיתון החדש צריך לצאת דווקא ביפו, שהיא שער הכניסה לארץ ישראל, וכי אין בכך כדי לפגוע במעמד ירושלים או בעיתונותה. האספה החליטה להמשיך בהכנות לכינון העיתון ולהזמין את הסופר ברוכב לשמש מזכיר קבוע.³²

עמדת אחד העם בשאלת העיתון

שאלת ייסוד העיתון עניינה מאוד גם את אחד העם, שאף כי ישב אז בלונדון היה מעורה במתרחש בארץ ישראל לפני ולפנים. אחד העם בירך על "בשורתו" של גרזובסקי בדבר ההכנות שנעשות ביפו לייסוד "עתון הגון". הוא העיד על עצמו כי בעבר הרחוק נהג לקבל כמעט את כל כתבי העת שיוצאים בארץ, אבל אלה גרמו לו מפח נפש ולפיכך חדל לקרוא אותם. בראשית דרכו של "הפועל הצעיר" קיווה אחד העם כי ייהפך ל"עתון חשוב ונקי הדעת". ואולם בעקבות מאמר של ברנר שפורסם בו, מאמר שדיבר על "התנצרות", כתב אחד העם תגובה חריפה ותבע מן הוועד האודסאי להפסיק את תמיכתו בעיתון.³³ אחד העם קיים קשר רצוף עם אנשים מיוזמי העיתון החדש, עודד אותם במאמציהם והסכים עם החלטתם להוציא עיתון יומי, אף שסבר שעדיף להוציאו בשלב הראשון בתדירות של שלוש פעמים בשבוע.³⁴ הוא ציין לפניהם כי "קודם כל" עליהם לקבוע מי יהיו העורך וחברי המערכת, שכן בלעדיהם לא ייכון העיתון. אשר לצד הכספי, הוא הניח שאפשר למצוא את המממנים ואולם הזהיר מקבלת סיוע של המוסדות הציוניים, סיוע שיגביל את העיתון בנקיטת עמדה עצמאית.³⁵

על החלטת הוועד האודסאי, שהתקבלה באותה עת, לתמוך בעיתון "האור" הירושלמי כתב אחד העם ש"זהו לא תקונה של ירושלים, אלא קלקולה".³⁶

32. העולם, ט"ז באדר ב' תרע"ג. ברוכב עלה ארצה ב-1912, והיה תחילה מזכיר "בצלאל" ולאחר מכן מורה בגימנסיה ובבית המדרש למורים בירושלים. הוא פרסם מאמרים פובליציסטיים כמעט בכל העיתונות העברית.

33. עורך "הפועל הצעיר" יוסף אהרונוביץ דגל בהעמדת בימה לכל דעה והשקפה בלא צנזורה, ובלבד שהרמה תהיה הולמת, והוא שאפשר לברנר לפרסם את המאמר על ההתנצרות; ר' ז' צחור, העלייה השנייה: אישים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 5, 107-108. במענה לתגובת אחד העם פרסם אהרונוביץ בעיתון מאמר מפרי עטו. סמילנסקי ראה במאמר זה הוצאת דיבה על אחד העם, ובשל כך הפסיק את השתתפותו ב"הפועל הצעיר" והצטרף ליוזמי העיתון החדש.

34. ש' לסקוב, אחד העם – מכתבים בענייני ארץ-ישראל 1891-1926, ירושלים תש"ס, עמ' 389-390, 421-423.

35. שם.

36. אחד העם לאוסישקין, 25 במאי 1913 (אחד העם, אגרות, ה, ירושלים וברלין תרפ"ד, עמ' 51).

סילמן מפציר בעסקני יפו לייסד את העיתון בירושלים

בעקבות החלטת הוועד האודסאי שלא לתמוך בכינון העיתון ביפו אלא בירושלים וכישלון מאמצי היוזמים ביפו למצוא מקורות כספיים חלופיים הציעו אנשי יפו להתאחד עם עיתון "החרות" ולהביאו ליפו בתנאים מסוימים. הכהן, שהיה מהפעילים הבולטים, הניח שהעורך בן-עטר "הוא ספרדי הנוח לקבל עליו מרות שלנו", ואפשר יהיה אולי להתאימו לתכנים הרצויים לעסקני היישוב.³⁷ ואולם הרוב הגדול של אנשי יפו שללו הצעה זו מכול וכול ודרשו לייסד עיתון חדש, שלא יהיה לו כל קשר לעיתונים שיצאו בירושלים.³⁸ כנגד זאת הפציר סילמן בידידו הכהן לשתף פעולה עם הירושלמים בשל הנסיבות שהשתנו: "האור" כאלו אינו, וגם נפש הירושלמים נקעה מהמשפחה [=משפחת בן-יהודה] ואוסישקין, התקיף מאודיסה בתקיפתו היה והנה". הוא אף ציין שלמיטב ידיעתו בעלי "החרות" יסכימו להמיר את שם עיתונם באחר והשיתוף עמם יאפשר גם להשיג רישיון להוצאת העיתון בלא עירבון. סילמן סיים את מכתבו בזה הלשון: "אם תחליטו 'ירושלים' יכול הגליון להתחיל צאתו מיד [...] ואם אתם אומרים יפו – הבו ועשו כך. אבל החישו צעד. נלאינו. רוח הקודש מתמוגגת. לשוננו בצמא נִשְׁתָּה".³⁹

יומן לוריא – הפעילות מאחורי הקלעים לכוון את העיתון

יומנו האישי של יוסף לוריא, שהיה באותה עת יושב ראש אגודת המורים בארץ ישראל, חושף לפנינו את הפעילות שהתנהלה מאחורי הקלעים בקשר לייסוד העיתון.⁴⁰ לוריא היה המועמד המקובל על הכול לעריכת העיתון, אך הוא סירב

37. הכהן לאחד העם, אייר תרע"ג, בסל"א, מכ"י, 4°1068.

38. יומן לוריא (ר' עליו להלן), 5 ביוני 1913, בסל"א, מכ"י, 8°1171.

39. סילמן להכהן, 8 ביוני 1913, בסל"א, מכ"י, 4°1068/332.

40. יומן לוריא, 15 במאי 1913, בסל"א, מכ"י, 8°1171. לוריא העיד על עצמו כי שינה את יחסו ל"הפועל הצעיר" בעקבות פרסום "פסקויל" של ש' בן-ציון (גוטמן) בשם "בן הנשר" נגד הכהן ("הפועל הצעיר", ט' בטבת תרע"ג) והתחיל מתייחס אליו כמו אל "האור". הוא נוכח כי המערכת רודפת אחרי כותרות, מדפיסה ידיעות שקריות ומשתלחת באנשים מן השורה. סילמן, שעבד על עריכת עיתונו "ליהודים", כתב באותו עניין להכהן ב-14 בפברואר 1913: "בענין בן הנשר רבו הכותבים עד מאד ואליבא דאמת עלה שלך על של כלם וראוי היה בן הנשר שיבואו הדברים, כל הדברים שנכתבו עליו כמו שהם. ואולם אני החלטתי להתאפק ממך את חיי [של ש' בן-ציון] שאינם עליזים בלאו הכי [...] אני רוצה להעמיד את ה'ליהודים' אעפ"י שלגבי ידידיה הכל מותר לכאורה "ליהודים" היה עיתון סטירי – גבוה באסטטיותו מעל הפועה"צ, שהרשה לעצמו להדפיס דברי בלע וכיעור כאלה" (בסל"א, מכ"י, 4°1068). גוברין (הערה 14 לעיל), עמ' 288–340, מייחדת פרק ל"בן-הנשר" ולקורותיו.

להצעה וניאות לעבוד במערכת עד שעתיים ביום לכל היותר. הוא גילה כי שנה קודם לכן הציע לו רופין לערוך את "העולם" השבועי ולהעבירו ליפו, ואולם הוא סירב ליטול עליו אחריות כזו, ש"דורשת ידיעה יותר עמוקה ורחבה בשפה העברית", ידיעה החסרה לו, והנה עכשיו מציעים לו דבר עוד יותר גדול – עיתון יומי.⁴¹ ועוד זאת: רעיון העיתון איננו מושך אותו כבעבר, והוא איננו מאמין שאפשר יהיה ליצור בעזרתו מהפכה, משום שחוג קוראיו יהיה מצומצם, השפעתו תהיה קטנה והעבודה שתידרש ממנו תהיה קשה. ובייחוד אין הוא סבור ששליטתו בעברית עמוקה "כמו בן־יהודה וביאליק".⁴²

הצעה אחרת שהועלתה הייתה להעביר את "העולם" מאודסה לירושלים ולהפכו לעיתון יומי בעריכת דרויאנוב.⁴³ לוריא שיבח את ידיעותיו של דרויאנוב בשפה העברית ואת טעמו הספרותי וטען כי גם אם יערוך אותו בירושלים ולא ביפו "הוא לא ימצא תחת השפעת [הגורמים (?)]] הרקובים שבירושלים".⁴⁴ לוריא ציין כי אוסישקין הוא בעל ההצעה לרתום את דרויאנוב לעריכת העיתון בירושלים, ונימוקו העיקרי הוא קידום מעמד ירושלים. ולא עוד אלא שעז חפצו של אוסישקין להוציא את העיתון מרשות "הכנופיה התל־אביבית", אנשים שלא נחשבו עושי דברו.⁴⁵ דיזנגוף ומוסינזון היו אלה שדרשו בכל תוקף שלא לוותר על הזכות לייסד את העיתון ביפו. הם העריכו כי דרויאנוב לא יאות לבוא לירושלים, וכן סבר לוריא. אשר לשאלת המימון, דיזנגוף הבטיח לדאוג לכך, אך לוריא פקפק בדבר.⁴⁶

בו בזמן נקלע "האור" למצוקה. בני הזוג בן־יהודה נעדרו חודשים מארץ ישראל. בן־אב"י לא יכול היה לשאת בכל העול החומרי והציבורי שבהוצאת העיתון, עול שעליו נוספו גזרות השלטון, והעיתון הפסיק להופיע. חמדה פנתה בעניין זה לאוסישקין כמי שנמנה עם המעטים היודעים להעריך את בן־יהודה ואת פועלו. היא קבלה לפניו כי בן־יהודה מתייסר בלילות בשל מצב העיתון משום שהוא

41. יומן לוריא, שם.

42. יומן לוריא, 25 במאי 1913 (בסל"א, שם).

43. בייג באייר תרע"א שיגרה קבוצת פעילים בתל־אביב (דיזנגוף, לוריא, הכהן, ספיר וליבונטיץ) מכתב לאוסישקין לרגל שמועות בדבר העברת "העולם" מרוסיה בשל הפרעת השלטונות לפעילות הלאומית. הכותבים הציעו להעביר את העיתון ואת המערכת לארץ ישראל, שכן בני היישוב משתוקקים ל"אורגן הגון" (אצ"מ, A24/66I).

44. יומן לוריא, 25 במאי 1913 (בסל"א, מכ"י, 8°1171).

45. שם. לוריא מעיר ביומנו כי "אם היתה קודם איזו קבוצה אוליגרכית ביפו, היא איננה עכשיו", משום שרופין, מנהל המשרד הארץ־ישראלי, שולט בניהול העניינים, הכהן נמצא בחו"ל, וגם דיזנגוף, הקרוב לרופין, מתאונן שהכול נעשה בידי איש אחד.

46. יומן לוריא, 9 ביוני 1913 (בסל"א, מכ"י, 8°1171).

סבור כי לצורך תחיית השפה אין די במילון, וצריך "לחדור מדי יום ביומו לתוך חייה של הלשון העברית", וזאת באמצעות העיתון. "ומלבד כל", הוסיפה, "הלא הוא בשר ודם. הוא רואה את רכושו האחד שרכש לו בכל כך עמל, בכל כך קרבנות משך יתר משלשים שנה, נרמס ברגלים ורואה הוא את עצמו שדוד באמצע היום לעיני השמש. אלה רגשות יתר קטנים, אך אנושיים הם וצריך להתחשב גם אתם. וסוף סוף האם זו תורה וזה שכרה? מדוע תתנהגו עם אחד מהבנים היתר טובים שבעמנו ככה? האם זה יוסיף תפארה לתנועתנו הלאומית וימשך הלבבות הרחוקים אליה?" היא ביקשה אפוא מאוסישקין לנקוט זהירות במהלכים הנוגעים "ביסוד 'העיתון ההגון'", להתחשב בבן-יהודה ולהשתדל להגיע עמו להסכמה.⁴⁷

מיקום העיתון ה"הגון": ירושלים או יפו

מאמצים רצופים לכינון עיתון יומי "הגון" נעשו במחצית השנייה של שנת תרע"ג. שיאם היה בפולמוס חריף שהתנהל מעל דפי "העולם" בדבר מיקום העיתון.⁴⁸ הכהן החל בכך כשקרא תיגר על החלטת הוועד האודסאי לדחות את בקשת עסקני יפו לתמיכה בהוצאת העיתון בעירם, בנימוק שהמקום המתאים לעיתון הוא ירושלים דווקא.⁴⁹ הוא לא בחל במילים כדי להציג את ירושלים ויהודה כנגועים בכל הנגעים השליליים: "כל הרואה את ירושלים במוסדותיה, ברבניה, ודצי"ה, בשיבותיה, בבניה – ואם אתם חפצים, גם בבתי הספר שבקרבה ובמשכיליה בתוכה – הרי נעשה כופר בתחית ישראל בארץ".

הכהן ציין כי העיתונים הקיימים גדושים בצביעות, בהתרפסות ובשקרים, "תרועת עברים נצים ולהקת מחרפים ומגדפים", ואינם מציגים תמונה נאמנה של ההתפתחויות בארץ ישראל. יפו היא לדידו מקום העיתון, שכן התחייה העברית קורמת בה עור וגידים, וממנה צריכה לצאת בשורת החיים החדשים הנבנים בארץ ישראל.⁵⁰

דברים אלה קוממו על הכהן ביקורת קשה מאוד הן מצד הירושלמים הן מצד אנשי הגולה. מערכת "העולם" העירה בשולי המאמר כי היא איננה מסכימה לתוכנו, לא באשר לירושלים ולא באשר לבני הגולה. העורך, דרואנוב, הגיב על

47. חמדה בן-יהודה לאוסישקין, סיוון תרע"ג, אצ"מ, A24/125/18.

48. י' כץ, "המפנה ביחסם של אוסישקין וחובבי ציון לפיתוח ירושלים ולהקמת האוניברסיטה העברית לפני מלחמת העולם הראשונה", ירושלים בתודעה ובעשיה הציונית, בעריכת ח' לבסקי, ירושלים תשמ"ט, עמ' 125.

49. מב"ה הכהן, "שיבות הוועד האודסאי לישוב ארץ ישראל", העולם, כ"ט בניסן תרע"ג.

50. מב"ה הכהן, "חבלי לידה", העולם, כ"ג בסיוון תרע"ג.

הדברים במאמר המערכת ("על המצפה"). הוא שלל לחלוטין את גישתו הבסיסית של הכהן בנוגע לירושלים וקבע כי "חטא גדול חטאנו, כי זנחנו את ירושלים ואת תושביה וגרמנו להחלשת כחה המדיני", וכי שומה לפעול לאלתר לתקנתה הכלכלית והתרבותית.⁵¹

רבניצקי, מסופרי הגולה, ראה בדברי הכהן "התנפחות ארצישראלית" שמבטלת מכול וכול את תרומת בני הגולה. לדידו ההשפעה הרוחנית של הגולה על ארץ ישראל עדיין מרובה מהשפעתה של ארץ ישראל על הגולה, מה גם שכמעט כל הסופרים והעסקנים הארץ-ישראלים הם יוצאי הגולה, וממנה באו כדי להשתלב בעבודת התחייה. רבניצקי טען כלפי הכהן שרק משום ראייתו החד-צדדית את יפו כ"מרכז א"י" השתלח בצרות עין בהחלטת הוועד האודסאי, החלטה שהכירה עקרונית בתביעת עסקני יפו לכוון עיתון "הגון", אף שלא ביפו אלא בירושלים. לדידו דווקא בשל הגילויים השליליים שמנה הכהן בעיתונות הירושלמית היה עליו לברך על ההחלטה, שבאה לשנות את דמות העיתונות ולשפר את האווירה בירושלים.⁵²

דוד ילין, איש ירושלים, השיב אף הוא להכהן על דברי הפלסתר שכתב בגנות ירושלים ותושביה: "והנה בא ידידנו הכהן וגזר עליה [=על ירושלים] כליה עוד לדורות רבים, גזר עליה לקבל את כל הביבים של כל הגולה". ילין ציין את הניגוד המהותי שבין שתי תפיסות: אלו שבוחרים "בחיי שעה" ורואים בראשית ההתיישבות החדשה ובייסוד יפו ותל-אביב את חזות הכול, ואלו שחייהם "חיי עולם" והם מבינים שבניין האומה חייב להיות מושתת על ירושלים כמרכז. ואשר לנימוקים המעשיים שהעלה הכהן בזכות ייסוד העיתון ביפו ולא בירושלים, ילין קבע כי הכוחות הספרותיים בירושלים אינם נופלים מאלו שביפו. יתרה מזו, ירושלים משופעת במוסדות חינוך ותרבות ואוכלוסייתה מרובה פי כמה מזו שביפו, ובוודאי תעדיף עיתון היוצא בירושלים על פני עיתון ממקום אחר. ילין הצדיק את החלטת הוועד האודסאי וקבע כי עיתון "הגון" שיצא בירושלים ישפיע על הגולה הרבה יותר מכל עיתון שיצא במקום אחר.⁵³

ר' בנימין (יהושע רדלר-פלדמן), שעבד במשרד הארץ-ישראלי, סקר את גלגוליה הלא-מוצלחים, לדידו, של העיתונות העברית בארץ ישראל. הנחתו המרכזית הייתה שאילולי הגדישו עיתוני ירושלים את הסאה, ובייחוד "האור", שהעמיד את "הסנסציה" מעל לכול, לא הייתה מתעוררת השאלה בדבר ייסוד עיתון יומי "הגון". ואולם בשל ההידרדרות ברמת העיתונות והשחתת תלמידי

51. העולם, שם.

52. י"ח רבניצקי, "בטול הג'ש", העולם, י' בתמוז תרע"ג.

53. ד' ילין, "אמלאה הקרבה!", העולם, כ"ה באב תרע"ג.

בתי הספר הן מצד התוכן הן מצד השפה התעורר הצורך בייסוד עיתון חדש.⁵⁴ בניגוד לטענות הכהן קבע ר' בנימין באופן חד-משמעי כי מקום העיתון, לפחות בעת ההיא, חייב להיות ירושלים, שכן היישוב בירושלים מצד מספרו הוא הגורם היחיד שיכול להשתלב בנציגות הפוליטית המקומית. ועוד זאת, ירושלים משופעת ביוצאי גלויות שונות, והעברית היא שפת התקשורת היחידה שלהם.⁵⁵ הכהן השיב למבקרי "תשובה משולשת", ולא חזר בו מתפיסתו הן באשר לירושלים ולבני הגולה הן באשר לכינון העיתון ביפו.⁵⁶

הפולמוס בשאלת העיתון היה בבואה של התפיסות השונות במחנה הציוני בדבר מעמד ירושלים. תמימות דעים שררה בקרב הכול בדבר השפעתה הלא-חיובית של העיתונות הקיימת, ובייחוד עיתונו של בן-יהודה, ובדבר הצורך בייסוד עיתון עברי ציוני אחראי, "עיתון הגון". הכהן שימש פה לתפיסה שרווחה בקרב אנשי "היישוב החדש", תפיסה שמתנערת מהעבר הגלולי ומבקשת להשתית את תחיית העם והארץ על אדגים חדשים של ההווה. תפיסה זו כרכה בצוותא את ירושלים ותושביה עם גילוייה השלייליים של הגולה ושללה כל רעיון והצעה הקשורים בה. ילין ייצג את גישת "היישוב הישן", שראתה בירושלים את חזות הכול, ואף ציין את תרומת ירושלים להתפתחות החיים העבריים בארץ ישראל. ירושלים לדידו היא עבר שעליו מושתתים חיי ההווה והעתיד. והיו הציונים, אנשי הגולה, שהתעשתו בעת הזאת והבינו שחטאו חטא היסטורי בכך שהתעלמו מחשיבות מעמדה הכלכלי, התרבותי והפוליטי של ירושלים. כולם, למעט הכהן והנוהים אחריו בקרב "היישוב החדש", התלכדו סביב הצורך וההכרח לעשות לתקנת ירושלים ולכונן בה עיתון יומי עברי. ואולם מהצד המעשי צדק הכהן בחתמו את תשובתו למבקריו בדברים האלה: "מרחוק נראה לי שגם דבר יסוד העיתון הולך ונדחה [...] עתון לא יהיה ובחינו החברתיים והציבוריים יהיה עוד פגם אחד".⁵⁷ כל המאמצים הללו לכונן עיתון "הגון" אכן לא צלחו, ואילו עיתונו של בן-יהודה המשיך לצאת עד שהממשל הטורקי הפסיק את הופעתו בטבת תרע"ה, חודשים אחדים לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה.⁵⁸

54. ר' בנימין, "לשאלת העתונות בארץ ישראל", העולם, כ"ג באלול תרע"ג. במאמר שכתב ר' בנימין על אליעזר בן-יהודה עשרים ואחת שנים מאוחר יותר חזר וקבע כי עיתונו של בן-יהודה איננו "כלי מבטא אידאלי ביותר" וכי דיווחיו נושאים דפוס של "התנפחות חצרנית". לדבריו פסל בן-יהודה חידושים בלשון שנתחדשו על ידי אחרים ופרסם ידיעות על המשפחה עד שהעיתון הפך להיות שופר של רשות פרטית ("אליעזר בן-יהודה", התקופה יז [תרצ"ד], עמ' 494).
55. העולם, שם.
56. מב"ה הכהן, "תשובה משולשת", העולם, כ"ד במרחשוון תרע"ד.
57. שם.
58. הגיליון האחרון של "האור" יצא בז' בטבת תרע"ה.

2. בן-יהודה ועליית יהודי תימן לארץ ישראל

בראשית העשור השני של המאה העשרים פעל המשרד הארץ-ישראלי, זרוע הביצוע של ההסתדרות הציונית בכל הקשור להתיישבות בארץ ישראל, למען הבאתם של עולים יהודים מתימן ושילובם בעבודה במושבות החקלאיות בארץ ישראל. התהליך החל עם פרסום מאמרו של שמואל יבנאלי "עבודת התחיה ויהודי המזרח", בשני חלקים, בעיתון "הפועל הצעיר" בחודשים אייר וסיוון תר"ע.¹ בחלקו הראשון של המאמר ציין יבנאלי את התועלת שיהודי המזרח יכולים להביא לתנועה הציונית: "הם הרי יודעים את השפה ואת העמים שאנו יושבים בהם, את חייהם ומנהגיהם. רובם נתינים עותמנים [...]". בעקבות מאמרו הציעו לו אנשי המשרד הארץ-ישראלי לצאת לשליחות לתימן כדי לעודד את היהודים שם לעלות לארץ ישראל. הוא יצא לדרכו באמצע כסלו תרע"א, שהה בתימן ארבעה-עשר חודשים וחזר באמצע תרע"ב.²

עיון בארכיון אוסישקין שבארכיון הציוני חושף שני מכתבים שכתב אליעזר בן-יהודה למנחם אוסישקין בנוגע להעלאת יהודי תימן ארצה – הצעה שבן-יהודה גיבש והעלה על הכתב חודש לאחר פרסום מאמרו של יבנאלי ועוד לפני הפעולות של המשרד הארץ-ישראלי. אוסישקין, שהיה ידיד קרוב לבן-יהודה, שימש יו"ר הוועד האודסאי ופעל כחבר בהנהלת ההסתדרות הציונית לקידום העבודה המעשית בארץ ישראל.³ את המכתב הראשון כתב לו בן-יהודה בסיוון תר"ע. חלקו הראשון של מכתב זה נגע לאי-בחירתו מלכתחילה כחבר ההסתדרות ללשון העברית בוועידה שנערכה בברלין בתר"ע (1909),⁴ וחלקו השני עסק ביחסם

* ההדגשות והניקוד במובאות שבפרק זה ובפרקים שלהלן הם במקור.

1. הפועל הצעיר, כ"ט באייר תר"ע; ט"ו בסיוון תר"ע.
2. א' רופין, פרקי חיי, ב, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 103–108; א' יערי, זכרונות ארץ ישראל: מאה ועשרים פרקי-זכרונות מחיי הישוב בארץ מהמאה השבע-עשרה ועד ימינו, ב, רמת-גן 1974, עמ' 883–902; נ' דרויאן, באין מרבד קסמים, ירושלים תשמ"ב, עמ' 116–121; י' ניני, יהודי תימן, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 78–79; מ' שילה, נסיונות בהתיישבות: המשרד הארצישראלי (1908–1914), ירושלים תשמ"ח, עמ' 160–163.
3. י' גולדשטיין, אוסישקין – ביוגרפיה, א: התקופה הרוסית, 1863–1919, ירושלים תשנ"ט, עמ' 214.
4. נ' אפרתי, "תחיית הלשון העברית והתנועה הציונית", לשוננו לעם מח (תשנ"ז), עמ' 111.

של השלטונות העות'מאניים אל היישוב היהודי ואל האוכלוסייה הערבית ובהתפתחויות הפוליטיות שבגינן הציע בן-יהודה להביא את התימנים.

[...] ועתה, נדברה נא על המעמד הכללי שלנו פה. אע"פ שאין ספק בדבר שהפחה החדש בא בפקודות מהוזרה מקושטא להצר את צעדינו פה, בכל זאת אין ספק גם בזה, שהוא בעצמו צורר ישראל, והוזרה מצאה בו שליח נאמן לרצונה. מה כונתה של הוזרה? אחרי כל מה שדברתי עם ר' חיים נחום, נתחזקתי בדעתי שלא כל כך הוזרה בעצמה מביטה בעין צרה על היהודים, כמו שהיא רוצה להתרצות בזה אל **הערבים**, שהיא יראה מהם, והערבים, כל המורשים הערבים מירושלים ויפו ושאר א"י וסוריה, הם מתנגדים לא **להצינונות המדינית** אלא דוקא **להתכנית של אוסישקין לעבודה מעשית** בארץ. זאת בארתי בישיבה שהיתה פה לפני שני שבועות, כשהיו פה שינקין ומטמן כהן, ושהשתתפו בה גם אחדים מחשובי ירושלים. הרב דבר עם הפחה, והוא **הצטדק**, שהוא חלילה אינו אויב בכלל ליהודים, ולמשל את יהודי סלוניקי הוא אוהב מאד, רק יהודי ירושלים אינם כמו יהודי סלוניקי. ואין ספק גם בזה, שהוא נסה למנוע מכירת קרקעות גם ליהודים עותמנים, אך לעת עתה לא עלה בידו. על כך פנים נגד יהודים לא עותמנים בודאי תהיה הממשלה קשה, ובודאי לא תקל את הכניסה לארץ, כי אם עוד תוסיף חומרות, אם רק תוכל. ולו לפחות היתה זו סבה שמספר חשוב מיהודים לא עותמנים יהיו לעותמנים, היינו צריכים לאמר גם זו לטובה. אבל, אפילו **אחד** אינו רוצה לעזוב את המחסה של הקונסול, אפילו של הרוסי ולהיות לעותומן, ולזה מספ⁵ עוד ענין עבודת הצבא – זה, לפחות לעת עתה החריב לגמרה את ישוב היהודים.

ברחו מהארץ יהודים עותמנים הרבה מאד ואין ספק כי מספר העותומנים ילך ויתמעט משנה לשנה.

ומה נעשה אנו לזה? הצריך אני לבאר עוד יותר באריכות עד כמה המעמד הזה מסכן לנו? נצרכים לנו יהודים עותומנים, ויש מקור אחד להשיגם – תימן. עלינו לאמץ את כל כחנו להביא את היהודים משם הנה, ועלינו **למהר** בזה, מפני שיש לחשוש כי קרוב היום, וארץ ישראל תהיה סגורה לפני יהודים גם **עותומנים**. ידידנו הערבים ישתדלו בדבר, וימצאו לזה סבות ממשיות. והממשלה שהיא יראה מהערבים ורוצה למצוא חן בעיניהם, ובעורונה הגדול שאינה מבינה כי זה לאסונה ולרעתה היא, רוצה להתרצות להערבים בראשי האנשים האלה, היהודים. אבל לעת עתה, עוד לא הגיעו הערבים לזה, לתבוע לסגור את שערי הארץ גם ליהודים עותומנים, ועלינו למהר, למהר!

צריך להביא את היהודים מגלות תימן. הם שם כחמשים ששים ואולי שמונים מאה אלף. אין איש יודע. הם סובלים שם מהערבים. אך החברה כִּי"ח כבר פרשה כפה עליהם. היא מיסדת להם שם בתי ספר, וזה אין לכחד, מי שלמד בבית הספר של החברה אינו מניח את עצמו להיות למרמס לאיזה ערבי, והערבי אינו מעז לעשות זאת, וכאשר יהיה שם דור תלמידי בית הספר לא יחפצו יותר לבוא הנה, מפני שתימן היא באמת ארץ זבת חלב ודבש! ולכן, חרף זה צריך למהר. עתה הם משתוקקים כלם לבוא, והם יבואו בלי שום עזרה כמעט מצדנו, יבואו **ברגליהם** בלחם יבש נדודים [?]. בכל הדרך. מה שצריך לעשות בזה מצד הוא ראשית להעיר עוד יותר התשוקה שם, ולזה נצרך לחבר פה ע"י רבני התימנים שבירושלם **מחברות** של תעמולה, כתובות בלשונם, בעברית אמנם, אך בסגנונם, וברוחם, בענין האמונה בקרבת הקץ שנתפשטה שם. צריך לחבר מחברות כאלה וצריך לשלח שמה, וכמו כן מכתבים מודיעים עד כמה גדולה החרות ליהודים פה, וכי יש אפשרות להרויח פה, לא צריך **שאנו** נקרא אותם, ונקבל עלינו אחריות פרנסתם פה. אז לא נפטר מהם על נקלה ונצרכים לזה סכומים עצומים. צריך רק לחזק התשוקה שישנה בקרבם, ו**מעצמם** יבואו. וצריך עוד, שפה יעסקו אנשים אחדים לסדר הדבר ולמצוא להם עבודה. כל המושבות רוצות בהם. בשבוע העבר אומר לי מאירוביץ, כי ראשון לציון **מקוה להשיג עוד כעשרים** משפחה לראשית ימי הגשמים!

ולכן, אם יש בדעת אדוני לקחת בידו את הדבר הזה, שהוא לפי דעתי, **הדבר האחד** שאפשר עתה ושצריך עתה לעשות, ימנה אדוני פה אנשים **אחדים**, אבל רק **אחדים**, שיעסקו בדבר **בצנעה גמורה**. אל נא יחשדני אדוני **שאני רוצה להיות בתוכם**. ימנה אדוני כאן וְעָדָה קטנה, במי שירצה אדוני, רק שיהיו אנשים מסורים לדבר ומאמינים בדבר. ממילה מובן שצריך איש **אחד** שהוא יהיה **העסקן** התמידי בדבר, ופה הנה אולי באה התשועה גם לברזלי ידידנו. יהיה הוא העוסק בזה. זה יהיה לפצוי **לנפשו**, לרגשותיו. יש לו לעת עתה שכר מהבנק, וצריך שהבנק ישלם לו שכר עוד כמה שנים. ומחברת חו"צ [=חובבי ציון] של אדוני, ומהציונות וכיו"קצב סכום קצוב להוצאות הנצרכות, לשלם להרבנים בעד חבור המחברות, בעד הדפסה, שלוח, ועוד ועוד, ואחרי כן לעסוק בהם בבואם, מבלי **שידעו** כי יש אנשים פה העוסקים בהבאתם הנה. זהו הדבר בכללותו. אם יתקבל זה בדעתו, יענה אם ירצה אדוני בתלגרם, אפילו לא לי, אלא **לברזלי** למשל. אני אדבר אתו, והוא ידע מה כונת התלגרם. אז יתחיל הוא לעסוק בדבר. מהאנשים הראויים לזה אולי יסכים אדוני על האדון **שץ** הוא באמת בעל מעשה ובעל תחבולה והוא כבר עוסק עם התימנים והם מאמינים בו.

אלה הם ה**שרטוטים** הגסים של הצעה זו. אם יסכים אדוני ויצוה לברזלי להתחיל בזה, יאסף אנשים אחדים לשיבה לעין בדבר ולסדר פרטי הענין. בשיבה ראשונה אם יחפצו אשתתף גם אני. ומה שיציעו ויסדרו ישלחו לאדוני הכל בפרט.

אולי אני טועה, אולי אני עֵנֶר, אבל עד כמה שאני יכול להאמין למה שענין רוחי רואות, אני אוכל לקרוא קול גדול: ברגע זה, במעמד הענינים כעת, זו הפעולה היותר גדולה, האחת האפשרית עתה לטובת מטרנתו. ברגשי ידידות ושתוף הדעות.⁶

בן-יהודה ראה פתח תקווה גדול להתפתחות היישוב בארץ בעקבות מהפכת הטורקים הצעירים ב-1908 וההכרזה על חידוש החוקה ועל בחירות לפרלמנט העות'מאני. הוא טבע את הססמה "יהודים, הֵיו עות'מאנים", ובעיתונו "הצב" קרא ליהודים להתעתמן כדי שיוכלו לבחור ולהיבחר וכדי שתהיה להם נציגות בבית הנבחרים העות'מאני.⁷ ואולם ההיענות לקריאה הייתה מאכזבת – רק מעטים נענו; רובם בחרו לשמור על נתינותם הזרה, ובן-יהודה מגלה במכתבו שאנשים אף ירדו מהארץ. לא בכדי אפוא הוטרד בן-יהודה מאוד מחיזורי הממשל העות'מאני אחרי הערבים, שכן אלה עֵיינו את הפעילות הציונית המעשית בארץ ישראל.⁸ הוא חשש מצעדים שהממשל עלול לנקוט נגד היהודים בשל העובדה שרובם מחזיקים באזרחות זרה ואינם נתינים עות'מאנים, צעדים שהחמור בהם עשוי להיות סגירת שערי הארץ בפני עולים יהודים. בראש מעייניו עמדה השאלה כיצד להגדיל בצורה משמעותית את האוכלוסייה היהודית בעלת הנתינות העות'מאנית בארץ ישראל. הוא שטח אפוא הצעה מעשית לפני אוסישקין לנקוט לאלתר פעולה להעלאת יהודי תימן. בן-יהודה חשב גדולות ודיבר על עשרות אלפי יהודים מתימן. הוא ציין כי יש לנצל את מצבם הקשה, שבעטיו בוודאי ישמחו לעלות ארצה. מצב זה עשוי להשתפר אם חברת כ"ח תתחיל לפעול בקרבם ותניאם מלעזוב את תימן, שאותה כינה במכתבו "באמת ארץ זבת חלב ודבש". בן-יהודה הבין שמוסדות היישוב חסרים את האמצעים הכספיים הכרוכים במימון עלייה כזו, ועל כן קבע שיש לעורר ביהודי תימן את התשוקה לבוא באמצעות חוברות תעמולה שיכתבו רבנים תימנים מהארץ "בעברית

6. בן-יהודה לאוסישקין, כ"ד בסיוון תר"ע ("איתתמ"א"), אצ"מ (הארכיון הציוני המרכזי), A24/125/18.

7. הצב, י"ט בטבת תר"ע; כ"ו בטבת תר"ע.

8. ח' ויינר, "המדיניות הציונית בתורכיה עד 1914", תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, התקופה העות'מאנית, חלק ראשון, בעריכת י" קולת, ירושלים תש"ן, עמ' 290–292.

[...]

זמן זה היאם נזכרתי יי-יגלותי. הי' לי פנאי
 גמל וזו לי לזמן חלילה עלי. זמן זה, וכן ~~היה~~
 על חדריו. זמן הנסב פה עם סלחיה בפה חלילה.
 בית הנסב אצל לי עם ספר, וזה זמן אפרקיי. זמן
 "היה הספק על הנסב זמן מן זמנתי. אצל לי
 יגלותי ספר, והיה זמן מן זמנתי. זמן
 והיה לי זמן, ואולי היה הספק על יגלותי. זמן
 חבש שמתן היה חזות על טרם מן זמנתי. זמן
 על זמן חבש. חבש בין חלקיקי שלם אפרקיי, אפרקיי
 וזמנתי על זמן חבש חבש, וזמנתי חבש, חבש
 נהל נהל זמן על זמן.

$$[\dots]$$
[illegible]
$$[\dots]$$

1/22/2017 1/2/17 1/2/17
1/2/17 1/2/17

אמנם, אך בסגנונם, וברוחם". רעיונו היה שהם יעלו בכוחות עצמם ובאחריותם, ואנשים בארץ ינסו למצוא להם מקורות תעסוקה. בן־יהודה הציע לאוסישקין למנות "ועדה" קטנה שתפקד על קידום העניין "בצנעה גמורה" ושעם חבריה יימנה בוריס שץ, מנהל בצלאל, שכבר צבר ניסיון בעבודה עם התימנים ובהעסקתם בבתי המלאכה לצורפות ולתכשיטנות של בית הספר. בן־יהודה ראה דחיפות רבה מאוד בפעולה זו והודיע שיש "למהר, למהר!" לפני שיינעלו שערי ארץ ישראל.

בן־יהודה ציפה שאוסישקין יירתם אישית לביצוע משימה זו, שהיא לדעתו "הדבר האחד שאפשר עתה ושצריך עתה לעשות". לכאורה טבעי היה יותר שיפנה בעניין זה אל ד"ר רופין, מנהל המשרד הארץ־ישראלי, שהיה מופקד על ביצוע כל הפעולה הציונית המעשית בארץ ישראל. ברם ייתכן מאוד שהניח שביצוע משימה בהיקף כה גדול – עליית עשרות אלפי יהודים, כפי שהתכוון אליה, היא מחוץ ליכולתו ולאפשרותו של רופין ושל משרדו, ושיש צורך לערב גורם בכיר בהנהלת ההסתדרות הציונית. ביומנו כתב רופין כי ר' בנימין (יהושע רדלר־פלדמן), שהיה מעורב עם התימנים, הציע לו לשגר שליח לתימן כדי להודיע ליהודים שם שיוכלו למצוא פרנסה במושבות החקלאיות בארץ ישראל, וכי בעזרת הרב קוק חיבר ר' בנימין איגרת פנייה ליהודי תימן "בסגנון רבני ישן"⁹. פעולה זו דומה להצעה שהציע בן־יהודה במכתבו להכין חוברת הסברה שתכתב בסגנונם וברוחם של יהודי תימן.

מכתבו השני של בן־יהודה לאוסישקין בנוגע לתימנים נכתב כעבור שמונה חודשים:

לא עניתי לאדוני על מכתבו האחרון לפני חדשים מספר בסוף ימי הקיץ בענין התימנים, ראשית מפני שדרי' רפין לא היה אז כאן, ואני הייתי טרוד מאד בעבודתי ואח"כ כאשר שב דרי' רפין ודברתי אתו שמח מאד על רצונו של אדוני להשתתף בזה הענין, אלא שראיתי כי הוא, דרי' רפין רוצה לעשות מזה ענין **פעוט** להביא מאות אחדים פועלים תימנים לכאן [...] ובינתיים נתקדרו שמינו עוד יותר מהצוררים מבית ומחוץ, ורוחי עוד יותר דכא [...] והנה מעמד הענינים בתימן עתה העירוני עוד פעם לפנות אל אדוני. הנני שולח לו בזה העתקה משני מכתבים שהגיעו להרבנים התימנים פה, אחד מיפו, ואחד מתימן בעצמה. ישים נא אדוני לבו אליהם, אולי יראה כי עתה העת לעשות ואם נניח ההזדמנות מידינו עתה – אולי יהיה כמו בכל דבר. שבאנו **שעה אחת** אחרי המועד!

אני מתחנן לאדוני חוסו חושן, התבוננו לדרוש והחליטו **מעשה גדול**, לפי מעמד השעה!

אנא יענה נא לי בתלגרם

כתבתי גם לרופין, הוא בודאי יכתוב לאדוני

ידידו א בן־יהודה

על סמך דברי אדוני במכתביו אלי, הצעתי להאדון שינקין להדפיס מחברת קטנה אדות מצות הישיבה בארץ הקדש, מחובר על ידי אחד מרבני התימנים, כדי לשלחו לתימן. המחברת נדפסה ובודאי כבר שלח האדון שינקין לאדוני העתקה אחת.¹⁰

ממכתבו של בן־יהודה אנו למדים שאוסישקין השיב לו על מכתבו הראשון, אלא שלא הצלחנו לאתר את מכתבו זה של אוסישקין במסמכי בן־יהודה. אוסישקין ניאות להירתם להבאת יהודי תימן, אלא שמטבע הדברים ביקש מבן־יהודה לתאם את כל הפרטים המעשיים עם ד"ר רופין. בד בבד יזם בן־יהודה את כתיבתה של חוברת הסברה העוסקת בשבח מצוות יישוב הארץ כדי לשלחה לתימן.

ואכן לאחר שובו של יבנאלי משליחותו, ביי"ג באייר תרע"ב (30 באפריל 1912), כחמישה־עשר חודשים לאחר שנשלח מכתבו של בן־יהודה לאוסישקין, שיגר רופין מכתב לקק"ל בדבר חשיבות עליית התימנים וצרכיה. הוא ציין כי אפשר להעלות מספר רב של יהודים מתימן, "מעשה שאין ערוך לחשיבותו [...] הן מן הבחינה המשקית והלאומית, והן מן הבחינה הפוליטית – ריבוי הבוחרים העותומניים". ואולם בשל מצוקת דיור לעולים והיעדר היכולת לקלוט זרם עלייה גדול כל כך הורה להפסיק לפי שעה את העלייה ההמונית לארץ.¹¹ בכך התמצתה כנראה מעורבותו של בן־יהודה בניסיונות להעלות את רובם של יהודי תימן ולהגדיל בכך בצורה משמעותית מאוד את האוכלוסייה היהודית בארץ בעלת הנתינות העות'מאנית. אולי בשל העובדה שלא היה הד מעשי ליזמתו היא לא הוזכרה בחיבורים שעסקו בעליית יהודי תימן בחמש השנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה. לעומת זאת רופין ציין כי עד למלחמת העולם עלו לארץ עוד אלפיים יהודים מתימן וראה בשליחות יבנאלי הצלחה גדולה.¹²

10. בן־יהודה לאוסישקין, י"ב בשבט תרע"א ("אתתמ"ב"), אצ"מ, A24/125/18.

11. רופין (הערה 2 לעיל), עמ' 106–107.

12. שם, עמ' 106.

3. אליעזר בן-יהודה באמריקה, תרע"ה-תרע"ט (1915-1919) פעילותו למען ארץ ישראל מבחינה מדינית, מדעית ותרבותית

במאמר שכתב בן-יהודה בעיתונו "האור" בי"ד בתשרי תרע"ה הוא תיאר את מצבו הקשה מאוד של היישוב היהודי בארץ ישראל, שקשריו עם הקהילות היהודיות באירופה נותקו עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה. "רק ארץ אחת תוכל להציל את היישוב", קבע בן-יהודה, והיא "המדינות המאוחדות של אמריקה [...] בארץ זו שמעבר לים הגדול, בעולם החדש והגדול הזה, לא נגעה רעת המלחמה והצבור היהודי הגדול שבארץ זו עודנו חזק במעמדו הכלכלי [...] והצבור הזה הוא רב הכוח והיכולת להושיע".¹

ההכנות ליציאתה של משפחת בן-יהודה לאמריקה

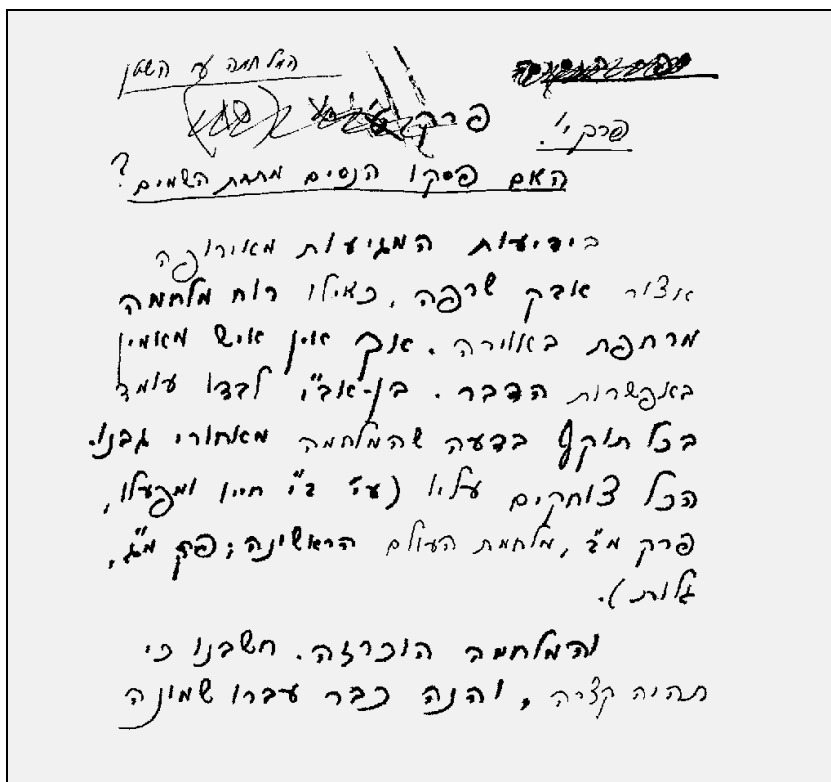
חמדה, אשתו של בן-יהודה, שדאגה לכל הצדדים הכספיים והשיווקיים של עבודתו המדעית, מתארת את ההתלבטות אם להישאר בארץ על אף הצעדים הנוקשים שנקטו הטורקים נגד האוכלוסייה היהודית או לנסוע לאמריקה, ואת הוויכוח שפרץ בינה ובין בן-יהודה בשאלה זו. היא מספרת שקיימה פגישה, בלא ידיעתו, עם אישים מנכבדי היישוב היהודי בירושלים, ובה דיווחה להם על מצב רוחו הירוד ועל העובדה שזנח לחלוטין את עבודתו המדעית וביקשה שיפצירו בו לנסוע לאמריקה, כדי שימשיך שם בעבודתו על המילון ההיסטורי של הלשון העברית ויוכל גם לעסוק בהסברה למען ארץ ישראל. לדעתה בן-יהודה יישמע

* תודתי נתונה לצוות הארכיון היהודי האמריקני בסינסינטי (AJA), ובייחוד לד"ר גארי זולה, מנהל מרכז יעקב ר' מרקוס של הארכיון, ידיד וחבר. בזכות מלגת לווינשטיין-ויינר שקיבלתי מהארכיון יכולתי לשהות בין כתליו ולעבור על המסמכים הארכיוניים שהם הבסיס למאמר זה.

1. א' בן-יהודה, "עזרה חמרית ומוסרית בא"י", האור, י"ד בתשרי תרע"ה. ועוד זאת: ראו לציון כי כבר בראשית תרע"ד, בעיצומה של מלחמת הלשונות, כתבה חמדה בן-יהודה לאוסישקין את הדברים האלה בנוגע להתרחשויות בארץ: "והנה מיעץ ה' בן-יהודה לכם לדאוג מעתה בדבר המכללה שתעמוד מהתחלתה תחת כסות ממשלה כזאת שלא תתערב בשאלת הלשון והממשלה הזאת היא אמריקה, ונקל להשיג כסותה וטוב זה מכל צד" (חמדה בן-יהודה לאוסישקין, י"ג במרחשוון תרע"ד, אצ"מ [הארכיון הציוני המרכזי], A24/125/18).

לבקשתם ולא יסרב לה.² היא אף באה בדברים בעניין זה עם הקונסול האמריקני בירושלים, ד"ר אוטיס גלייזברוק.

בזיכרונותיה של גולדי יוסף, שעלתה לארץ מקנדה לאחר מלחמת העולם הראשונה, היא מספרת שבךיהודה הודה לפניו שעזב את הארץ בידעה שאין לו די חוסן לעמוד בהצקות השלטון הטורקי העריץ ושלא סמך על עצמו ש"בשעת מבחן יעמדו לו כוחותיו שלא למסור דברים שירצו לסחוט ממנו".³ צעדס של בךיהודה ומשפחתו, שנטשו את הארץ בשעת המשבר הקשה ביותר שפקד את

2. ח' בךיהודה, אליעזר בךיהודה - חייו ומפעלו, ירושלים 1940, עמ' 269-272.
3. ג' יוסף, עיר ואם: זכרונות, יומנים, אגרות וסיפורים, ירושלים תשלי"ט, עמ' 40. ר' גם י' לנג, דבר עברית: חיי אליעזר בךיהודה, ב, ירושלים תשס"ח, עמ' 768. יוסף קלוזנר, ידידו ועמיתו של בךיהודה, מאשש אף הוא את דבריה של גולדי יוסף בערך על בךיהודה באנציקלופדיה העברית (כרך ט, ירושלים ותל-אביב תשכ"ד, טור 131): "הוא פחד להישאר בארץ ולסבול בה ביחד עם כל הנשארים בתוכה - ויצא לאמריקה".

חבליים. ז/י-יהודה אומר בחילוק אר :
 - כדא מלון מלון גלל דאמא כמא
 אלא דם ואלא שפה, כי הנפא - במלמא!
 סכנת אנדון! מה אעלה דו?

הכל יוצרים לקדו באצמא,
 אצמא לז/י-יהודה אין אומלל-הלד להיות דעלמא
 הקדשן ואלאחרים אין הוא מאמין ליעל
 זה כהילגן זל, לפתח היב יוצק לויקד.
 הוא כל כך מבלהל ומלאש ודבר
 כשהוא רואה, כי גם אחתה המלון #
~~הכל לא נשאר אלא להקדש - אצמא~~
~~מספרת את הנסיעה לאמריקה בפסח~~
~~לפניה את רוצנאלה דמקום ארץ אלו~~
~~גלות מרה אנטוליה את מספרת~~
 את הנסיעה לאמריקה בפסח לפניה
 את רוצנאלה.

דאמריקה בחפלה רואה ז/י-יהודה
 את עצמו כל טוג מן פרידה דו
 מלת זהב, לנפולחנות דיוכים אמליתים
 מוכנים בדמך ההרמום האזיניוס.
 ארץ-ישראל ללו בסכס. אליה לה, אם
 תיקיה תסיה דין המנצחים או להאז...

היישוב היהודי מאז ראשית ההתיישבות הציונית, לא עבר ללא ביקורת;⁴ והרי בן־יהודה היה האיש שטבע את הססמה "יהודים, הִיו עוֹתִימָאֲנִים". במאמריו בעיתונו "הצבי" הוא נדרש השכם והערב לנושא זה וטען שאם היישוב היהודי רוצה להיות גורם שמחשיבים את דעתו, על אנשיו לוותר על אזרחותם הזרה ולהמירה בנתינות באימפריה העות'מאנית: "זו חובתכם לטובתכם הפרטית, וזו חובתכם לכלל, לציבור היהודי, לאומה הישראלית".⁵ והנה דווקא בן־יהודה, שהטיף להישארות ולהשתלבות, היה זה שעזב את היישוב לאנחות בהגיע שעת המשבר, אף על פי שלא ננקטו נגדו צעדים מיוחדים פרט לסגירת עיתונו. אהרן ראובני – מסופרי התקופה ההיא ואחיו של יצחק בן־צבי – שגורש, שלא כמו בן־יהודה, על ידי הטורקים יחד עם בן־גוריון ואחרים, לא חשך מבן־יהודה את שבט ביקורתו הקשה ברומן שכתב על החיים בירושלים בימי מלחמת העולם הראשונה: "יגור אריה [=בן־יהודה] הציוני הגדול והמפואר מהו? [...] אסור לאיש לעזוב את הארץ! אסור מוחלט, בלי יוצא מן הכלל! [...] כך נאם [...] כך כתב [...] באותה שעה עצמה ארזו בביתו את החפצים, גמרו את ההכנות הגדולות לנסיעתו הוא ומשפחתו, לארצות רחוקות למדי מארץ האבות ונוחות יותר ממנה לשבת בהן לבטח".⁶ איתמר בן־אב"י, בנו של בן־יהודה, השיב על האשמה זו בספרו האוטוביוגרפי, שיצא לאור כעשרים שנה לאחר פטירתו – בהסתמכו על דבריה של אמו טען שזו הייתה הדרך האחת להציל את המילון מכליה.⁷ בשתי הזדמנויות אפשר גלייזברוק לבני משפחת בן־יהודה להצטרף לנתינים האנגלים והאמריקנים שעזבו את הארץ, ואולם הרשויות הטורקיות מנעו זאת מהם. רק בפעם השלישית צלח המהלך.

הדילמה העיקרית טרם נפתרה: מה לעשות בחומרי המילון, שכללו אלפי פתקאות בכתב יד? היו שייצעו לבן־יהודה לקבור אותם באדמה, אבל הוא לא היה מסוגל להיות הקברן של כתביו, ולא סמך על אחרים שיעשו זאת כהוגן בלי שכתב היד יינזק ויירקב.⁸ בסופו של דבר הופקד החומר בידי פרופ' מונטגומרי מן המכון האמריקני הארכאולוגי בירושלים, ומפתחות החדר שבו אוחסן נמסרו

4. מ' בן־הלל הכהן, מלחמת העמים, א, ירושלים תשמ"א (תרפ"ט), עמ' 111.

5. הצבי, י"ט בטבת תר"ע; כ"ו בטבת תר"ע; כ"ח בטבת תר"ע.

6. א' ראובני, עד־ירושלים: רומאן מימי מלחמת־העולם הראשונה, ירושלים 1987, עמ' 81; לנג (הערה 3 לעיל), עמ' 769–770.

7. א' בן־אב"י, עם שחר עצמאותנו: זכרונות חייו של הילד העברי הראשון, ירושלים תשכ"ב, עמ' 277.

8. ח' בן־יהודה, המלחמה עם השטן, אצ"מ, A43/72. עוד על כתב היד של "מלחמתה עם השטן" ר' אצל ר' גרין, "חמדה בן־יהודה ו'מלחמתה עם השטן': מפעלה הלא־ידוע – הפקת המילון", העברית נח (תשס"ט–תש"ע), עמ' 58–59.

לידי גלייזברוק.⁹ אהרן אהרנסון כתב ליוליוס רוזנוולד באפריל 1915: "ברגע זה הודיעו לי שיש אפשרות לשלוח שורות אחדות עם בן־יהודה הצעיר [=איתמר בן־אב"י]. הוא ממחר ולכן עלי להפסיק את כתיבתי".¹⁰ כשמונה חודשים לאחר פרוץ המלחמה יצאה אפוא משפחת בן־יהודה לדרכה באייה יוונית שהפליגה לאלכסנדריה ומשם לפיראוס. ביוני 1915, שבועיים לאחר שעזבה את נמל פיראוס וחצתה את האוקיינוס, הגיעה האייה לנמל ניו־יורק. בהגיעם פגש אותם אחיו של בן־יהודה, גייקוב זיידל, והביאם לביתו. בן־אב"י כתב בזיכרונותיו כי בית האח הפך במרוצת הימים ל"מרכז רוחני" לעברים, שכן בימים ההם "הדאר" עוד לא ראה אור. ימים אחדים לאחר הגיעו לניו־יורק זכה בן־יהודה לקבלת פנים גדולה שנערכה באולם קופר יוניון. שם נפגש עם ראשי התנועה העברית ועם אלפי דוברי עברית. "הלילה ההוא", כותב בן־אב"י, "היה לו ליל נצחון ורוממות רוח. הנאומים לכבודו, מחיאות הכפיים הסואנות, העברית המצלצלת מפיות ילדות וילדים, השירים והריקודים, – כל אלה השכיחוהו לשעה את צערו וגעגועיו, ויאמצו את רוחו".¹¹

התאקלמות בן־יהודה בניו־יורק וגיוס כספים לעבודת המילון

כבר סמוך לבואו קיבל בן־יהודה חדר מיוחד בספרייה הציבורית בניו־יורק בהשתדלותם של פרופ' ריצ'רד גוטהייל מאוניברסיטת קולומביה ושל אברהם פריידוס, ראש המחלקה העברית של הספרייה, כדי להמשיך את העבודה על מילונו. החדר שימש את בן־יהודה במשך ארבע שנות ישיבתו באמריקה, ובו הוא החזיק את כל ספריו המרובים. לצדו עמד בנו איתמר בן־אב"י וסייע לו בהכנת המילון. כמו כן נעזר בן־יהודה רבות בספרייה של בית המדרש לרבנים בניו־יורק, שבראשה עמד המלומד ד"ר אלכסנדר מרקס. בשתי הספריות הללו עמדו לרשותו צוותי הספרנים וסייעו לו במשאלותיו.¹²

כעבור שלוש שנים כתב ידידו של בן־יהודה ראובן בריינין, פובליציסט וסופר עברי ששימש עורך "התורן" בשנים 1919–1926, במאמר לרגל מלאות שישים שנה לבן־יהודה: "אם חפצים אתם לראות את הפלא היותר גדול של המציאות העברית [...] טפסו נא אל הקומה השניה של הספרייה הציבורית בניו־יורק ברחוב 42 – שם בחדר מיוחד לו לבדו, ממול המחלקה העברית, תמצאוהו נחבא אל

9. מורגנטאו לגלייזברוק, 9 בספטמבר 1915, מסמכי הקונסוליה האמריקנית בירושלים, הארכיון הלאומי, וושינגטון; רשימה של דוד ילין לזכרו של גלייזברוק, אצ"מ, A153/74.
10. מסמכי רוזנוולד קופסה 42, הארכיון היהודי האמריקני.
11. א' בן־אב"י, "אב"י בארצות הברית", הדאר, ד' בסיוון תש"א, עמ' 52.
12. בן־יהודה, ר' עקיבא (הערה 53 להלן), הקדמה, עמ' 9.

הספרים ושקוע בעבודתו הכבירה: השלמת אוצר הלשון העברית. האיש הקטן והרזה הזה, המלא תנועות חיים, התפעלות והתלהבות כבחור צעיר לימים – האיש קטן הקומה וכחוש המראה הזה אדם גדול הוא".¹³

את משימת קיומה של משפחת בן-יהודה באמריקה נטל על עצמו יעקב ורטהיים. בנו מוריס הגיע ארצה שבועות אחדים לאחר פרוץ המלחמה כשליחו האישי של השגריר האמריקני בקושטא, הנרי מורגנטאו (שהיה חותנו של מוריס), עם סיוע כספי של 50 אלף דולר, ובמהלך שהייתו בארץ התוודע לבן-יהודה ולמפעלו.¹⁴ הוא ביקר בביתו של בן-יהודה והציע לו לבוא לאמריקה ולהשלים בה את עבודתו על המילון. כשלושה חודשים לאחר שהגיע לאמריקה ביקש בן-יהודה לבדוק אם אפשר לשלוח אליו את החומר המדעי שהשאיר אצל גלייזברוק, הקונסול האמריקני. השגריר מורגנטאו כתב לגלייזברוק כי התברר במכתב מחתנו, מוריס ורטהיים, שבן-יהודה, ששוהה עתה בניו-יורק, "משתוקק להמשיך בעבודתו על הלקסיקון העברי הנפלא [...] שבו מגלים עניין רב כל החוקרים ומנהיגים יהודים [...] כל הכרטיסיות והרשימות מהווים את התשתית לעבודתו, שמייצגת את עבודת חייו".¹⁵

יתרה מזו, מורגנטאו ציין כי מפעל זה של בן-יהודה "הציונים אינם יכולים להרשות לעצמם לאבד". זו בלי ספק אמירה יוצאת דופן מפיו של שגריר, אמנם יהודי אבל לא ציוני כלל. קביעה זו לא מצאתי כמוה במסמכים אחרים של אותה תקופה, ואולי היא מעידה שמורגנטאו שמע מאישיות ציונית כלשהי התבטאות שרואה במפעל המילון נכס צאן ברזל של התנועה הציונית. מורגנטאו הציע שהחומרים יישלחו אל בן-יהודה באחת מאניות המלחמה האמריקניות שיעגנו ביפו, או לפחות שיועברו לבניין הקונסוליה, ושם יוכל גלייזברוק להבטיח את שמירתם.¹⁶ גלייזברוק סירב לשלוח את כתבי היד, כיוון שלא היה יכול להבטיח את העברתם בשלום מירושלים ליפו, ולכן שמר אותם עד לשובו של בן-יהודה מאמריקה.¹⁷

מוריס ורטהיים, שכאמור הוא ואביו יעקב נטלו על עצמם לדאוג לבן-יהודה, פנה באופן טבעי ליעקב שיף, הנדבן היהודי האמריקני הגדול ביותר באותה עת, בבקשה שייתן לבן-יהודה מענק כספי. שיף התכוון להשיב בשלילה, ואולם כדי לא לרפות את ידי מוריס ורטהיים ולצנן את התלהבותו מעיסוק בעניינים יהודיים הבטיח לו לבדוק אם יש הצדקה לדרישת בן-יהודה לתמיכה כלכלית

13. ר' בריינין, "אליעזר בן-יהודה (לשנת השישים שלו)", התורן, כ"ז בטבת תרע"ח, עמ' 2-5.

14. "זמניה מקומית", האור, ח' בתשרי תרע"ה.

15. מורגנטאו לגלייזברוק (הערה 9 לעיל).

16. שם.

17. J. Sampter, *Modern Palestine: A Symposium*, New York 1933, p. 320.

שתאפשר לו להמשיך את עבודתו בלי הפרעה.¹⁸ עוד באותו יום שיגר מכתב לפרופ' סולומון שכטר, נשיא בית המדרש לרבנים בני-יורק, שאותו הוקיר והעריך מאוד. הוא ביקש לקבל ממנו בחשאי חוות דעת על אודות המפעל שבן-יהודה מנסה לבצע זה שנים רבות – להעמיד מילון עברי. שיף חפץ לדעת במיוחד "אם מילון כזה נחוץ בהווה, אם יש לבן-יהודה הכישורים והיכולות לבצע את העבודה, האם יוכל להשלים את המחקר, אם יחיה, עוד בחייו".¹⁹ שכטר אף הוא לא התמהמה בתשובתו וכתב לשיף למחרת. בנוגע לאיכות המדעית של עבודתו של בן-יהודה כתב: "בן-יהודה עובד על מילונו כעשרים שנה וכבר פרסם חלקים ממנו, חלקים שזכו לשבחים מגדול הפילולוגים שלנו המנוח ד"ר בכר מבדפשט. ייחוד מילונו של בן-יהודה הוא בהיותו מקיף יותר מכל המילונים בימינו. אינני סבור שהוא יהיה מושלם, שכן עבודות מסוג זה נעשות בדרך כלל על ידי אקדמיות, אבל הוא יהווה תשתית טובה". באשר למשך הזמן עד לסיום המילון, שכטר העריך שיש סיכוי סביר שבן-יהודה יוכל להשלימו במשך חמש או שש השנים הבאות, והוסיף כי נראה לו שיש לבן-יהודה הרצון והנחישות ההכרחיים לבצע משימה זו.²⁰

ייחודו וחשיבותו של מילון בן-יהודה

שיף הודה לשכטר על המידע המפורט בעניין מילון בן-יהודה וכתב מיד למוריס ורטהיים. בתשובתו התעלם מן המעלות הייחודיות של המילון והתמקד בכך שהעבודה נמשכת כבר כעשרים שנה ובן-יהודה פרסם עד כה רק חלקים אחדים ממילונו העתידי. ובאשר לנימוקו של ורטהיים "שמילון בן-יהודה יעמוד בפני עצמו בייחודו" ציין שיף שכבר יצאו מילונים מעולים על ידי קוהוט ויסטרוב, ומילון בן-יהודה לא יהווה אפוא התקדמות גדולה, אלא הוא עשוי להיות מקיף יותר מהמילונים העבריים הקיימים. שיף לא ראה סיבה כלשהי, נוכח תרומותיו ועשייתו לחינוך ולמדע היהודי, שישטה מדרכו ויציע סיוע מיוחד לבן-יהודה. אף על פי כן משום חפצו לסייע במידה מסוימת לכל יזמה יהודית ראויה, ואולי יותר מכך משום שלא רצה לאכזב את מוריס ורטהיים, ניאות לתרום תרומה יחידה של 500 דולרים למפעל המילון.²¹

בתשובתו לשיף הסביר לו מוריס ורטהיים כיצד התכוון לגייס את הסיוע למען בן-יהודה והביע את אכזבתו מכך שלא השכיל להציג לפניו את העניין בצורה טובה יותר. הוא הדגיש את ייחוד עבודתו של בן-יהודה, שעמס על כתפיו כמעט

18. שיף לוורטהיים, 7 באוקטובר 1915, מסמכי שיף, 461/7, הארכיון היהודי האמריקני.

19. שיף לשכטר, 7 באוקטובר 1915, שם.

20. שכטר לשיף, 8 באוקטובר 1915, שם.

21. שיף לוורטהיים, 11 באוקטובר 1915, שם.

לבדו את המשימה הגדולה של בנייתה מחדש של הלשון העברית על רבדיה ותקופותיה. יתר על כן, ורטהיים ציין שלדברי מלומדים אם יסיים בן־יהודה את עבודתו, ערכה למחקר היהודי לא יסולא בפז. ואף כתב כי הוא עצמו היה עד לדרך שבה העלה בן־יהודה את כבוד הדיבור העברי. ועוד זאת: "האפשרויות הגדולות של עבודתו ותוצאותיה תלויות ביצירת אמצעי הבעה משותף שבלעדיו לא תהיה השפעה תרבותית כללית על קבוצה מפורזת [=העם היהודי]". ורטהיים סיים את מכתבו בהבעת תקווה שגם שיף יראה את החשיבות והחיוניות שבדבר.²²

ימים אחדים אחר כך הודה ורטהיים לשיף על תרומתו הכספית ומצא לנכון לשגר אליו עותקים של מכתבים אחדים מני רבים של אישים בולטים המסבירים את חשיבות מפעלו של בן־יהודה. על המילונים של קוהוט ושל יסטרוב כתב ורטהיים כי אלה מילונים לתקופת התלמוד בלבד שמזניחים כאלף וחמש מאות שנים של כתיבה עברית. ולא עוד אלא שרק לאחר תקופת התלמוד גילו היהודים עניין בפילוסופיה, במטפיזיקה, ברפואה, במיסטיקה וכו' ונוצרו מילים בתחומים אלה, וכולן ייכללו במילון של בן־יהודה. שלא כשני המילונים הנזכרים, העוסקים בתקופה אחת, מילון בן־יהודה מקיף אפוא את כל התקופות של הלשון העברית מימי התנ"ך ועד להתפתחות המודרנית בהווה. ועבודה כזאת לא נעשתה מעולם. יתרה מזו, העובדה שבן־יהודה עובד על מילונו זה עשרים שנה רק מוכיחה את שיעור עבודתו.²³ שיף איחל לוורטהיים הצלחה במאמציו, אבל לא שינה את החלטתו שלא להיכנס להתחייבות כספית קבועה למפעלו של בן־יהודה.²⁴ ברשימת התורמים לקרן בן־יהודה בשנת 1915–1916 נמנו הרברט להמן, ד"ר י"ל מאגנס, לואיס מרשל, יוליוס רוזנוולד, הוועד הזמני הציוני, יעקב שיף, פליקס ורבורג ויעקב ורטהיים.²⁵

כעבור שנה דיווח יעקב ורטהיים, אביו של מוריס, ליעקב שיף כי מלאכת המילון מתקדמת יפה וכי בן־יהודה עובד עתה בדירה השייכת לוורטהיים הנמצאת מחוץ לעיר. בדירה זו בן־יהודה יכול לבצע את עבודתו "בצורה הרבה

22. ורטהיים לשיף, 11 באוקטובר 1915, שם. יוליוס רוזנוולד, הנדבן היהודי האמריקני שתמך בתחנת הניסיונות של אהרן אהרנסון בעתלית, כתב דברים דומים במכתבו ליעקב שיף מיום 1 בדצמבר 1914: "ענייני בלשון העברית בארץ ישראל מבוסס על מה שנדמה לי כשכל הישר, שכן היא מאפשרת ליהודים שבאים מאומות שונות להבין איש את רעהו ויוצרת הזדהות ביניהם שאי אפשר להשיגה בכל דרך אחרת" (מסמכי שיף, 438, הארכיון היהודי האמריקני).

23. ורטהיים לשיף, 14 באוקטובר 1915, מסמכי שיף, 461/7, הארכיון היהודי האמריקני.

24. שיף לוורטהיים, 15 באוקטובר 1915, שם.

25. 23 באוגוסט 1916, שם.

יותר יסודית מאשר בעיר החמה", בלא לשלם שכר דירה. הוא ביקש משיף להעביר אליו סכום של 500 דולר לשנה החדשה.²⁶ מזכירתו של שיף הפנתה את תשומת לבו של ורטהיים למכתב שכתב שיף למוריס בנו שנה לפני כן, שבו הסכים לתרום תרומה יחידה למפעלו של בן-יהודה ולא יותר. ורטהיים הודה כי הוא זוכר את תוכן המכתב, אולם הסביר "שאינן לבן-יהודה גרוש על הנשמה והוא תלוי לחלוטין בסכום החודשי של 200 דולר שהוא יכול לשלוח אליו". כל התורמים בעבר הביעו את נכונותם להמשיך בעזרתם גם בשנה הבאה, והשלמת הקרן תלויה בהחלטתו של שיף.²⁷ ואולם שיף לא ראה צורך לשנות את דעתו. ורטהיים לא הרפה וביקש שוב משיף לשקול את החלטתו. הוא הביע את ביטחונו שזו השנה האחרונה שבן-יהודה יהיה זקוק בה לעזרה, שכן הוא מתעתד לחזור לארץ ישראל מיד כשתסתיים המלחמה, והתוודה כי אינו רוצה לפנות לתורמים חדשים כדי להשיג את הסכום ששיף תרם באדיבותו שנה קודם לכן.²⁸ שיף נותר נחוש בדעתו וסירב לתרום שוב.²⁹ ואולם כעבור חצי שנה, במרס 1917, העביר לוורטהיים סכום של 500 דולרים בשביל קרן בן-יהודה.³⁰ ורטהיים העריך את התרומה הזאת, שהוכיחה לו "ששיף מוקיר את האיש ואת מפעלו".³¹

בן-יהודה וברנדייס

בספרה על חיי בן-יהודה כותבת חמדה בן-יהודה על אודות פגישתו עם לואיס דמביץ ברנדייס, מנהיגם של ציוני אמריקה בעת ההיא.³² באמצע 1915, זמן לא רב אחרי הגיעו לאמריקה, הוזמן בן-יהודה להשתתף בוועידה הציונית בבוסטון, והוא דחה את ההזמנה בנימוק שהוא איננו משתתף באספה לאומית שאין מדברים בה עברית. ואולם משהוסבר לו כי הנשיא ברנדייס תובע את השתתפותו וכי זו נחוצה כדי להגביר את הפעולה למען ארץ ישראל, הוא הסכים, אלא שביקש להיפגש לפני כן עם ברנדייס לריאיון אישי. בן-יהודה דיבר, ואילו ברנדייס שמע ושתק. איתמר בן-אב"י כותב בזיכרונותיו כי אביו סיפר לו על אודות הפגישה. בן-יהודה שאלהו אם הוא יודע עברית ואם אפשר לשוחח אתו בשפה זו. ברנדייס השיב בשלילה, ועל כך ענה לו בן-יהודה: "אל תאמר לא, אמור

26. ורטהיים לשיף, 23 באוגוסט 1916, שם.

27. ורטהיים לשיף, 28 באוגוסט 1916, שם.

28. ורטהיים לשיף, 25 בספטמבר 1916, שם.

29. שיף לוורטהיים, 26 בספטמבר 1916, שם.

30. שיף לוורטהיים, 2 במרס 1917, שם.

31. ורטהיים לשיף, 3 במרס 1917, שם.

32. נ' אפרתי, ממשבר לתקווה: היישוב היהודי בארץ-ישראל במלחמת העולם הראשונה,

ירושלים תשנ"א, עמ' 91, 94.

עדיין לא", וברנדייס הבטיח לו בבת שחוק כי עוד ילמד עברית.³³ בישיבת הוועד הפועל ביקש ברנדייס מבן־יהודה לחזור לפני המשתתפים על הדברים שאמר לו בשיחתם האישית, ובן־יהודה פנה אליהם בדרישה להצהיר – כנציגי הציונות האמריקנית – על תמיכתם במעצמות ההסכמה. לאחר שיחתו עם ברנדייס ביקש בן־יהודה לשמוע את עמדתם של מנהיגי הציונות האמריקנית, וברנדייס השיב: "הזמנו אותך הנה כדי לשמוע את דבריך ולא כדי שתשמע אותנו". ואולם כעבור ימים אחדים התברר לבן־יהודה כי כנראה דעתו נשמעה וכי ההסתדרות הציונית באמריקה החליטה לצדד במעצמות ההסכמה.³⁴

בן־יהודה והחוגים העבריים בניו־יורק

בהמשך לקבלת הפנים לבן־יהודה באולם קופר יוניון (ר' עמ' 35 לעיל) פנו אליו עורכי כתב העת "התורן", שיצא לאור בניו־יורק אחת לחודש ושימש כלי ביטוי מרכזי לסופרים העבריים, וביקשו שיכתוב מאמר לביטאון. בן־יהודה השיב שלצערו מצב רוחו איננו מאפשר לו להיענות לבקשתם, שכן "האומה הישראלית" נתונה בעיצומה של צרה גדולה מאוד (מלחמת העולם), ומרחפת עליה סכנת חורבן קשה הרבה יותר "משני החורבנות הקודמים" (הכוונה, כמובן, לבית המקדש הראשון והשני). הוא העיד כי ניסה לכתוב פעמים אחדות, אך "נפל העט מידו" ולא יכול לכתוב. עם זאת ציין כי הוא מעריך מאוד את העבודה שנעשית בתחום הלשון העברית על אדמת אמריקה על אף הקשיים והמכשולים וסיים את מכתבו בפנייה לעורכים:

חזקו ואמצו! תחית הלשון בפי היהודים גם בגולה היא תנאי עיקרי להצלחת העבודה בתחית האומה על אדמת האבות, וכל הרוצים בזו חיבים לחזק את ידי העובדים לתחית הלשון.³⁵

בן־יהודה מגלה אפוא את דעתו כי יש זיקה ברורה בין קידום תחיית העברית בגולה ובין הצלחת המאמץ של תחיית העברית בארץ ישראל, וכי הוא רואה את העם היהודי בארץ ובגולה כמקשה אחת. והוא חתם את מכתבו: "בחודש הרביעי לגלות" – כלומר לשהות באמריקה.

בראשית שנת 1917 התכנסה בניו־יורק הוועידה הראשונה של ההסתדרות העברית באמריקה. בישיבה הרביעית ב־12 בפברואר 1917 הציג היושב ראש, צבי שרפשטיין, את אליעזר בן־יהודה לפני הקהל בתור מחולל תחיית הדיבור העברי בארץ ישראל. בן־יהודה נשא הרצאה על המבטא העברי והתנצל בראשית דבריו

33. בן־אב"י (הערה 11 לעיל).

34. ח' בן־יהודה, חייו ומפעלו (הערה 2 לעיל), עמ' 277.

35. התורן, שבט תרע"ה – כסלו תרע"ו, עמ' 192.

על שהרצאתו תהיה קצרה, שכן מפאת היותו טרוד מאוד בעבודת המילון העברי אין באפשרותו לשאת הרצאה מדעית ראויה למעמד הזה. מסקנת דבריו הייתה שלאורך תקופה של חמש מאות שנה, שלוש מאות שנה לפני החורבן ומאתיים שנה אחריו, היה המבטא העברי בארץ ישראל דומה ביותר למבטא הספרדי בימיו. ראוי לציין כי בישיבה שלאחר מכן נשא דברים יצחק בן-צבי. הוא וחברו דוד בן-גוריון גורשו מארץ ישראל על ידי הטורקים ושהו בשנות המלחמה באמריקה. שם פעלו, בין השאר, להקמת הגדוד העברי באמריקה.³⁶ באותה ישיבה הציע בן-צבי בשם ועד ההחלטות שורת הצעות כדי לחזק את מעמד הלשון העברית בקרב הציבור היהודי באמריקה.³⁷

בן-יהודה על משמעות הצהרת בלפור

בחמשת החודשים האחרונים של שנת תרע"ח (1918), השנה הרביעית למלחמת העולם הראשונה, כתב בן-יהודה על שפת הים באלברון (Elberon), ניו-ג'רזי את המבוא הגדול למילון הלשון העברית הישנה והחדשה. בהקדמתו קבע כי הרעיון המרכזי שקינן בו כבר בראשית פעולתו היה שכשם שהיהודים אינם יכולים להיות עם חי באמת בלי שישבו לארץ אבות, כן אינם יכולים להיות עם חי אלא בשובם להשתמש בלשון האבות. הוא כרך אפוא את השיבה לארץ עם תחיית הלשון, אף שהדגיש שבניגוד לתחיית הלשון, שהיא בידניו, אין לנו שליטה על הצד המדיני.³⁸ והנה ב-2 בנובמבר 1917 הגיע המפנה המדיני שלו ייחל בן-יהודה. ארתור ג'יימס בלפור, שר החוץ של בריטניה, שלח ללורד ליונל רוטשילד בלונדון את המכתב הידוע בשם הצהרת בלפור.³⁹ בן-יהודה הפר את שתיקתו הפומבית שכפה על עצמו מאז הגיעו לאמריקה מתוך הזדהות עם מצבו הקשה של היישוב בארץ, וכתב מאמר בשלושה חלקים בעיתון "התורן", שכותרתו "המאורע המדיני הגדול". את מאמרו פתח כך: "למן היום שחרבה המדינה היהודית וישראל גלה מארצו לא אירע מאורע מדיני כל-כך גדול וחשוב לעמנו, כמו הצהרת הממשלה האנגלית בענין ארץ-ישראל". בן-יהודה קבע כי זו הצהרה רשמית מפורשת של הממשלה הבריטית על כינון מדינה יהודית בארץ ישראל. בשלושת חלקי המאמר

36. י' בן-צבי, הגדודים העבריים: אגרות, ירושלים תשכ"ז, עמ' כד-כו.
37. התורן, כ"ד בשבט תרע"ז, עמ' 13. פרטים נוספים באשר להרצאת בן-יהודה על המבטא הספרדי ר' אצל א"ר מלאכי, "בן-יהודה והמבטא הספרדי", בצרון לו (תשי"ח), עמ' 15-20.
38. א' בן-יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה - המבוא הגדול, ירושלים 1948, עמ' 2.
39. ל' שטיין, מסד למדינת ישראל: תולדותיה של הצהרת בלפור, בתרגום ח' גליקשטיין, תל-אביב 1962, עמ' 456.

בחן בן־יהודה את ההיבטים הצבאיים והמדיניים של מהלכי בריטניה בארץ ישראל ואת השיקולים שהביאוהו לפרסם את ההצהרה. הוא ניתח גם את התנהלותן של מעצמות ההסכמה מחד גיסא ושל מעצמות הציר מאידך גיסא בזירה האירופית ואת יחסי הכוחות ביניהן. באשר למידת מעורבתה של אמריקה במלחמה כתב בן־יהודה: "בודאי אין כונתי להכריע את הכף בין בעלי השלום ובין הממשלה. גר אנכי בארץ זו ואין לי להתערב בנפתולי הדעות המדיניות בתוכה", אף על פי שדעתו הייתה ברורה לחלוטין. מסקנתו על סמך כל הניתוחים הללו שלאור הנסיבות, "שזרים שופכים את דמם ומכריזים וקוראים לנו את קריאת החירות שחכינו לה אלפים שנה", חייבת התנועה הציונית להצהיר בצורה ברורה ומפורשת על עמדתה.⁴⁰

גליון ג
ה ת ו ר

הַמְאֹרֶע הַמְּדִינִי הַגָּדוֹל

מאת
א ל י ע ז ר ב נ - י ה ו ד ה .

True translation filed with the Postmaster at New York City on November 16, 1917, as required by the Act of Congress approved October 6, 1917, known as the "Trading with the enemy Act."

לְמֶן הַיּוֹם שֶׁחֲרַבָּה הַמְּדִינָה הַיְּהוּדִית וַיִּשְׂרָאֵל נִלְחַם
מֵאֲרִצּוֹ לֹא אִירֵעַ מֵאֹרֶעַ מְדִינִי כָל־כֹּךְ גָּדוֹל וְחָשׁוּב לְעַמָּנוּ,
כְּמוֹ הַצְהָרַת הַמִּמְשָׁלָה הָאֲנִגְלִית בְּעֵנֶינּוּ אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל בְּמִכְתָּבוֹ
יֵשׁ בְּאֶלְפֹר לְלוֹרֵד רוֹמְשִׁילֵד.
אַחֲרֵי כֵן הִשְׁמִיעוּת, שֶׁעֲבָרוּ מֵעַתָּה לְעַתָּה בְּמַחֲנֵנוּ
עַל־אֲדוֹת נִטִּית מִמְשָׁלָה פִּלּוֹנִית אוֹ אֱלִמּוֹנִית לְהַרְעִיץ
הַצִּיּוֹנִי, עוֹד הִיָּה מְקוֹם לְקַטְנִי־אִמְנָה לְפַקֵּס בְּאִמְתּוֹתוֹ שֶׁ
הִשְׁמִיעוּת, וּבִפְרָט בְּמִשְׁוֹת. מִי יוֹדֵעַ מִמֵּי שִׁמְעַ הַשּׁוֹמֵעַ
עַל־אֲדוֹת נִטִּיה זֶה, וְהַעִיקַר — מִי יוֹדֵעַ מִה שִׁמְעַ הַשּׁוֹמֵעַ,
מִי יוֹדֵעַ מִה טִיבָה וּמַהוּתָה שֶׁל נִטִּיה זֶה, עַד כִּמְהָ יֵשׁ בָּהּ
בְּנִטִּיה זֶה, מִתְקַנְנֵנוּ אֲנִי.

40. התורן, א' בכסלו תרע"ח, עמ' 2-4; ח' בכסלו תרע"ח, עמ' 2-4; ט"ו בכסלו תרע"ח, עמ' 2-6.

ואפילו מי שרצה להאמין בשמועות האלה לא יכול להשתיק את בת־קול של שאלה, שהיתה הומה באזניו: אם אמת בשמועה זו, מדוע איפוא אין ממשלה פלונית מודיעה בגלוי נטיה זו?

והנה שמוע שמענו הפעם דברים מפורשים, יוצאים מפיו של שך הענינים החיצוניים של ממשלת אנגליה, ולא בשמו בלבד, אלא בשם כל הוזהר האנגלית, כי ממשלת אנגליה מרגישה אהדה לשאיפת הציוניים בדבר מדינה יהודית בארץ־ישראל ועשה תעשה כל מה שביכלתה להוציא שאיפה זו מבח אל הפועל.

עתה אין מקום לשום פקפוק.

זו הצהרה רשמית, מפורשת, של ממשלת בריטאניה הגדולה, וחשיבות הצהרה זו מתבלטת עוד יותר לעיניך, כשאתה מתבונן לטיבו של הרגע, שכחרה בו ממשלת אנגליה לעשות הצהרה זו בגלוי.

אלמלי יצאו הדברים האלה מפיו באלפור לפני שלשה ארבעה שבועות, כי אז היה מקום להקנתרנים לבטל אומה כקליפת השום ולאמר: ראה ראתה אנגליה, אחרי שהיא עומדת כשנה על גבול ארץ־ישראל, שאין לאל ידה לעשות כאן כלום, ותהי פתאום נדבנית על חשבון של אחרים, ומבטיחה לתת מה שהיא יודעת, שאין בכחה לקחת.

אבל, עם תחילת עונת הגשמים בארץ־ישראל התחילו גם חיילותיה של אנגליה לזוז, וכל בני־סמך בתכסיס־מלחמה הודו, כי מעשה לכידת באר שבע היה אחד מהיפוס במעשי המלחמה הנוכחית, מבחינת התכסיס ופעולות החיילות, ולכידת עזה ואשקלון, שבאה אחריה הרבה יותר מהרה ממה שפלל אדם, הוכיחה, כי תכונת המלחמה בשדה־זה ערוכה עתה בכל פרטיה וכי תשעת החדשים של עונת חורב ולא־ימים, שעברו מיום דרכו דגלי האנגלים על אדמת ארץ־ישראל, לא היו ימים של בטלה, כיראם שמשו לעשית כל ההכנות הנצרכות להנהיג את המלחמה כאן במרץ ועוז. ואין ספק בדבר, כי בשעה שכתב באלפור ללורד רוטשילד ידוע ידע, כי גם העיר הגדולה והחשובה עזה עתידה לנפול

ולא עוד אלא שכבר בחלקו הראשון של המאמר נדרש בן־יהודה לפרסום ההצהרה ולהשפעת הפרסום הזה במיוחד בקרב המגזר הרפורמי של יהדות אמריקה. בן־יהודה ציין את חשיבות הצהרת בלפור מצדה המדיני ולא פחות מצד התעמולה הציונית באמריקה. וכתב: "את הדבר הזה ראיתי בעיני בשבת זו בפילאדלפיה בבית הכנסת המפואר של הקהילה הריפורמית 'כנסת ישראל'". קהילה זו, שהיא אולי הקהילה הגדולה ביותר בין הקהילות באמריקה, "היא ריפורמית כולה. התפללות הן בלשון אנגלית". בדרשה שנשא באותה שבת הרב ד"ר קרויסקופף הוא "התחיל לדבר בהתלהבות אמיתית על ארץ ישראל ועל החיים החדשים היהודים שנתגלו לעיניו בהיותו לפני שלוש שנים שם. ופתאום פתח גליון של טלגרמה שהיה בידו וקרא מתוכו דברי טלגרמה שהגיעה לידו מהועד הציוני בניו־יורק על אודות מכתבו של בלפור ללורד רוטשילד, ובדברים נלהבים באמת, כאילו הוערה עליו פתאום רוח ממרום, באר להקהל הגדול של אנשים ונשים כל ערכו של המעשה הזה, ויתאר בדברים נפלאים את עתידותו המפוארת של ישראל בשוּבו עתה לארץ אבותיו". בן־יהודה העיד כי גם עליו פעלו הדברים בעצמה, "וראיתי, כי הקהל כולו, מאיש ועד אשה, הקשיב כמעט בלי נשימה להדברים החוצבים להבות אש מעל הדוכן. וזה הקהל הריפורמי [...] נהפך כולו לקהל ציוני באמת ובלב תמים, ורבים ורבות מתוך הקהל הזה נגשו אלי אחרי תום הדרשה וקראו בשפתים דולקות: 'לשנה הבאה בירושלים'".

התרשמותו העזה של בן־יהודה ממראה עיניו הביאה אותו למסקנה כי זו התחלה של עידן חדש שיניע את העם היהודי לפעול בכוחות משותפים, ובפרט את בעלי האמצעים הכספיים. כדבריו, תחיית העצמות היבשות.⁴¹ ראובן בריינין, שהיה קרוב לבן־יהודה בתקופת שהותו באמריקה, כתב ביומנו כי בן־יהודה לא חדל לדבר על הגאולה ועל השינוי שבאו לירושלים לרגל הצהרת בלפור ובעקבות הכיבוש הבריטי של ירושלים ב־9 בדצמבר 1917.⁴²

בהמשך למאמרים הללו פרסם בן־יהודה כעבור כשלושה חודשים מאמר בשם "תחת הדגל היהודי" ב"העברי", שיצא בניו־יורק בעריכת הרב מאיר ברלין. מאמרו זה נכתב בעקבות כרוז שפרסם הגדוד היהודי באנגליה, שהתארגן בהסכמת הממשלה הבריטית. וכך כתב: "אם כן אין זו אגדה! [...] גדוד יהודי, עם דגל יהודי, שילך לארץ ישראל להלחם שם לחרות אדמת האבות". ובהמשך מאמרו, שכולו מלא התפעלות והתרגשות, הוא מהרהר: "פקפוק אחזתני [...] השמוע ישמעו בני נעורינו את הקול קורא הזה [...] היש עוד בעורקיהם של בני נעורינו עתה טיפות מאותו הדם של החשמונאים שמלים כאלו היו מרתיחות

41. שם, א' בכסלו תרע"ח, עמ' 2–4.

42. ר' בריינין, "דפים מקוטעים מיומני", רמה ב, חוברת א (ניו־יורק תרצ"ח), עמ' 66–67.

כשלהבת־יה?⁴³ בן־יהודה ציין כי המתין זמן רב לקריאה כזו, ואולם הוא חרד שמא לא יימצאו בקרב התפוצה היהודית בגולה אלא מעטים שייענו ויתגייסו לגדוד, והדבר ישפיע לרעה על החלטת האומות באשר לגורלה של ארץ ישראל. ברם בעת שהכין את מאמרו לדפוס התברר לו כי כבר נרשמו כמאה ועשרים צעירים.⁴⁴ ראוי לציין כי עם מייסדי הגדוד היהודי באמריקה נמנו בין השאר בן־גוריון ובן־צבי, ולעומת זאת בן גילס איתמר בן־אב"י, ששהה אף הוא באותן שנים באמריקה עם משפחתו, לא הצטרף לגדוד.

החלום ושברו

התקווה והאופטימיות שקיננו בלבו של בן־יהודה בעקבות הצהרת בלפור השפיעו עליו לא רק מהצד המדיני אלא גם מהצד האישי, שהרי תפיסתו הציונית כרכה את שניהם בצוותא. לאחר שפרסם את מחשבותיו ואת הערכותיו בתחום המדיני הוא הרגיש צורך להעלות על הכתב גם את סיפורו האישי, הקשור לתחיית הלשון העברית בארץ ישראל. אוטוביוגרפיה זו הופיעה בגיליונות "התורן" בשלושה־עשר חלקים בשם "החלום ושברו", והיא היחידה שהותיר אחריו בן־יהודה. רק כשני עשורים לאחר פטירתו כונסו חלקיה בספר.⁴⁵ בחלק הראשון ציין בן־יהודה שני דברים שהצטער עליהם כל ימיו ושלא מצא להם ניחומים: "נולדתי לא בירושלים, ואף לא בארץ ישראל. ודבורי מהרגע שהייתי נפש ממללת היה – לא בעברית".⁴⁶ בליל הושענה רבה הראשון של בן־יהודה בירושלים הוא כרת ברית עם יחיאל מיכל פינס לדבר רק עברית, לא רק ביניהם אלא עם כל אדם אחר שמבין עברית, והיה זה בעבורו ציון דרך של ראשית תחיית הדיבור העברי בארץ ישראל בצורה פומבית.⁴⁷ פינס נמנה עם היהודים הדבקים במסורת אבות והיה קרוב לחוגים הרבניים של הממסד האשכנזי הפרושי בירושלים, ובן־יהודה סיפר כי משהתיישב בירושלים דרך קבע התלבט איך ינהג בענייני דת והחליט ללכת בדרכי "היהדות המקובלה" (כלומר להתאים עצמו לנוהלי ההתנהגות של הציבור הדתי), וכלשונו: "לא בלבד שביתנו יהיה בית כשר אלא שאשמור כל מנהגי היהדות המקובלה. זה היה קשה עלי ביותר [...] מפני צד הצביעות הדתית [...] גדלתי זקני, פשטתי את מלבושי אירופה ולבשתי ארוכים [...] והתהלכתי בחוצות ירושלים, בפרט בשבתות וימים טובים עטוף בטלית מצויצת כהלכה. כך נהגתי ימים ושנים – עד שנוכחתי כי הכל לשוא!"⁴⁷

43. העברי, ט"ו באדר תרע"ח, עמ' 3–5.

44. א' בן־יהודה, החלום ושברו, ירושלים 1941.

45. התורן, כ"ט בכסלו תרע"ח, עמ' 8–9.

46. שם, כ' בסיוון תרע"ח, עמ' 2–5.

47. שם, י"א בתמוז תרע"ח, עמ' 7–10.

עניין נוסף שהציק לבן־יהודה סמוך להגיעו ארצה היה שאלת אזרחותו. מצד אחד ביקש להשתחרר מנתינותו הרוסית בשל שנאתו העזה לממשלת רוסיה וליחסה העוין אל היהודים, ומצד אחר הממשלה הטורקית הייתה ידועה אף היא ביחסה השלילי לכל נתיניה – ערבים, יהודים ונוצרים, ורוב היהודים האשכנזים שהגיעו לארץ מארצות אירופה המשיכו להחזיק באזרחותם הישנה. ובכל זאת החליט בן־יהודה לכתוב את שמו "אליעזר בן־יהודה, ואחי – אזרח ירושלים בדרך רשמי [...] חוקי [...] בשם משפחה עברי רשמי".⁴⁸ ובחלקו האחרון של המאמר נקב בן־יהודה בתאריך ט"ו באב תרמ"ב (1882) כיום גדול בתולדות התחייה הלאומית בארץ ישראל. ביום זה נוסדה ראשון לציון, המושבה העברית הראשונה של היישוב החדש, וגם נולד הילד שהיה הניסיון הראשון "של תחית הלשון העברית בדבור פה". בן־יהודה ראה אפוא בשני אירועים אלה ציוני דרך לתחייה הלאומית היהודית בשני אופניה, "האדמתי והלשוני".⁴⁹

לפרשת זיכרונותיו של בן־יהודה קשור גם מאמרו "ארבע הראשונות", שבו העלה את זיכרון של ארבעת המשפחות הראשונות שהפכו את הלשון העברית ללשון הדיבור הקבועה בביתן. במאמרו זה נדרש בן־יהודה גם להתפתחויות הפוליטיות בשנה הרביעית למלחמה, בסביבות אוגוסט 1917. בזיכרונותיה של חמדה, שלא נדפסו, היא מתארת את הרגשתו של בן־יהודה באותה עת: "אמריקה נכנסה למלחמה, מצבן של בנות הברית הוטב, – אורו עיניו של בן־יהודה: הוא מאמין בנצחון. כעת אין הוא יכול לעבוד מרוב שמחה. הוא מתראה תדיר עם אנשי ארץ ישראל שבארצות הברית ומדבר אתם על ימי האושר שיבואו לנו בארצנו כשנזכה רק לשוב. לסירוגים מתראה בן־יהודה עם המלומדים האמריקנים. אלה מבקשים ממנו הרצאות, אלה מעוררים אותו להוציא לאור את ביאורי המקרא אשר במלוננו 'ביאורי בן־יהודה'. אך בן־יהודה מסרב: הכל ייעשה בארץ".⁵⁰ בן־יהודה קיווה כי בתום המלחמה תבוא הגאולה לעם ישראל עם שאר העמים וכי "ארץ ישראל תהיה ארץ של ישראל" ותוך שנים מעטות היא תהיה גם "ארץ עברית".⁵¹ ועוד מגלה לנו חמדה שכל אימת שבן־יהודה עיף מעבודת המילון "הוא עובד על כתב־יד אחר, כתב־יד נסתר מעין כל רואה [...] הוא מכין את 'אבות הלשון העברית' כספרי מופת ללשונו, – כל דברי אבות הלשון העברית המפוזרים בספרותנו שאחרי המקרא". היא אף ציטטה מפיו של פרופ' לוי גינצבורג, מגדולי חוקרי התלמוד, ששימש גם נשיא בית המדרש לרבנים

48. שם, כ"ב באלול תרע"ח, עמ' 8–11.

49. שם, ג' בטבת תרע"ט, עמ' 9–11.

50. ח' בן־יהודה, המלחמה עם השטן, אצ"מ, A43/72.

51. לוח אחיעבר א (תרע"ח), עמ' 22–23.

בניו-יורק. אף שהחשיב מאוד את ערכו של מילון בן-יהודה, אמר לו שמילונים כבר חוברו ועוד יחוברו, ולעומת זאת "חשוב יותר ממנו מפעלך החדש [...] אבות הלשון העברית", שאותו "נתת אתה בידינו".⁵²

באוקטובר 1918 נחתם בניו-יורק הסכם בין בן-יהודה לבין ד"ר שמריהו לוין, מנהיג ציוני ומחברם של ספרי הגות וספרות, ששהה אף הוא באמריקה בזמן המלחמה, ולפיו לוין ידפיס את "אבות הלשון העברית". נאמר בו כי בן-יהודה העביר אל לוין הקדמה וכתב יד המקיף שלושים ושישה אישים לאחר הגהה והערות. ואולם רק בשנת תש"ה (1945) יצאה לאור בירושלים חוברת אחת על רבי עקיבא, ובה אותה הקדמה שנמסרה ללוין ב-1918.⁵³

בראשית 1918 חגגו הפדרציה הציונית וההסתדרות העברית מלאות שישים שנה לבן-יהודה והקימו קרן ששמה לה למטרה לממן בעבורו בניית מעון מגורים הולם בירושלים.⁵⁴ במקביל להיערכות זו המשיכו יעקב ומוריס ורטהיים בפעולתם הרצופה לגייס תורמים וכספים לקרן בן-יהודה, שמימנה את עלות שהייתם של משפחת בן-יהודה באמריקה בשנות המלחמה, בעיקר מקרב נדבנים יהודים שלא נמנו עם החוגים הנזכרים.

שתי פניות של בן-יהודה ליעקב שיף בענייני התרבות בארץ ישראל

בעת שהייתו של בן-יהודה במעון הנופש של יעקב ורטהיים באלברון שבניו-ג'רזי בחודשי הקיץ של 1918 הוא התרכז, כאמור, בכתיבת המבוא הגדול למילונו ובפרסום מאמרים אוטוביוגרפיים. ב-20 באוגוסט הוא שיגר מכתב מפורט לנדבן היהודי יעקב שיף (ר' עליו עמ' 36-39 לעיל) וביקש לעניין אותו בהענקת תמיכה כספית לכינון ועד הלשון העברית בארץ ישראל. שיף השיב בשלילה.⁵⁵ ואולם בהזדמנות אחרת הסכים שיף להיפגש עם בן-יהודה. כחמישה שבועות לפני שבן-יהודה יצא מאמריקה הוא פנה לפרופ' ישראל פרידלנדר בבקשה שיכין תזכיר למנהיגי

52. ח' בן-יהודה, המלחמה עם השטן (הערה 50 לעיל).

53. א' בן-יהודה, אבות הלשון העברית שלאחר המקרא – ר' עקיבא בן יוסף, ירושלים תש"ה.

54. במכתב שכתבה חמדה בן-יהודה לאליעזר ב-15 באוגוסט 1920, בעת שהייתה בלונדון, בנוגע למצבם הכלכלי ולהשגת סיוע למילון: "הענין באמריקה יסדר עם מתנת-עם. וגם פה יעשו איזה דבר. על כל פנים הועילה בזה שחדשתי שוב הקשרים ויש יתר יכלת לעבוד. ב"ה שאין לנו ילדים קטנים לפרנס. הילדים מפרנסים את עצמם ויעזרו גם לנו ובעוד שנה, שנה וחצי נוכל למכור את המלון ולהיות עשירים מופלגים" (אצ"מ, A43/134).

55. בן-יהודה לשיף, 20 באוגוסט 1918, מסמכי שיף, 451/21, הארכיון היהודי האמריקני. ר' המאמר "בן-יהודה על ייעוד ועד הלשון בעידן 'הבית הלאומי'" בחוברת זו.

ב) הסכמת כל חכמי אומות העולם בדבר חשיבות העתיקות להאיר אור על דה"י [=דברי הימים] וכו', /אם בכל האמות כך בא"י על אחת כמה וכמה, מפני גורל ישראל שהגלה מארצו ולא נשארה מספרותו אלא קטעים וכו'.
ג) הצרה הגדולה, כי מה שנמצא בחפירות לא נשארו בהמקום האחד שיכלו להביא התועלת הרצויה, בירושלים, אלא נגזלו ממנה ורובם נלקחו עתה לקושטא, ושם אינם מביאים התועלת הרצויה להחכמה בכלל.

ד) [...]

ה) שם [=בירושלים] יוסד ועד מבין כל האמות, שחבריו יהיו יהודים מבני הארץ / באי כוח הממשלות, ואלה העתיקות תעמדנה תחת מחסה של הועד.
ו) בנין נאה יבנה לקבל את אלה העתיקות ואת כל העתיקות שתגלנה בחפירות לעתיד לבוא.

ז) מפני כי סכנה מרחפת על העתיקות בקושטא פן תגנבנה או תשברנה, לכן הדבר הראשון שצריך לבקש מהממשלות הוא כי תצוניה לבאי כחן בקושטא לשמור על העתיקות האלה עד אשר יוחלט גורלן.

בן־יהודה הביע את ביטחונו שפרידלנדר ידע לנסח מכתב ראוי מצד התוכן והסגנון.⁵⁶ יומיים מאוחר יותר, ב־20 בינואר, שלח בן־יהודה מכתב באנגלית לשיף. הוא ביקש לקבוע פגישה עמו כדי להציג לפניו פרויקט "שיציל את עתיקות ארץ ישראל מידי הטורקים". בן־יהודה הוסיף כי זכה בעניין זה לתמיכה מוסרית של רבים מהמלומדים המזרחנים הידועים ביותר באמריקה, כולל צ'רלס אליוט, נשיא אוניברסיטת הרוורד בעבר, וכי בא בדברים עם מחלקת המדינה בווישינגטון ועם השגרירות הבריטית, ושני הגופים הבטיחו לו את תמיכתן המלאה של ממשלותיהם.⁵⁷ שיף הסכים לפגוש את בן־יהודה, אבל הזהירו שלא יקדים לשמוע, כי יש לו הרבה התחייבויות קודמות.⁵⁸ פגישתם נערכה בשבת בביתו של שיף, ובעקבותיה נענה שיף לבקשת בן־יהודה וצייד אותו במכתב תמיכה מוסרי נלהב.⁵⁹ ברם תכנית זו לא התממשה הלכה למעשה.⁶⁰

56. בן־יהודה לפרידלנדר, מוצאי שבת 18 בינואר 1919 ("שנה ב' לחרות ירושלם"), ארכיון פרידלנדר, המחלקה לכתבי יד, בית המדרש לרבנים (JTS).

57. בן־יהודה לשיף, 20 בינואר 1919, מסמכי שיף, 457/7, הארכיון היהודי האמריקני.

58. שיף לבן־יהודה, 22 בינואר 1919, שם.

59. שיף לבן־יהודה, 27 בינואר 1919, שם.

60. בקשר להצעת בן־יהודה לבניית מוזאון לעתיקות ראוי לציין כי ב־1 בפברואר 1920 התקיימה ישיבה של ועד הצירים הציוני בירושלים בנוגע לשאלת איחודם של מוסדות התרבות בארץ. לפני המשתתפים עמדה הצעה למסור את מוזאון בצלאל לחברה לחקירת הארץ. בוויכוחים שהתעוררו חיווה בן־יהודה את דעתו שהמוזאון צריך לפעול בחסות ועד מיוחד שיתמנה על ידי ועד הצירים ולא על ידי ועד כלשהו אחר (אצ"מ, L3/13 [a-b]).

בערב פסח תרע"ט חזר בן־יהודה עם משפחתו לארץ ישראל וחידש את פעילותו בראשות ועד הלשון העברית בירושלים.⁶¹ בפברואר 1921 דיווח לו מוריס ורטהיים על אודות גיוס הכספים למפעל המילון, ובאותה הזדמנות יידע אותו על אודות פטירת אביו יעקב ב־14 בנובמבר 1920. זמן קצר לאחר מכן פרסם בן־יהודה מאמר לזכר יעקב ורטהיים בעיתון "דאר היום", שיצא בירושלים בעריכת איתמר בן־אב"י בנו. במאמר הדגיש בן־יהודה כי ורטהיים היה השתדלן העיקרי שפעל באמריקה למען תמיכה כספית במילון הלשון העברית, "ונהג בי כל ימי שהותי בניו־יורק בחיבה ובכבוד על הצד היותר נאה". בן־יהודה ציין גם כי יעקב ורטהיים שמח כשהונחה אבן הפינה לאוניברסיטה העברית בירושלים וחשב לממן קתדרה לחכמת הלשון העברית וספרותה.⁶² במכתב התשובה למוריס ורטהיים הציג בן־יהודה באריכות את ההתפתחויות בעבודת המילון ואת התקדמותו בעבודה. הוא אף כתב לו על התקדמות מעמדה של הלשון העברית בארץ ישראל ועל העידוד היוצא מן הכלל שזכה לו מידי הרברט סמואל, הנציב העליון הבריטי.⁶³ נראה שכוונתו הייתה לפקודה הרשמית שהפכה את הלשון העברית לאחת משלוש הלשונות הרשמיות בארץ ישראל, לצד האנגלית והערבית.⁶⁴

במבט לאחור, בלי להיכנס לשאלת ירידתו מארץ ישראל,⁶⁵ אין שום ספק ששהייתו של בן־יהודה באמריקה בתקופת המלחמה אפשרה לו להמשיך ולקדם את עבודתו המדעית על המילון הגדול והייתה תקופה חשובה ומשמעותית בעבורו. מפעלו של בן־יהודה זכה לעזרה, להכרה ולהערכה מיהדות אמריקה על כל זרמיה, הן החוגים הלא־ציוניים הן החוגים הציוניים והעבריים. לסיום אני מוצא לכונן לצטט ממאמרו של בריינין ב"התורן" לרגל מלאות שישים שנה לבן־יהודה: "הוא קבל עליו עבודה ענקית בחבורו זה, שרק אקדמיה שלמה, חבר חכמים וסופרים, מקבלת עליה".⁶⁶

61. "[...] 25/4/19 אליעזר בן־יהודה שב לארץ ישראל וביום האחרון של פסח נפגשתי אתו בבית זוטא, כדי להועץ בדבר התחדשות ועד הלשון" (יומן ד"ר יוסף לוריא, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, מחלקת כתבי יד, 8°1171).

62. א' בן־יהודה, "זכר לברכה", דאר היום, כ"ט באדר א' תרפ"א.

63. בן־יהודה לוורטהיים, 7 באפריל 1921, אצ"מ, A43/134.

64. נ' אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב-תרפ"ב (1881-1922), ירושלים תשס"ד, עמ' 206-207.

65. לג (הערה 3 לעיל), עמ' 783-785.

66. בריינין (הערה 13 לעיל).

4. בן-יהודה על ייעוד ועד הלשון בעידן "הבית הלאומי"

כאמור, בחודשי הקיץ של שנת 1918 שהה אליעזר בן-יהודה במעון הנופש של יעקב ורטהיים באלברון שבניו-ג'רזי ועסק בכתיבת המבוא הגדול למילונו ובפרסום מאמרים אוטוביוגרפיים על ראשית תחיית הדיבור העברי בארץ ישראל. ב־20 באוגוסט 1918 הוא כתב ליעקב שיף וביקש ממנו תמיכה כספית לכינון ועד הלשון העברית בארץ ישראל. מכתב זה, הכתוב באנגלית, נחתם באנגלית בידי בן-יהודה, וכפי שיתברר לנו להלן לא היה לו מקור כתוב בעברית. עיון במכתב מלמד שקדמה לכתיבתו פגישה שהשתתפו בה שלושה: בן-יהודה, ד"ר יהודה לייב מאגנס, שהיה באותה עת נשיא הקהילה היהודית בניו-יורק ולימים נשיאה הראשון של האוניברסיטה העברית בירושלים, וישראל פרידלנדר, פרופסור לתנ"ך ולפילוסופיה בבית המדרש לרבנים (JTS) ומומחה בלשונות שמיות, שקיים קשר הדוק עם בן-יהודה והיה פעיל במסגרות הציוניות והעבריות בניו-יורק.¹ בפגישה הציג בן-יהודה את מחשבותיו, את רעיונותיו ואת משאלותיו בנוגע להכנת המכתב ונועץ בעמיתיו, ומאוחר יותר גיבש פרידלנדר את הדברים והעלה אותם על הכתב באנגלית. קבוקב פרסם ב"הדאר" מכתב של בן-יהודה לפרידלנדר מיום 15 באוגוסט 1918 שמצא בארכיון בית המדרש לרבנים. בן-יהודה כותב בו כי הגיע אליו העתק מנוסח המכתב לשיף וכי הוא כתוב "בתכלית השלמות: בסדר נאה, בהגיון, יש הכל ולא יותר ממה שצריך". הוא משבח את כישרונו של פרידלנדר להציג את הדברים בשלמות כזו. אין הוא רואה צורך לשנות כלום אלא "אולי בפסקה האחרונה, במקום שאומר אדוני שהיתה עצתי שאציע הדבר לפניו, צריך אולי להוסיף: בשם שלשתנו". ואולי, מהרהר בן-יהודה, רצוי לכתוב שאם שיף ירצה לדבר עמו במישרין יהיה מוכן לבוא אליו. אם מאגנס אינו רוצה להוסיף למכתב או לגרוע ממנו, מסיים בן-יהודה, הוא מוכן

* חלק מן המובא בפרק זה מבוסס על מאמרי "תעודות על ייעודם ותפקידם של יעוד הלשון" ו"האקדמיה ללשון העברית", מדעי היהדות 30 (תשי"ן), עמ' 59–66.
1. פרידלנדר נרצח ב־1920 באוקראינה בידי שודדים בעת ששהה שם כחבר במשלחת יהודית מטעם הגיונט. לפני עשור הועלו עצמותיו ארצה ונטמנו בחלקת הקבר "מערת ניקנור" שבאוניברסיטה בהר הצופים.

לחתום עליו ולשלחו. לשם כך הוא מבקש מפרידלנדר שידפיס אותו ב"העתקה ראויה לשלחן מלכים".²

במכתב מודגש כי הקמת ועד הלשון היא משימה דחופה במיוחד משום שהממשלה הבריטית בארץ ישראל פותחת לפני העם היהודי אפשרות להתחיל בחיים חדשים ולפתח את תרבותו שלו. התפתחות זו מעמידה את הלשון העברית לפני אתגר דחוף. האופקים החדשים האלה מצריכים אוצר מילים רחב הרבה יותר מן המצוי בעברית המדוברת הישנה, שהייתה מוגבלת לתחומים מצומצמים. אם לא ייעשו מאמצים להגביר את התפתחות הלשון העברית, תיזק מאוד הקהילה החדשה בארץ ישראל. להלן נוסח המכתב בתרגום לעברית:³

אלברון, ניו-ג'רזי
20 באוגוסט 1918

מר שיף היקר,

בידעי את התעניינותך העמוקה בכל הנוגע לרווחתה של היהדות ואת אהדתך, שהבעת לעתים קרובות, למאמצים לכוון מרכז יהודי בארץ ישראל, אני מרשה לעצמי להסב את תשומת לבך למפעל שאני מאמין שהוא בעל חשיבות מכרעת לעתיד העם היהודי.

בלא קשר לדעותינו באשר לקיומו של המרכז היהודי בארץ ישראל, אין ספק שעתיד יהודי ארץ ישראל קשור בעבותות לעתיד הלשון העברית. בין שנתבונן בבעיה מצד התועלת המעשית – ההכרח באמצעי ביטוי אחיד בעבור היסודות ההטרוגניים המרכיבים את יהדות ארץ ישראל – ובין שנתבונן בה מנקודת מבט רגשית ומסורתית – השאיפה לכוון את עתיד הבית היהודי עם המסורות המפוארות של עברנו – נגיע בהכרח למסקנה שאין להעלות על הדעת את התפתחותה של מדינת יהודים תקינה ומשגשגת בארץ ישראל בלא התפתחות מלאה של לשוננו העתיקה.

למעשה תחיית הלשון העברית קדמה לתחיית ארץ ישראל. בראשית ההתיישבות בארץ ישראל הבינו אחדים מאתנו את החשיבות שבהשבת העברית למעמד של לשון מדוברת בקרב היהודים החדשים במולדתנו ההיסטורית, ומאמציהם הוכתרו במידה ניכרת של הצלחה – עד כדי כך שהדור הצעיר של יהודי ארץ ישראל ורבים מבני הדור הישן משתמשים בעברית בדיבורם היום-יומי.

2. י' קבקוב, "אליעזר בן-יהודה באמריקה", הדאר, י"ג בסיוון תשל"ט (אוסף יעקב קבקוב, הארכיון היהודי האמריקני).

3. בן-יהודה לשיף, 20 באוגוסט 1918, מסמכי שיף, 451/21, הארכיון היהודי האמריקני.

תחייה זו של העברית כלשון מדוברת אין לה מקבילה בתולדות הדיבור האנושי. איננו מכירים שום לשון שקמה לתחייה לאחר שנת חורף של אלפיים שנה. גדולי הפילולוגים השמיים הכריזו שוב ושוב שתחייה כזו איננה אפשרית, אך מציאות החיים הוכיחה שפסק דינם היה מוטעה, והדבר מעיד על החיוניות העצומה האצורה בעמנו.

אף שהעברית הפכה למעשה ללשון הדיבור של יהודי ארץ ישראל, תהיה זו הפרזה לקבוע שתהליך זה של חידוש נעוריה הושלם לחלוטין. טבעי הדבר שלשון ששימשה אלפיים שנה כאמצעי ספרותי בלבד, אוצר המילים שלה יהיה חסר, בייחוד בתחומי החיים והמחשבה הנובעים מן ההתפתחות המודרנית של האנושות. רבים מאתנו עמלו כדי למלא את החסר הזה, ומאמציהם זכו להצלחה רבה יותר או פחות. ברם כדי למנוע את הסכנה החמורה של תהוה ובוהו בלשון, שכל עדה תמציא מונחים חדשים ודרכי ביטוי חדשות לדברים ולרעיונות שאין להם מקבילות בעברית, הורגש הצורך במוסד מאחד ומתאם שיוביל את כל המאמצים הללו לשיטה אחת ועל ידי כך ימנע את הפיצול של העברית לבלביל דיאלקטים עוד לפני שתספיק להפוך ללשון לאומית משותפת. מוסד כזה נוסד לפני שנים אחדות בדמות ועד הלשון, שהיושב ראש שלו הוא החתום מטה וסגן היושב ראש הוא מר דוד ילין. הוועד עבד בחריצות בפיתוח הלשון העברית ובטיהורה, ואולם לא יכול להצליח לגמרי משום שחסרו לו האמצעים הנחוצים כדי להשלים את המשימה הכבירה הזאת.

כך היו פני הדברים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. המלחמה יצרה מצב חדש לחלוטין. הצהרת הממשלה הבריטית [=הצהרת בלפור] קירבה את הגשמת שאיפותינו ארוכות השנים לטווח הנראה לעין. היא נתנה לעם היהודי הזדמנות להתחיל בחיים עצמאיים משלו ולהתקיים קיום מלא כקבוצת אנשים נורמלית. והיא הפכה את שאלת הלשון העברית לעניין דחוף. האופקים החדשים לגמרי שנפתחו לפני יהודי ארץ ישראל מצריכים אוצר מילים גדול הרבה יותר ממה שיש בעברית המדוברת של היישוב הישן, אשר לו תחומי עניין מצומצמים, ומחייבים ריכוז ותיאום גדולים יותר מבעבר. בלא מאמצים אלה להעמיד את הלשון העברית ברמה של לשון מודרנית מפותחת תלקה ההתפתחות התרבותית של הקהילה החדשה בארץ ישראל בחסר רב. נביא רק דוגמה אחת: כולנו מצפים לייסודה של אוניברסיטה עברית בארץ אבותינו, ויודע אני את התעניינותך האוהדת בתכנית זו. ואולם האוניברסיטה העברית תיוותר בגדר תכנית ולא תהיה ראויה לשמה כל עוד לא יהיה מינוח עברי מוגדר היטב לכל המדעים, והרי אין אוניברסיטה כזאת נוסדת אלא לשם פיתוחם של מדעים אלה. מובן מאליו אפוא שהגדלה משמעותית של היקף עיסוקו של ועד הלשון העברית היא צעד חיוני בדרך לייסוד אוניברסיטה עברית.

גם בנוגע ללשונות האירופיות העיקריות, שהתפתחו במשך מאות שנים באופן נורמלי ובאין מפרע, נתברר הצורך ביצירת גופים שתפקידם היחיד הוא לשמור על טוהר הלשון ולפקח על הסתגלותה לדרישות החדשות העולות תדיר. האקדמיה ללשון הצרפתית היא דוגמה מופתית למאמצים אלה. והדברים נכונים פחות או יותר באשר לשאר הלשונות האירופיות. על אחת כמה וכמה מוסד זה נחוץ ללשון כלשונו, שהתפתחותה הופסקה במשך אלפיים שנה, ועתה היא ניצבת לפתע בפני הצורך למצוא ביטוי לחיים חדשים לחלוטין.

התבוננות בעניין זה מכל היבט אפשרי הביאתני למסקנה שאנו זקוקים עכשיו מאוד למוסד שיעשה למען הלשון העברית מה שהאקדמיה ללשון הצרפתית עושה למען הלשון הצרפתית. תפקידו של מוסד זה יהיה לאסוף את כל אוצר הלשון שעדיין טמון בספרותנו הענפה ולעשותו נגיש; לשמור על טהרת הלשון ולמנוע את ההיפכותה לז'רגון, כלומר לבליל של להגים שהובאו על ידי היהודים מארצות מגוריהם; להסדיר וליצור את כל המונחים החדשים הנחוצים לתנאי החיים החדשים.

מוסד כזה, שיעסוק בראש ובראשונה בטיהור הלשון ובפיתוחה, יהיה גם גורם בעל עצמה במכלול החיים התרבותיים של עמנו. יתרה מזו, מוסד כזה, אף שמקומו יהיה בארץ ישראל והוא ישרת באופן טבעי את ענייניהם של יהודי ארץ ישראל, תהיה לו השפעה עצומה על הפעילות התרבותית היהודית בעולם. הוא יקדם את תחום מדעי היהדות, ששם לו למטרה לבאר את היהדות בהתפתחותה ההיסטורית. הוא יתרום במידה רבה להבנה טובה יותר של התנ"ך – המטמון הקדום ביותר של לשוננו הלאומית, שישמש תמריץ חריף לכל העוסקים בפיתוח הספרות וההיסטוריה שלנו ונכסינו הרוחניים בכלל.

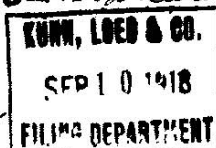
יצירת מוסד כזה היא משימה דחופה במיוחד בשעה זו, כשהממשלה הבריטית מאפשרת לעם היהודי להתחיל בחיים חדשים ולפתח את תרבותו. אם לא ננצל את ההזדמנות הזאת אנו עלולים להיווכח שכל מאמצינו לחידוש נעוריה של תרבותנו יהיו לשווא, וכשיגיע זרם העלייה מן הארצות שיהודיהן דוברים יידיש נאלץ להתמודד עם הסכנה שהידיש ולא העברית תיהפך ללשון הלאומית של המרכז החדש בארץ ישראל. בטוחני שתסכים עמי שיהיה זה אסון שאולי לא נתאושש ממנו לעולם, שכן הדבר יהרוס את עצם התכלית שלמענה אנו מייחלים לראות את עמנו משקם את אדמתו העתיקה. אני פונה אליך אפוא כאחד המעטים שענייניו הרוחניים של עמנו מקננים בלבם, ומבקש את תשומת לבך הכנה למפעל הנזכר.

גם אם משימה זו אינה נראית מוחשית כמו משימת "העבודה המעשית" שהיישוב ניצב עתה לפניה – בראייה מדינית ארוכת טווח, שאיננה מוגבלת בחזונה לאופק הצר של ההווה, אין היא חשובה או דחופה פחות [...]

file

Elberon, New Jersey, 2 Sept.

first year of the
British Decade

Dear Mr. Schiff,

I am in possession of Your
very kind letter of Aug. 27.

I fully appreciate the situation
and, while I certainly am regretful
that the circumstances do not per-
mit You at the present moment
to give Your attention to the
project submitted to You, I find
comfort in the hope inspired
by the wording of Your esteemed
letter, that as soon as circum-
stances will change this project
will find in You the highminded
Prophet You have always been
for the spiritual interests of
our people.

Mrs Ben-Zion extends to you
her cordial greetings.
Thanking you heartily for your
kind words about my work, I beg
to remain with assurances of my
highest esteem,
Yours very faithfully
E. Ben-Zion
Mr Jacob H. Schiff }
Bar Harbor, Me

מכתבו של בן-יהודה ליעקב שיף

בן-יהודה קיווה מאוד שיצליח לעניין את שיף בפרויקט ייסודו של ועד הלשון העברית (בדומה לאקדמיה ללשון הצרפתית הקיימת בצרפת) ואף הציע להיפגש עמו אישית כדי לספר לו באריכות על הזיקה בין המוסד המוצע ובין האוניברסיטה העברית העתידה לקום.

הנקודות המרכזיות במכתבו של בן-יהודה הן אלה:

- א. תחיית הלשון העברית קדמה לתחיית ארץ ישראל, ועתידם של יהודי ארץ ישראל קשור קשר בל יינתק לעתיד הלשון העברית.
- ב. תחיית הלשון העברית כלשון מדוברת אין לה אח ורע בתולדות הלשונות המדוברות בעולם.
- ג. יש הכרח בכינון מוסד (ועד הלשון העברית) כדי למנוע את פירוד העברית לדיאלקטים שונים עוד לפני שתספיק להפוך ללשון לאומית משותפת. מוסד זה יתאם וירכו את כל המאמצים ויכוון אותם לקביעת שיטה מגובשת ואחידה כדי למנוע אנרכייה לשונית.

ד. אם לא ייעשו מאמצים להעלות את הלשון העברית לרמה של לשון מודרנית מפותחת תהיה כל ההתפתחות התרבותית של "הקהילה הארץ-ישראלית" מוגבלת. ה. יש צורך במוסד שיפעל למען הלשון העברית בדומה לפעולת האקדמיה ללשון הצרפתית למען הצרפתית.

ו. חשוב לכונן מיד את המוסד נוכח זרימת העלייה מארצות דוברות יידיש, כדי שהיידיש לא תיהפך ללשון הלאומית במקום העברית.

שיף קרא את המכתב בתשומת לב רבה והשיב לבן-יהודה בתוך ימים אחדים. הוא הודה לו על מכתבו וסיפר לו על הבעיות המוצגות לפניו יום יום, נוסף על הדרישות והתביעות המגיעות אליו בלא הפסקה בשל התנאים השוררים בעולם. כל מי ששולח אליו הצעה, פרויקט, תביעה או דרישה סבור שעניינו שלו ראוי יותר מאחרים להתחשבותו ולהיענות חיובית. ההתלבטות אפוא גדולה, וקשה לקבל החלטה ראויה. כך הוא גם באשר לבקשתו של בן-יהודה. שיף החליט אפוא שעליו להיענות לבקשות דחופות בלבד. הוא הסביר בתשובתו לבן-יהודה כי אין בו אלא הערכה כלפיו וכי השיב לו באריכות כדי שיבין את שיקוליו לאשורם וכדי שלא יובן שהשיב בשלילה מתוך אנוכיות (שהרי הוא מקדיש את חייו ואת ממונו לעמו). היה זה מכתב מנומס מאוד, מחמיא מאוד, אבל לגופו של עניין שיף סירב לבקשה.⁴ בן-יהודה לא ויתר והשיב לו במכתב מנומס מאוד שאף שהוא מבין את החלטתו בשל המצב בהווה הוא מקווה שמיד כשהתנאים ישתנו הוא ימצא בשיף תומך נלהב, כפי שנהג תמיד "בנוגע לנושאים רוחניים של עמנו".⁵

שיף אכן הוצף בבקשות ובדרישות לתמיכה בפרויקטים, ובוודאי לא יכול היה להיענות לכולן, ואולם ייתכן כי פעל כאן גורם נוסף: בעקבות אירועי מלחמת הלשונות בארץ ישראל בנוגע לשפת הלימוד בטכניון, שהיה עתיד לקום הודות לתרומה נכבדה של שיף ושל חברת "העזרה" בגרמניה, הוא החליט למשוך את ידיו לחלוטין מתמיכה בענייני ארץ ישראל בשל האמצעים האלימים, לדעתו, שנקטו הציונים במאבק על בכורת העברית כנגד הגרמנית.⁶ שיף הסכים לתמוך, אחרי היסוסים, בעבודת בן-יהודה במהלך שהייתו באמריקה, בעיקר בשל התערבותו של יעקב ורטהיים, אבל נראה שבשל המשקע הכבד שהותירה בו פרשת מלחמת הלשונות סירב להתגייס למען פרויקט על אדמת ארץ ישראל.

4. שיף לבן-יהודה, 27 באוגוסט 1918, שם.

5. בן-יהודה לשיף, 10 בספטמבר 1918, שם.

6. נ' אפרתי, "יהודי אמריקה וארץ-ישראל: מלחמת הלשונות, מפנה במעורבות היהודית האמריקנית", וזאת ליהודה: מחקרים בתולדות ארץ-ישראל ויישובה מוגשים ליהודה בן פורת, בעריכת י' בן-אריה וא' ריינר, ירושלים תשס"ג, עמ' 570.

בד בבד הגה בן-יהודה הקמת גוף נוסף לצד ועד הלשון, וקרא לו "משמרת הלשון". התפקיד שהועיד לו היה "לשמור על הלשון העברית בארץ ישראל, להרחיב גבוליה יותר ויותר בתור לשון הדבור בכל מקצועות החיים של כל חלקי העם, ולעשותה עד כמה שאפשר יותר מהר להלשון היחידה של כל העם היהודי בארץ ישראל". מטרת הגוף היו לאסוף מידע על היקף לשונות הדיבור בקרב הציבור היהודי ברחבי הארץ, למצוא דרכים להקנות את הדיבור העברי לעולים החדשים המגיעים ארצה ולהכין חוברות של שיחות בעברית שיש בהן מילים ומונחים יום-יומיים. בן-יהודה הדגיש את החשיבות המיוחדת שאומות העולם מייחסות לשיבת העם היהודי למולדתו העתיקה וללשונו העתיקה וציין שבריטניה, שהביאה לעם ישראל את גאולתו הלאומית, "הכירה בדרך רשמי מן הרגע הראשון של הצהרתה הגדולה, כי לשון הדבור [...] צריכה להיות [...] הלשון העברית". המסמך המפרט את ההצעה להקים את הגוף הזה פורסם ב"דאר היום" במלאות עשר שנים לפטירת בן-יהודה.⁷ בהערת המערכת שם נאמר: "הדברים נכתבו ע"י המנוח בשנת 1918, בהיותו באמריקה. נשקפת מכל שורה חרדה כנה לגורל שפתנו הלאומית".⁸ ככל הידוע לי, אין תיעוד נוסף באשר ל"משמרת הלשון", וסביר מאוד להניח שהמשכו של גוף זה היה בהסתדרות "שפתנו", שנוסדה ביזמת בן-יהודה זמן קצר מאוד לאחר שובו ארצה. עיקרי מטרותיה של "שפתנו" היו זהות כמעט לגמרי לאלו של "משמרת הלשון" – השלטת העברית המדוברת בכל תחומי החיים בארץ ישראל, ביצוע החלטות ועד הלשון והדפסת רשימות מונחים ומילונים.⁹

7. "מבית גנזיו של אליעזר בן-יהודה: משמרת הלשון", דאר היום, כ"ד בכסלו תרצ"ג.

8. יש קושי מסוים בקביעה שהמסמך נכתב באמריקה: בן-יהודה קובע בו, כאמור, שבריטניה הכירה במעמדה של העברית כלשון דיבור, אבל אינני מכיר מסמך בריטי רשמי מאותה עת הנוגע למעמד העברית. ההתכתבויות הראשונות בין ועד הציירים הציוני למוסדות הממשל הבריטי בארץ ישראל על מעמד העברית הן מן החודשים הראשונים של 1919. מצד אחר אם אכן נקבע שמדובר בראשית 1919, ניאלץ להניח שבן-יהודה שינה בתוך חודשים אחדים את שם הגוף מ"משמרת הלשון" ל"שפתנו" (ר' להלן). נימוק זה מחזק אפוא את ההנחה שבן-יהודה חיבר את המסמך עוד לפני כן, בעת שהייתו באמריקה.

9. נ' אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב-תרפ"ב (1881-1922), ירושלים תשס"ד, עמ' 166-168.

מבית גנזיו של אליעזר בן-יהודה

משמרת הלשון *

כי רק השמוש התמיד, שעם משתמש בו בור פה בלשון מהלשונות עושה שהוא גם מחשב בלשון זו, וכבר הסכימו כל חכמי הנפש, כי רק המחשבה העקריית בלשון מהלשונות נותנת לרוח העם הזה מקוריות אישית, המציינת אותו ככל זולתו ועושה אותו עלול ליצור יצירות רוחניות מקוריות. שכן, שכללן הוא קונה לו זכות מוסרית לקיום אישי בין כל אומות העולם.

יש הרבה צבורים גדולים וקטנים, שלשון הר-בור שלהם היא צרפתית, אנגלית, גרמנית, רוסית וכיוצא בהן, ואין שום תועלת תרבותית מיוחדת להאנושות אם על אדמה עתיקה זו יקום עוד צבור קטן מדבר באחת הלשונות האלה. רק מצבור יהודי עברי, יושב על אדמתו העתיקה ומדבר ומחשב בלשונו העתיקה, מיחלות אומות העולם התרבותיות יצירות רוחניות גדולות ומקוריות. כמו שיצר לפניו בשבתו על אדמתו זו ודבר וחשב בלשון זו, ורק מפני תקוה זו ההסידות באומות העולם מדברי שות אחיה להיות ישראל על אדמת אבותיו ונוטות להחנהג אתו לפניו משורת הדיון המקובל עתה ליסור עיקרי שעליו יבנה סדר העולם המדיני החדש.

ומפני זה, גם האומה האנגלית, שהיא הביאה לנו הנאולה הלאומית, הכר הכירה בדרך רשמי מן הרגע הראשון של הצהרתה הגדולה, כי לשון הדבור של העם השב עתה לתחיה בעזרתה, צריכה להיות רק לשוננו הלאומית העתיקה — הלשון העברית.

משמרת הלשון היא מחלקה אחת ממחלקות ההנהגה היהודית הכללית בארץ ישראל, ותפקידה המיוחד הוא :

לשמור על הלשון העברית בארץ ישראל, להרחיב גבוליה יותר ויותר בתוך לשון הדבור בכל מקצועות החיים של כל חלקי העם, ולעשותה עד כמה שאפשר יותר מהר בלשון היחידה של כל העם היהודי בארץ ישראל.

למען הגיע לזה תפעל משמרת הלשון הפ-עולות האלה :

(א) אסוף תאסף ידיעות מדויקות על דבר המעמד הלשוני של צבורי היהודים בכל רחבי הא-רץ, באיזו לשון משתמש כל צבור וצבור, מי ומי הם המשתמשים בלעז ומי בעברית, מי הם הנא-מנים ללשון הלאומית ומי הם הבוגדים בה.

(ב) תבקש דרכים ללמד את הדבור בעברית לכל החרשים הבאים להתישב בארץ.

(ג) תדפיס מחברות קטנות ש' שיחות בעב-רית, היותר רגילות וצריכות בחיי יום יום.

(ד) תספד טפול מיוחד בועד הלשון ובצר-כיו.

תחית ישראל על אדמת אבותיו, שלא תוכל לצאת לפעלה בכל גולה ועמקה אלא גם באהדתו ועזרתו של אה"ע, רצויה גם לנו וגם להן רק בתנאי אחד, והוא : — שהיה תהיה זו התחיה **עברית**, שהיה יהיה העם שיקום לתחיה עם עבריית, מדבר עברית.

האספה שהיתה בבית — — — ביום — — — וש-
השתתפו בה — — — אחרי ברור דברים ומשא
ומתן של הנאספים, באה לידי ההחלטה הזאת :
לכל מי שיש לו עין פקוהה להתבונן להדברים
כמו שהם, הוא רואה, כי בעקב הישועה הלאומית
שהביאה לנו נאולת הארץ כרוכה סכנה גדולה
ללשוננו הלאומית משני עברים.
מעבר מזה מהלשון של האומה הממונה על
ארצנו, שהיא לשון תרבותית גדולה והיא גם ה-
שון הרשמית הממשלתית, ותועלת ידיעתה ו-
ש מ ו ש כה גלויה לכל.

ומעבר השני הלשון האשכנזי הנהגית,
שהיא לשון הדבור של רוב בני עמנו בגולה, והם
רנילים בה, ועל רבים מהם היא גם חביבה וקשורה
בנפשם וקשה עליהם לפרש ממנה, ומקצתם רואים
בה גם כעין קרושה לאומית ומבקשים לדחות את
הלשון העברית מפניה. וכשיפתחו שערי ארצנו
בקרוב, וההנהגה — שבה תקותנו — תתגבר במ-
ד פחות או יותר חשובה, ישנא ויחזק הדבור
בלשון זו ותמחק במהרה הצורה ה ע ב ר י ת
של התחיה הלאומית, ולא יהיה להדבר שום תקנה.
וכדי להציל את תחיתנו מצרה גדולה זו,
חובה עלינו לאמץ את כל כחנו ולבקש דרכים
שיתנו לנו היכולת לעמוד בפרץ בעוד מעור.
אך הנסיון היומי מעיד, כי קצר תקצר ידנו
לעשות תושיה ברבר זה. כל זמן שהראגה ללשוננו
היא רשות הרבים, כל זמן שהכל חייבים בשמי-
רתה, אך אין איות נוף שהובה זו תהיה מוטלת
עליו ביחוד.

כי על כן החלטנו :
(א) ליסד חברה שמטרתה היא לשמור משמרת
הלשון העברית בארץ ישראל, להשתדל בכל הד-
כים האפשריים להשליטה בכל מקצועות החייב
בתור לשון הדבור היחידה של העם כולו בארץ.
(ב) שם החברה הוא — — —
(ג) כל איש ישראל, בין בארץ ובין בחו"ל,
כשר להיות חבר להחברה.
(ד) מי שרוצה להיות חבר החברה משלם דמי
כניסה — — — בכל שנה.
(ה) מי שגותן להחברה סך — — — בבת
אחת, הוא חבר נכבד להחברה.
(ו) החברה בוחרת סתוף חכמה ועד כללי
של שנים עשר חבר, ותועד הזה בוחר לו סתובו
ועד פועל של שלשה חברים : נשיא וסגן ונובר.
(ז) פעולת החברה — — —
(יותר לא נמצא בכתה"י).

(*) הרברים נכתבו ע"י המנה בשנת 1918,
בהיותו באמריקה. נשקפת מכל שורה חדרה כנת
לגורל שפתנו הלאומית, ויש להתוות קידה בפני
עינו החדה, שראתה כבר אז מה שבא רק כעבור
שנים לתור שטח הראיה שלנו. — המערכת.

5. ירושלים היהודית בראשית השלטון הבריטי: שמות עבריים לרחובות ירושלים

התנועה הציונית פסחה בדור הראשון של פעילותה על ירושלים, נרתעה מלבוא בשעריה משום שראתה בה את מעוזו של היישוב הישן, ולא כללה אותה ביעדיה המועדפים.¹

זכות ראשונים להכנסת ירושלים, "המטרופולין הרוחנית של האומה", אל סדר היום הציוני-לאומי שמורה ליזמתו ולפעילותו של מנחם אוסישקין. בקונגרס הציוני האחד-עשר, שהתקיים בווינה בשלהי תרע"ג, הוא העלה את הנושא מתהום הנשייה (ר' להלן).² משנת תר"ף (1920) נשא אוסישקין בתפקיד הציוני הבכיר ביותר בארץ ישראל, תפקיד יושב ראש ועד הצירים הציוני. קרוב להניח שמעורבותו נבעה בראש ובראשונה ממחויבותו האישית ומזיקתו העמוקה לענייניה של ירושלים.

בעקבות הצהרת בלפור וכניסתה של ירושלים לעידן אחר תחת השלטון הבריטי נערך היישוב היהודי למציאות החדשה בתקוות ובציפיות רבות. האוכלוסייה היהודית בירושלים הייתה ניכרת במספרה, ואוסישקין חתר לעגן את מעמדה ולזכות בהכרת השלטונות החדשים. ועדת השמות לרחובות ירושלים, שהוקמה בהוראת הרברט סמואל, הנציב הבריטי הראשון, הייתה יחידה בסוגה, ובה פעלו בצוותא נציגי שלושת מגזרי האוכלוסייה בירושלים: יהודים, נוצרים ומוסלמים. דינניה והחלטותיה של ועדה זו הם אפוא עדות חשובה ביותר לסדר העדיפויות של השלטון הבריטי ביחסו לתושבי ירושלים. הנציגות הציונית היישובית הפגינה עמדה נחושה, תבעה ייצוג הולם ליישוב היהודי וחתרה לקבוע עקרונות למתן שמות לרחובות, עקרונות שיבטאו את נוכחותו המספרית של היישוב ואת מעמדו החדש.

* גרסה קודמת של פרק זה התפרסמה כחלק מן המאמר "ירושלים היהודית – חיזוקה, מעמדה וכבודו", כיוונים 11–12 (תשנ"ח), עמ' 99–115.

1. מ' שילה, "מיפן לירושלים: יחסה של ההסתדרות הציונית לירושלים בתקופת העלייה השנייה", ירושלים בתודעה ובעשייה הציונית, בעריכת ח' לבסקי, ירושלים תשמ"ט, עמ' 91–92.

2. י' כץ, "המפנה ביחסם של אוסישקין וחובבי ציון לפיתוח ירושלים ולהקמת האוניברסיטה העברית לפני מלחמת העולם הראשונה", שם, עמ' 107–136.

ירושלים בשנים תרפ"א-תרפ"ד (1920-1924)

אוסישקין שימש, כאמור, יושב ראש ועד הצירים הציוני משנת תר"ף ועד לסיום תפקידו של הוועד בתרפ"ב. הוא התבלט בקנאותו למעמדה של ירושלים ולעניגונה של הלשון העברית. פעילותו זו הייתה המשך למעורבותו וליזמותיו מאז ביקורו בארץ בשלהי תרע"ב ובתחילת תרע"ג, ביקור שבעקבותיו העלה בקונגרס הציוני האחד-עשר החלטות שמטרתן לבסס את פעילותם של ועד הלשון העברית ושל בית הספרים הלאומי ולכונן את האוניברסיטה העברית בירושלים.

בישיבת "מדרש הלשון" (אחד משמותיו של ועד הלשון) שהתקיימה בירושלים בטבת תרפ"א (דצמבר 1920) בהשתתפות אוסישקין דיווח נשיא הוועד, אליעזר בן-יהודה, על הקמתה של ועדת השמות לרחובות ירושלים ופירט את הרכבה ואת העקרונות שינחו אותה בעבודתה. בישיבה הועלתה התביעה להגדיל את ייצוג היהודים בוועדת השמות הירושלמית מתוך הכרה בעובדת היותם רוב תושביה של ירושלים. מאותו טעם הובעה התנגדות עקרונית לקביעת השם "רחוב היהודים". היהודים בירושלים, גרסו המשתתפים, שלא כמו בחוץ לארץ, פרוסים על פני כל העיר ומהווים בה רוב – "זיה ג'ראה, שאף אם אנו הרוב כאן, אף-על-פי כן העיר אינה שלנו".³ אוסישקין ובן-יהודה ראו בראש ובראשונה את ההיבט המדיני בסוגיה זו והתמקדו בכבודה של העברית ובמעמדם של דובריה בלי לגלוש לפרטים באשר לשם רחוב זה או אחר.

תביעת היהודים הייתה לבדוק בדיקה מחודשת את כל שמות הרחובות בירושלים ולאמץ את העיקרון של קריאת שמות היסטוריים לרחובות העיר. עוד הועלתה בישיבת "מדרש הלשון" הטענה שמרבית השמות הערביים של רחובות העיר העתיקה אינם היסטוריים אלא מקריים, ורוב הרחובות הנוצריים קרויים על שם מנזרים, והתגבשה בה התביעה שהוועדה תאמץ שמות היסטוריים, שייקבעו בידי אנשים בקיאים במדע. המשתתפים הניחו, קרוב לוודאי, כי אימוץ קריטריון היסטורי יגדיל הרבה את חלקם של השמות היהודיים. "מדרש הלשון" החליט לשלוח תזכיר לנציב העליון ולדרוש הגדלה של נציגות היהודים בוועדת השמות והכרה במעמדם ובנוכחותם של היהודים בירושלים בדיונים על השמות.⁴

רונלד סטורס, מושלה הבריטי של ירושלים, שם לו למטרה עם כניסתו לתפקידו לדאוג לשמירת אופייה המיוחד של ירושלים, לשיפוצה ולתכנונה.⁵ לשם כך הקים

3. ישיבת מדרש הלשון, ה' בטבת תרפ"א (16 בדצמבר 1920), ארכיון האקדמיה ללשון העברית.

4. מאמציי להתחקות אחר עקבות התזכיר (בארכיונים של ועד העיר, של הוועד הלאומי ושל ועד הצירים ובמסמכיו של סמואל בארכיון מדינת ישראל) לא נשאו פרי, ואפילו אינני יכול לקבוע אם נשלח.

5. ר' סטורס, זכרונות, תל-אביב תרצ"ח, עמ' 504. אהרן אהרנסון מדווח ביומנו על

את האגודה למען ירושלים (Pro-Jerusalem Society), שהשתתפו בה נציגים מכל העדות והדתות ואנשי הרשות הבריטית.⁶ בד בבד יום סמואל, כאמור, את כינונה של ועדת השמות לרחובות ירושלים. יושב הראש של הוועדה היה הקולונל לוק, העוזר המחוזי של המושל הבריטי, ועוד השתתפו בה דוד ילין ואליעזר בן-יהודה, נשיאי ועד הלשון העברית, ראריב ביי נשאשיבי, ראש העיר הערבי של ירושלים, האב אָבֶל, נציג המסדר הדומיניקני, יעקב סָפֶאפורד, נציג המושבה האמריקנית, ואחרים. משתתף קבוע נוסף היה האדריכל הבריטי צ'רלס רוברט אשבי, ששימש יועץ אזרחי לעיר ירושלים.

מאז הקמתה התכנסה הוועדה מפעם לפעם (לא עלה בידי לברר את תדירות ההתכנסויות). הוועדה חילקה את הרחובות לשלושה סוגים: רחובות ראשיים, רחובות צדדיים (שניים ושלישיים) ומעברים, והחליטה לקבוע את שמות הרחובות באזורים שאושרו, על פי תכנית העיר ירושלים (חלק I).⁷

עיון בזיכרונות הדברים של ועדת השמות הירושלמית המצויים בארכיון הציוני המרכזי מעלה כי דוד ילין נכח בכל ישיבות הוועדה (פרט לתקופות היעדרו מהארץ) ובלט בהשתתפותו הפעילה, יותר מכל שאר חבריה, ובחתימתו העקיבה למתן ייצוג רחב והולם לשמות עבריים.⁸

שלוש שנים אחרי ישיבת "מדרש הלשון" נדרש ילין לנושאים אלה, בצורה גלויה ומפורשת יותר, בתזכיר שהגיש ליושב ראש ועדת השמות.⁹ ילין קבל על כך שברשימת הרחובות של העיר העתיקה מופיעים מעט מאוד שמות יהודיים, אף על

שיחה שקיים עם סטורס ב-2 באפריל 1918: "נראה בקי בבעיות האדריכליות ויש לו תכניות לירושלים והאמנות שלה" (יומן אהרן אהרנסון 1916–1919, בעריכת י' אפרתי, תל-אביב תש"ל, עמ' 385); ור' ג' ביגר, "תרומת השלטון הבריטי להתפתחותה של ירושלים (1918–1925)", מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל ט (תשל"ו), עמ' 182–183. ראוי לציין כי סטורס למד וידע עברית – במכתב של ילין לאשתו מיום א' בכסלו תרע"ט כתב בין השאר על חגיגות 2 בנובמבר (יום הצהרת בלפור): "מושל העיר הצבאי הקולונל סטורס נאם כל נאומו הקצר בעברית צחה" (כתבי דוד ילין, ה, בעריכת י' קלויזנר, ירושלים תשל"ו, עמ' 111).

6. C. R. Ashbee (ed.), *Jerusalem 1920–1922: Being the Records of the Pro-Jerusalem Council during the First Two Years of the Civil Administration*, London 1924.

7. זיכרון הדברים של ועדת השמות מיום 17 בנובמבר 1920, אצ"מ (הארכיון הציוני המרכזי), א' 153/172.

8. עיון בחמישה רישומי ישיבות של הוועדה, שרובן התקיימו בשלהי 1923, מלמד שילין נכח בכל הישיבות ואילו ראש העיר הערבי, נציג המושבה האמריקנית והנציג הדומיניקני נכחו בחלקן בלבד (אצ"מ, שם).

9. י"ב בכסלו תרפ"ד, אצ"מ, שם.

פי שירושלים היא מוקד התעניינותו של העם היהודי. הוא לא יכול להשלים עם העובדה שבירושלים העתיקה לא יהיו רחובות על שם מלכים ונביאים בישראל שפועלם ונבואותיהם קשורים קשר בל יינתק לירושלים. יתרה מזו, ילין חזר ודרש כי ועדת משנה יהודית תוסמך לקבוע שמות לרחובות הפנימיים בשכונות היהודיות, וכי תוצאות עבודתה יובאו לאישור ועדת השמות. הוא הדין במינוי ועדת משנה ערבית לשכונות הערביות. בסיפה של תזכירו תבע ילין למנות חבר יהודי לוועדה במקום אליעזר בן-יהודה המנוח.

לוק, היושב ראש של הוועדה, שהיה יהודי מומר ממוצא הונגרי, שלל את דרישתו של ילין לדון מחדש בקביעת שמות הרחובות החשובים ששם כבר הוכרע, ואף טען כי למיטב זיכרונו השתתף, גם בעבר, נציג יהודי אחד לפחות בישיבות הוועדה.¹⁰

רישומי הישיבות של ועדת השמות מעידים שהתביעה שהועלתה בישיבת "מדרש הלשון" בדבר העדפת שמות היסטוריים לרחובות בירושלים זכתה לתשומת לב של הוועדה. חבריה התבקשו לשלוח ליושב ראש מבחר של שמות אישים מפורסמים שהיה להם קשר כלשהו לירושלים בזמן מן הזמנים.¹¹ עד סוף שנת 1922 נבחרו ואושרו ארבעים ושישה שמות רחובות בעיר העתיקה ושמונים שמות רחובות בעיר החדשה.¹² מדיוני הוועדה, על פי הרישומים המונחים לפנינו, נראה שהיושב ראש והוועדה כולה פעלו בלא משוא פנים. אדרבה, ניכרת מגמה להיענות ככל האפשר למשאלות שהופנו לוועדה, ובייחוד להתחשב בשכונות המגורים ובאוכלוסייה המתגוררת בהן. לדוגמה, היושב ראש קיבל את טענתו של ילין שאין זה הולם לקרוא לשני רחובות בשכונה היהודית זיכרון משה על שם קדושים נוצרים (יוחנן המטביל וסנט פול), והחליט להמירם בשמות אחרים.¹³ כמו כן נענתה בחיוב הצעת ילין לקרוא רחוב במרכז ירושלים על שם אליעזר בן-יהודה, שנפטר לא מכבר.¹⁴

נושא מרכזי אחר שיסודותיו הונחו באותה עת הוא קביעת שמות הרחובות בשכונות היהודיות. הגאוגרף אברהם יעקב ברוור נענה לפניית ילין ופרס לפניו הצעה מקיפה לקביעת השמות היהודיים בעיר העתיקה ומחוצה לה. תפישתו של ברוור, שיושמה במרוצת השנים בידי ועדת השמות, קבעה את העיקרון שרחובות סמוכים זה לזה יקבלו שמות בעלי מכנה משותף. על פי זה יועדה כל שכונה לקבוצת שמות של אישים, למשל: בשכונת הבוכרים שמות תרי-עשר הנביאים;

10. לוק לילין, 20 בדצמבר 1923, שם.

11. ר' הערה 4 לעיל.

12. אשבי (הערה 6 לעיל), עמ' 26–28.

13. סיכום ישיבה שהתקיימה ב-4 באוקטובר 1923, אצ"מ, א' 153/172.

14. סיכום ישיבה שהתקיימה ב-26 באוקטובר 1923, שם.

בשכונת זיכרון משה שמות חובבי ציון שהלכו לעולמם ושעודם בחיים; ברחובות מרכזיים שמות של אישים מפורסמים הפעילים בהווה; בבית הכרם אישים מתקופת העלייה השנייה; בתלפיות שמות המשוררים החדשים דאז.¹⁵ מסמכים אלה על אודות ראשית עבודתה של הוועדה לקביעת שמות הרחובות בירושלים משכילים אותנו הן באשר לתביעה היהודית העקרונית להכרה במעמד היישוב היהודי בירושלים הן באשר ליסודות שהונחו בקביעת השמות לשכונות היהודיות בירושלים.

ישיבת מדרש הלשון, טבת תרפ"א (דצמבר 1920)¹⁶ בדבר קריאת שמות לרחובות ירושלים

ישיבת מדרש הלשון, ה' טבת תרפ"א (בהשתתפותו של ראש ועד הצירים מר א. מ. אוסישקין)

הנשיא, בן־יהודה מספר, שהנציב הציע למנות ועדה בדבר קריאת שמות לרחובות־ירושלים. הנציב העליון גם נתן הוראות: א) לחדש כמה שאפשר פחות; ב) לא לבטל שמות עתיקים, שיש להם יסוד בדברי הימים; ג) לא לקרוא שמות חדשים על שם הרברט סמואל (כך אמר הנציב העליון בעצמו), אלנבי וכיוצא בזה.

הקולונל סטורס מסר את הדברים האלה בישיבת Pro Jerusalem והציע רשימה של חברי הוועדה: ראש־העיריה, מן הדומיניקנים, גייקוב מן האמריקנים, ועוד, ומן היהודים רק ה' ילין בלבד. העירותי על זה. סטורס או אחר הציע את ה' סלאוטש. ה' ילין אמר, שיותר נכון לבחור בה' בן־יהודה בתור בן־העיר. הדבר נתקבל. בדין־החשבון של הישיבה לא היה כלום מכל זה. העירותי את ה' אשבי, האדריכל של הממשלה, על זה. בישיבה הראשונה של הוועדה התנגד ראש העיריה לקריאת שמות חדשים, מפני שזה מבלבל, ועל־כן הוא מציע לקרוא שמות חדשים רק במקום שאין שמות ישנים. ה' בן־יהודה הודיע, שבצורה זו אין שום ערך לוועדה, שהרי הכל ישאר כשהיה בנוגע להשמות העיקריים. גם האב הדומיניקני החזיק בדברי. הוחלט לבדוק בכל רחוב אם יש טעם לשם, ואם אין – אנו נותנים שם חדש. הלא העמים יושבים כאן שכונות־שכונות וצריך לתת לכל אומה יושבת באיזו שכונה זכות יתרה על השם של אותה שכונה. אחר־כך קיבלו ה"ה בן־יהודה וילין רשימת שמות של רחובות (ט"ז שמות בעיר העתיקה), שנקבעו בשעה שלא היו, ורק שעדיין אין אנו רוצים להחליט בלעדי הסכמתם.

15. ברור לילין, ט"ו במרחשוון תרפ"ד, שם.

16. ר' הערה 3 לעיל. הפרוטוקול כתוב בכתב ידו של יוסף קלוזנר, מזכיר ועד הלשון.

ה' ב"י וילין הודיעו, שלא קבלו שום הזמנה ואינם יכולים להסכים בלא משא-ומתן בועדה. על זה הושב, שנשלחה ההזמנה על-ידי הדואר, וה"ה בן-יהודה וילין הודיעו, שבאין **ברירה** הם מעירים את הערותיהם בכתב. בין שמות הרחובות היה גם "רחוב היהודים". ה' בן-יהודה העיר, שאי-אפשר לקרוא לרחוב **בירושלים** בשם "רחוב היהודים", והציעו לקרוא רחוב אחד בשם רחוב יהודה החסיד והשני – רחוב ר' יוחנן בן זכאי ובקיצור: "רחוב בן זכאי". ראש העיריה הציע, שבמקומות שיש שמות שונים – יקבלו את השם **האנגלי**. שלשום היתה אספה של הועדה. בדבר "רחוב היהודים" העירו, שהיהודים יושבים בכל ירושלים ואין לקרוא שם כזה. על זה העירו שיש "רחוב הנוצרים" והציעו: "רחוב יהודה החסיד", ובארו את המוצא. הם הסכימו, אבל בתנאי שהאנגלים יקראו Jews street. גם לזה התנגדו הה' בן-יהודה וילין, והרי בשכונת היהודים יש לפי ההחלטה ליהודים זכות יתרה לקרוא בשמות. אז שאלו: הלא היהודים קוראים לזה רחוב היהודים? על זה השיבונו, שזוהי לא מסורת, אלא, פשוט, סימן דמוני, שכאן יושבים יהודים, שקראו כך הנכרים תחלה. ה' לוק מ"מ מושל ירושלים, העיר, שזוהי לא שאלה פרטית, אלא, שאלת הפרינציפיון: כל מקום שיש שם ישן, אין לשנותו. השאלה נדחתה. עכשיו השאלה מוצעת לפני מדרש הלשון ובא-כח ועד הצירים: אם יש לנו להתנגד ואין כח לנו להתנגד, על כל פנים לא ניתן את הסכמתנו. ומה דעת החברים הנאספים: אם יש שם לא-נאה ראוי להחליפו, או אם יש שם ישן, יהא מה שיהיה, הוא להשאיר. ועוד שאלה בדבר השם "רחוב היהודים".

ה' אוסישקין:

זוהי שאלה עיקרית. זוהי מלחמה בעד העמדה המדינית של היהודים בירושלים, ואם לא נקבל כאן את הזכויות של רוב תושבי ירושלים, כמו שדננו כאן, יהיה אחר-כך קשה יותר ויותר. די שבחרו רק בשני יהודים בין שבעה (מקודם רק אחד), מראה את היחס. השאלה היא איך להגן על המשפט והצדק של היהודים, שאף הנציב, לא בתור יהודי, אלא בתור מִגֵּן הצדק, צריך לעזור לנו. מדרש-הלשון יכול רק לחוות דעת בעניין היופי של השמות, אבל את הצד המדיני צריך לקחת תחת ידו ועד-העיר, ואם לא יצליח זה – יבוא **הועד הלאומי**, ואם לא יצליח גם הוא – יבוא ועד-הצירים בתור בא-כוח ההסתדרות הציונית. צריך מיד להכין תזכיר להנציב, שועד-העיר מוחה בכל תוקף על שבחרו בועדה זו בארבעה נוצרים, שהם מיעוט קטן, ורק יהודי אחד – ואחר כך שנים; חשבנו, שגם עמאם נבוא ליד איזה גמר, אבל ראינו, שבשאלה היהודית הראשונה כבר באה ההתנגשות.

ובכן אנו מבקשים, שיצרפו יהודים מן החברות היהודיות המעונינות בדבר (החברה לחקירת א"י, מדרש הלשון, ועוד). ואם זה לא יועיל – למסור לוועדה לאומי, ואם לא – ועד הצירים – האינסטאנציה האחרונה. להנציב העליון יש רגש כבוד של יהודי ומבין את ערך העניין הגדול ויעשה מה שצריך.

ה' ילין:

העיר העתיקה היתה ערבית והשמות הערביים לא היו היסטוריים, אלא שמות שבמקרה; אין שמות ספציפים ערביים, ולנוצרים יש להם רחובות על שמות המנוזרים, ורק Via Dolorosa יש לה איזה ערך. ובכן, אם נשאיר את השמות הללו, תקבל כל העיר שמות ערביים ושמות ריקנים ומקריים ומחוסרי-טעם. העיר שכולה היסטוריה תעשה עיר של חולין. זה צריך להביא בתזכיר. צריך שכל הרחובות של העיר העתיקה, גם של הערביים ושל הנוצרים, יקראו בשמות היסטוריים. צריך להתנגד לעיקר ש"אסור לשנות", גם בחברה Pro-Jerusalem בכללה נתקפחה זכותנו: אנו שם מועטים והם מתגברים עלינו. בתזכיר צריך להזכיר, שקריאת שמות יש לה יחס להמדע, ואין להכניס לתוכה אנשים, שאין להם יחס להמדע. צריך לדרוש, שירבה מספרנו בועדה.

ה' אוסישקין:

צריך לשנות את כל השמות שאינם היסטוריים, ולמהר בתזכיר.

ה' מזיא:

כמה יהודים יש ב"פרו ירושלים".

ה' ילין:

ששה יהודים, שמהם שנים אינם מזמינים.

ה' ליפשיץ:

במקום יהודה החסיד – יהודה הנשיא ויהודה הלוי. שוק-התגרים טוב ואין לשנות.

ה' בן-יהודה:

אלה הם פרטים ולא עליהם אנו דנים כאן.

ד"ר מזיא:

אני מציע, שבתזכיר זה יזכר דרך אגב מעוט-החברים ב"פרו-ירושלים".

ה' אוסישקין:

בתזכיר צריך שלא לערבב עניין בענין.

הוחלט למהר בתזכיר להנציב העליון.

ה' ילין:

השאלה היא, אם ועד־העיר יוכל לבוא כבר בפרטים על קריאת השמות, או רק לדרוש את התרבות מספר היהודים בועדה.

ה' אושיסקין:

צריך לכתוב על הכל. הנציב העליון בודאי כבר קבל ידיעות מתנגדות. בדבר "רחוב היהודים" אפשר להזכירו.

ה' ילין:

בדבר "רחוב היהודים" אפשר ששם מתקיים מאות בשנים, אין צורך לשנותו: לא צריך לשים לב למתנגדינו, אלא להשמות [?] שלנו.

ה' אושיסקין:

אני תומך בדברי ה' בן־יהודה מן הצד המדיני. באודיסה נלחמתי בעד רחוב־היהודים, אבל בירושלים ובצפת וכו', שאין שם רחוב המושלמים, לא צריך להיות רחוב־יהודים: זה נראה, שאף אם אנו הרוב כאן, אף־על־פי כן העיר אינה שלנו. בברד־צ'וב היהודים הם הרוב, ואעפ"כ יש שם רחוב־היהודים.

ד"ר מזיא:

צריך לשים לב, אם אין זה רחוב היסטורי.

ה' בן־יהודה:

אם נתן להם להכריע את הכף, על יסוד מה ש"כך נקרא הרחוב", הרי בזה נהרס את כל היסוד לדרוש שנויים בשם ישן.

ה' ליפשיץ:

ראוי לשאול את היהודים, אם אינם מרגישים צורך בשם הישן "רחוב היהודים" ואולי ישתמשו בזה אחרים לשמותיהם ההיסטוריים, ויש לשאול מומחים: אולי יש להשאיר שמות ישנים וגם לקרוא שער, רחוב, שוק, ואולי שביל.

ה' אושיסקין:

מוטב שיהיו שמות היסטוריים של זרים משלא יהיו רחובות היסטוריים כלל.

מחליטים: למהר במשלוח התזכיר לנציב העליון.

6. בן-יהודה בשנותיו האחרונות הצרכים הלאומיים והעברית

עידוד תלמידי ישיבות לעסוק בחקר ארץ ישראל ועתיקותיה

שפשפתי את עיניי בתמיהה רבה כשנתקלתי במאמר של אליעזר בן-יהודה בעיתון "דאר היום" שכותרתו "תלמידי הישיבות איה הם?"¹ והרי בן-יהודה רחוק היה מעולם הישיבות ת"ק פרסה. בזיכרונותיו, שהחל לכתוב שנים אחדות לפני כן, העיד על עצמו כי בראשית דרכו בירושלים אמנם החליט "לנהוג בכלל בדרכי היהדות המקובלה" אף על פי שלא היה קרוב לדת: "את דעותי בענייני אמונה ודת לא העלמתי ולא הסתרתי משום אדם למען כחש [...] עד שנוכחתי כי הכל לשוא!"² ועוד זאת: במכתב שכתבה לו חמדה בן-יהודה בעת שהייתה בלונדון באשר למאמציה להשיג מימון לעבודת המילון הודיעה שלא ידאג כי "ב"ה שאין לנו ילדים קטנים לפרנס".³ האם השימוש בביטוי "ב"ה", השכיח כל כך בחוגים דתיים, ובייחוד בצורה של ראשי תיבות, מעיד על תזווה כלשהי באידאולוגיה החילונית של משפחת בן-יהודה או שאין זו אלא פליטת קולמוס חסרת חשיבות? ביקשתי אפוא לתהות על קנקן המאמר של בן-יהודה ב"דאר היום" ולבדוק שמא הייתה לו הארה דתית בלתי ידועה בשנותיו האחרונות. אחד הנושאים שנדרש להם בן-יהודה באותה עת הוא חקר הארכאולוגיה של ארץ ישראל. היעדרם של חוקרים יהודים בתחום זה הטריד אותו מאוד, ולאחר שהשתתף בכינוס השלישי של החברה המזרחית הכללית בארץ ישראל⁴ חש חובה לתת ביטוי לתסכולו במאמר.⁵ הוא ציין במיוחד את הרצאתו המלומדת של אחד

1. דאר היום, כ"ו במרחשוון תרפ"א.

2. אב"י, "החלום ושבירו", התורן, י"א בתמוז תרע"ח, עמ' 9-10 ור' לעיל עמ' 45-46.

3. חמדה בן-יהודה לאליעזר בן-יהודה, 15 באוגוסט 1920, אצ"מ (הארכיון הציוני המרכזי), A43/134.

4. י' בן-אריה, "המוסדות הזרים לארכאולוגיה ולחקירת ארץ-ישראל בתקופת המנדט, חלק ב'", קתדרה 93 (תש"ס), עמ' 131-132. "החברה המזרחית הארץ-ישראלית (הפלסטינאית)" נוסדה בירושלים ב-1920. רוב חבריה היו חוקרים מבתי הספר הזרים למקרא ולארכאולוגיה שבירושלים ואנשי כמורה מהמסדרים שבירושלים. חבריה היהודים היו שלושה: אליעזר בן-יהודה, דוד ילין ונחום סלושץ, נציג החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה.

5. הערה 1 לעיל.

הכמרים הקתולים בדבר חורבת בית הכנסת בכפר כורזין בגליל העליון, הרצאה שאף לא אחד מ"היהודים" ידע להעיר עליה דבר וחצי דבר. אף שלא הפליג בשבח הישגיהם של אנשי המדע היהודים בתחום הלשון העברית, הכיר שהם עוסקים בלשון ונדרשים לה: "רק במקצוע אחת היהודים תופסים באלו האספות [=בכינוסי החברה המזרחית] מקום פחות או יותר נאה, והיא – מקצוע חקירת הלשון העברית. אם אפילו במקצוע זה אין אנו יכולים עדיין להתגדר בדברים חשובים באמת, על כל פנים הכל מרגישים שם כי זו לשוננו, והכל רואים כי אנו עוסקים בה, מטפלים בה, לומדים אותה, חוקרים בה". לעומת זאת בתחומים שהחברה המזרחית נוגעת בהם, לרבות תחומי ההיסטוריה היהודית, העיסוק וההתעניינות של חוקרים יהודים מצומצמים מאוד, ובאשר לארכאולוגיה של ארץ ישראל – "בוזה אנו אלמים ממש!"

בן־יהודה קבל על אותם תלמידי ישיבות המתגדרים בלימוד התלמוד ופרשניו אף על פי שאין עתידם וכישוריהם בתחום התורני. בשל כך הם נמנעים מלימוד מקצועות אחרים שיכלו למצוא בהם עניין ולהצטיין בהם. הוא טען כי העיסוק בארכאולוגיה של ארץ ישראל יאפשר לחוקרים להישאר בתחום התלמוד ואף יצריך את בקיאותם ואת ידיעותיהם. אין הוא בבחינת לימוד חכמות חיצוניות אלא עיסוק ב"דברים שבקדושה" המאפשר ללומדים לקום ולהתהלך בארץ, להתחקות אחר שרידי עברה על פי התלמוד ולהציע את ממצאיהם לפני ציבור יהודי ולא יהודי. לשם כך אין הם נדרשים לא לשינוי הלבוש ולא לשינוי הלשון. בן־יהודה ציין לדוגמה את דוד ילין – שנשא הרצאה בחקר הלשון העברית, "ודבר עברית" – וקבע שהרבה "קדוש השם" היה יכול להביא אחד מתלמידי הישיבות לו היה מתייצב הוא עצמו אל מול הקהל הזה. את תמיחתו הפנה בן־יהודה אל הרב אברהם יצחק הכהן קוק, משום שלדעתו לא היה צר ראות כמו חלק מעמיתיו הרבנים "הגדולים" אלא בעל גישה פתוחה ורחבה, וידע והכיר את החשיבות הגדולה של חקר עתיקות ארץ ישראל ליישוב היהודי.⁶ בן־יהודה ציפה אפוא שהרב קוק יעודד ויכוון את התלמידים להתגדר בתחום זה והביע משאלה שעד הכינוס הבא של החברה המזרחית ימצא תלמיד ישיבה שיוכל להרצות על אחד מבתי הכנסת העתיקים בארץ ישראל.

6. כעבור יומיים פרסם נחום סלושץ סקירה של ההתפתחויות בתחום הארכאולוגיה ("על החקירות ועל החפירות", דאר היום, כ"ח במרחשוון תרפ"א), וציין שמייסדי החברה לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה התאמצו לגייס אנשי מדע יהודים, משום שהבינו שתחום זה הוא אחד המקצועות החשובים ביותר בארץ ושהוא מעורר עניין בקרב מאות מיליוני בני אדם.

בן־יהודה והרב קוק

בין בן־יהודה והרב קוק התקיים קשר בכתב ובעל פה ביזמת בן־יהודה. הוא שלח לרב שאלות בסוגיות רבניות־לשוניות, וזה השיב לו. נראה גוטל פרסם במאמרו "בין תחייה לחידוש" חמש איגרות ששלח הרב קוק לבן־יהודה. במאמרו ציטט גוטל את דברי מאיר מדן, המזכיר המדעי של האקדמיה ללשון העברית וחבר האקדמיה: "למרות הריחוק הגדול בהשקפות ודעות נהג מרן ז"ל כבוד בשואל זה [=בן־יהודה], אחר שהשאלות היו כענין ובירורן חשוב להסברת ענייני הלשון, שלימודה ומחקרה היו חשובים ביותר בעיניו". והחרה החזיק אחריו המחבר: "בן־יהודה, עם שהיה מקולקל באמונה ובהתנהגות יהודית, עשה גדולות רבות בהחייאת הלשון העברית ושכלולה בדיבור ובספרות"⁷.

על עמדתו של בן־יהודה כלפי הרב קוק אפשר ללמוד מדברים שכתב במאמר "סדור הרבנות": "אפילו מי שבעצמו איננו דתי כל עקר אינו יכול לא להודות כי בלבו ובדעתו של רוב מנין ורוב בנין של הצבור היהודי, ובפרט פה בארץ הקדש הדת תופסת מקום גדול מאד, ואם הרבנות תהיה מסודרה כראוי והרבנות הראשית תהיה נתונה בידים ראויות לכך, תוכל פעולתה להיות לברכה רבה להצבור"⁸. ובמאמר נוסף באותו עניין, "רבנות יפה", ציטט בן־יהודה מאחד מנאומיו של הרב קוק: "[...] כי הרבנים רוצים להכניס באהלה של הרבנות גם יפופיתו של יפת". "בודאי", קבע בן־יהודה, "כונתו של הרב הגדול היתה להיפי הפנימי, הרוחני, המדעי"⁹. ועוד זאת: בעקבות עימות קשה בין "דאר היום" ובין "הארץ" כתב בן־יהודה את המאמר "טעיתם בחשבונכם, אדוני!" וקלוזנר השיב לו במאמרו "טעות בחשבון". בין השאר הזכיר קלוזנר שבן־יהודה התנגד עם הרב קוק למתן זכות בחירה לנשים, והוסיף בסוגריים: "מר בן־יהודה מוצא לנאה עכשיו כל מה שעשה הרב קוק!"¹⁰

סגירת מערכת החינוך העברי – בגידה בתחיית הלשון?

זמן קצר לאחר בואו של הרברט סמואל, הנציב הבריטי הראשון, לארץ ישראל, עם כינון ממשל אזרחי בריטי, נקבעה ליהודים מכסה נדיבה של רישיונות עלייה לארץ ישראל. ביולי 1920 התכנסה בלונדון הוועידה הציונית הגדולה

7. נ' גוטל, "בין תחייה לחידוש: בין הראי"ה קוק לבן־יהודה", מרחבים ו (תשנ"ז), עמ' 329–330.

8. דאר היום, י"ט באדר ב' תרפ"א.

9. שם, ג' באדר ב' תרפ"א.

10. א' בן־יהודה, "טעיתם בחשבונכם, אדוני!", דאר היום, ד' באדר ב' תרפ"א; י' קלוזנר, "טעות בחשבון", הארץ, י"ב באדר ב' תרפ"א. לא מצאתי מקור נוסף שיאשש זאת.

הראשונה מאז תום מלחמת העולם הראשונה כדי לדון באפשרויות העלייה וההתיישבות ולקבוע את יעדי המדיניות הציונית. בניין ארץ ישראל וקליטת העולים החדשים היו תלויים בתרומתה הכספית של יהדות אמריקה. בשאלת סדר העדיפויות של הפעולה הציונית התחולל עימות בין לואיס ברנדייס, נשיא ציוני אמריקה, ובין ויצמן וסוקולוב ורוב הצירים הציוניים מאירופה ומארץ ישראל. ברנדייס גרס שאת כספי אמריקה יש להפנות אך ורק לסיפוק הצרכים הציבוריים החיוניים של היישוב ולא לפיתוח כלכלי.¹¹ במאמר ב"דאר היום" נדרש בן-יהודה לעניין זה. מצד אחד שיבח את הכרזת הממשלה הבריטית על אודות מעמד הלשון העברית בארץ ישראל, הכרזה שהעידה על נחישותה להוציא לפועל את הצהרת בלפור בשלמותה. מצד אחר ציין את התגברות ההתנגדות והשטנה למפעל הציוני בארץ ישראל ואת החשש שהמצב המדיני הפנימי בבריטניה ישתנה אם הממשלה תתחלף. כדי לקדם את הרעה התייצב בן-יהודה לצד ברנדייס ותבע להקצות את המשאבים הכספיים אך ורק להגדלת מספרם של היהודים בארץ ישראל. הוא הזכיר שזוהי "שעת חרום, שעת מלחמה", ובעת כזאת אין להשגיח על ענייני חולין, אפילו לא על החינוך, שכן בלא גידול האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל לא יהיה עתיד ליישוב. סגירת בית הספר, "וואלי כלס", אמנם תגרום סבל לחינוך, אבל "מזה לא תחרב הארץ".¹² בארץ שהתה באותה עת משלחת מטעם הוועד הפועל הציוני, ששוגרה לפלסטינה בעקבות ביקורת שהושמעה על הוועד בוועידה הציונית הנזכרת בלונדון. לאחר הוועידה נוסדה קרן היסוד כדי לגייס את האמצעים הכספיים הדרושים לבניין הארץ, ואולם הכספים לא הגיעו.¹³

קדיש יהודה סילמן לגלג על הצעת בן-יהודה במאמר בעיתון "הארץ" בהציעו שאולי תיאות חברת אליאנס (כ"ח) לממן את מערכת החינוך העברי. הוא כינה אותה "מלון לילה" לרוח העברי,¹⁴ וכיוון בכך לתמיכת בן-יהודה שבע-עשרה שנים לפני כן ביצירת "מלון לילה" לעם העברי.¹⁵ כעבור שבוע פרסם בן-יהודה

11. י' עילם, "היסטוריה מדינית 1918–1922", תולדות היישוב בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, תקופת המנדט הבריטי, חלק ראשון, בעריכת מ' ליסק, ירושלים תשנ"ד, עמ' 189–193.

12. א' בן-יהודה, "הכרח השעה", דאר היום, א' בטבת תרפ"א.

13. י' סלוצקי, "מהצהרת בלפור ועד למאורעות תרצ"ו", היישוב בימי הבית הלאומי, בעריכת ב' אליאב, ירושלים 1976, עמ' 22.

14. ק"י סילמן, "המשא ומתן עם המלאכות הציוניות והתוצאות (שיחה עם ראש ועד הצירים אוסישקין)", הארץ, ו' בטבת תרפ"א.

15. כוונתו של בן-יהודה הייתה לתמוך בהצעת הרצל לקבוע את אוגדה כ"מקלט לילה", מקום מפלט זמני לעם היהודי.

מאמר נוסף שכותרתו "היסגרו בתי הספר", ובו העיד כי הציע את הצעתו מרחיקת הלכת בעקבות עיון ושיקול דעת ולאחר שהתברר שהתקווה לאסוף תרומות מכל יהודי העולם נכזבה. בן־יהודה קבע כי בשעה שחי היהודים ברוסיה, הציבור היהודי הגדול ביותר, נמצאים בסכנה פיזית יש להכריע לטובת ביטחון החיים ולא לטובת בתי הספר. אסור לה אפוא להסתדרות הציונית לממן מתקציבה הזעום את החזקת בתי הספר, אלא עליה להפנות את הכספים למימון עליית יהודים. השאלה היחידה שהציקה לו הייתה עתידם החומרי של כחמש מאות מורים ומורות ומשפחותיהם. מורים אלה הקדישו את עצמם בדור האחרון "לתחיית העם, בפרט לתחיית העברית, לתחיית הלשון העברית. הם הם שהוציאו לפעל את החלום הגדול, הנפלא של תחיית לשוננו, הם הם עשו את הדור החדש לדור מדבר עברית כמעט כלו".¹⁶ ועם זאת בן־יהודה היה סבור שלא כלו כל הקצים, וייתכן מאוד שיצליחו לגייס כספים מיוחדים כדי לממן את הפעלת בתי הספר. בריאיון שקיים סילמן עם אוסישקין, יושב ראש ועד הצירים הציוני, הדגיש אוסישקין כי הוצאתה של עבודת החינוך והתרבות מידי ההסתדרות הציונית כמוה כנטילת נשמתה.¹⁷ ועל זאת השיב בן־יהודה שאיננו חוזר בו מדבריו, שכן האמירות על ערך הרוח לישראל מוכרות בתנועה הציונית, ואולם מבחנן המעשי הוא בעת הזאת.¹⁸

בשל עמדתו זו של בן־יהודה הוטחו בו דברים חריפים מפי ידידו ורעו הקרוב ועמיתו לוועד הלשון יוסף קלוזנר, שראה בהצעה לסגור את בתי הספר העבריים בגידה בתחיית הלשון. ועל כך השיב לו בן־יהודה: "אני מאמין אמונה שלמה כי באמת ובלב תמים אדוני מצטער שיצאתי שוב לתרבות רעה. אבל אינני לחזור בי [כך] כשכל תקוה העם [כך] בסכנה אינני יכול לא לאמר מה שאני מרגיש. אינני רואה שום בגד בתחית־הלשון. אדרבה! אדרבה!"¹⁹

בן־יהודה היה נחוש בעמדתו שהיסוד הראשון והעיקרי של בניין הבית הלאומי בארץ ישראל הוא "רבוי הציבור היהודי בארץ ישראל", בכל האמצעים ובמהירות האפשרית, ו"אם אין – אבדנו אבדנו!"²⁰

16. דאר היום, ח' בטבת תרפ"א.

17. הערה 14 לעיל.

18. הערה 12 לעיל.

19. בן־יהודה לקלוזנר, ט' בטבת תרפ"א ("ד' לבלפור"), בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, מחלקת כתבי יד, 4°1086/261. קלוזנר כתב במאמר "טעות בחשבון" (הערה 10 לעיל): "להשקפה יותר נעלה לא התרומם מר בן־יהודה. עוד לפני חדשים אחדים כשיצא בהצעה ה'נפלאה' לסגור את בתי הספר אך 'לשנה או לשנתיים' – לא יותר, לא ראה שום אסון אחר זולת קפוח פרנסתם של המורים".

20. הערה 12 לעיל.

ידידות ומחלוקת בין בן־יהודה לקלוזנר בדבר מעמד הלשון העברית

קלוזנר ביאר את המחלוקת שפרצה בינו ובין בן־יהודה מאז עלה זה ארצה בהתנגדותו הפנימית העמוקה לתפישת בן־יהודה "לעשות את הציונות כולה חולין [...] ובעיקר כמעט כולה שאלת לשון בלבד". על אף ההתנצחות ביניהם מעל דפי העיתונות, בעת ששימש קלוזנר אחד מעורכי "הארץ"²¹, לא ניתק קלוזנר את קשריו עם בן־יהודה, והערכתו כלפיו נותרה בעינה כל העת. לעומת זאת בין "דאר היום", עיתונם של בן־יהודה ובנו איתמר בן־אב"י, ובין קלוזנר שררה עוינות שהתבטאה במאמרים חריפים ששילחו זה בזה. קלוזנר יצא חוצץ נגד "חבורת דאר היום", שלא בחלה באמצעים ובמילים כדי להתנפל על אישים כמו אוסישקין וזיבוטינסקי ועל כל דבר ציבורי לאומי, ותלה בהם כוונה "להזיק ליישוב כולו, לקבוץ הכספים באמריקה, להסתדרות הציונית ולתנועה הלאומית כולה".²² במאמר אחר האשים את בן־יהודה שהוא מוצא פגמים במבקרים של "דאר היום" אף על פי "שיש פגם יותר גדול בעדותו של מר בן־יהודה עצמו: 'כלום אב מעיד על בנו?' קלוזנר זכר לבן־יהודה ש"היה הראשון לדבר עברית והרבה מלים מחודשות" שמשתמשים בהן בדיבור ובכתב, ואולם הוא גם זכר שלא התנגד להיפכות "הלשון העברית לאיזו שדה של 'חדושים להכעיס' ואף מסייע הוא לכך על ידי 'חדושים' מעין 'ירכתון' ו'לעלני' ועל ידי הרחקת כל המלים הזרות הנחלה התרבותית המשותפת של המין האנושי".²³

מצד אחר קלוזנר היה הבולט והעקיב ביותר בין חכמי הגולה שהתייצבו לצד בן־יהודה. עוד בעשור האחרון של המאה התשע־עשרה תמך בו בפולמוסיו החריפים עם רוב סופרי הגולה באשר לחידושי ולתפיסותיו הלשוניות.²⁴ עם עלייתו ארצה בתר"ף (1919) נתמנה בהסכמת בן־יהודה למזכיר בשכר של ועד הלשון, ו"נתקרבתי הרבה לאליעזר בן־יהודה".²⁵ קלוזנר מעיד עליו: "עוד מימי נעורי הערצתי אותו [...] לבן־יהודה הקדשתי את החלק השני של 'היסטוריה ישראלית'".²⁶ בספרו האוטוביוגרפי תיאר קלוזנר בהרחבה את המכשולים שהוערמו בדרכו עד להדפסת ספרו "ישו הנוצרי", ולאחר צאתו לאור את הביקורות שספג ואת

21. בשנים 1920–1922, כשהעיתון היה בבעלות י"ל גולדברג.

22. י' קלוזנר, "סוד המלחמה", הארץ, ג' בשבט תרפ"ב. על אודות המחלוקת בין "הארץ" ובין "דאר היום" ר' גם א' גולדנברג, "לשונו לעם" ב'דאר היום', שפת המדור ושפת העיתון, העברית נח (תשס"ט–תש"ע), עמ' 27–56.

23. קלוזנר (הערה 10 לעיל).

24. נ' אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב–תרפ"ב (1881–1922), ירושלים תשס"ד, עמ' 98–101.

25. י' קלוזנר, דרכי לקראת התחיה והגאולה: אבטוביוגרפיה (1874–1944), תל־אביב וירושלים תש"ו, עמ' 201.

26. שם.

הדברים הקשים שהטיחו בו.²⁷ חיבור זה, שיער קלוזנר, היה אחת הסיבות שלא מונה ללמד בקתדרה להיסטוריה ישראלית באוניברסיטה העברית, בשל התנגדותם של אדולף ביכלר, חוקר מובהק של הספרות התלמודית, והרב החוקר ישראל לוי.²⁸ בן־יהודה קרא את הספר מראשיתו ועד סופו לבקשת קלוזנר וציין אותו כאחד הספרים המעולים שיצאו בעברית בתקופה ההיא. עם זאת לא נמנע מביקורת: "רק על דבר אחד אני קובל על אדוני, והוא: רבוי מלות הזרות שהשתמש אדוני בספרו זה כמעט בכל דף ודף, ופעמים רבות בלי כל צורך, בלי כל תועלת, במקום שיש מלים ובטויים עבריים מספיקים. זה באמת חטא כבד ללשונו, ואני מצטער מאד על כך".²⁹ בספרו האוטוביוגרפי חלק קלוזנר על תפיסתו הקיצונית של בן־יהודה באשר למילים זרות וציין כי בן־יהודה שח לו בעניין ספרו "היסטוריה ישראלית" שאף על פי שהוא מסכים לגמרי עם ההשקפות המובעות בו היה שורף את הספר "מפני שיש בו מלים זרות, כמו 'מונותיאסימוס' ו'ציוויליזאציה'".³⁰

ומעניין לעניין באותו עניין. שבועות אחדים לפני פטירתו שיגר בן־יהודה מכתב לקלוזנר בזה הלשון: "אם רצונו שלא תדד שנתי הלילה יודיעני נא ע"י המוכז מה קרה שם במבחן מורי הדרך בנאום ז'רגוני שנשא שם אחד ואדוני היה שם ושתק ולא עוד אלא שגער במוחה". בן־יהודה היה נרגש מאוד מחומרת העניין ושלח שליח מיוחד שימתין לתשובת קלוזנר ויחזירה אליו לאלתר.³¹ הרקע למכתב היה מאמר של אברהם אלמאליח ב"דאר היום" שכותרתו "שערוריה לאמית". נכתב בו כי "קדושת השפה העברית נתחללה בפרהסיה ע"י 'הקנאי לשפה העברית'", הלוא הוא ד"ר יוסף קלוזנר, המשמש ראש הסתדרות הסופרים העבריים בירושלים, עורך כתב העת "השלח" ועורך עיתון "הארץ". בגוף המאמר סופר כי באחד מלילות השבוע שמעו אנשים קול ז'רגוני הבוקע מאולם המדרשה העברית בירושלים, וכשהציצו דרך החלונות ראו שבאולם יושבים קלוזנר, ברור ואחרים ונהנים הנאה מרובה מנאום ז'רגוני שנשא פלוני. אחדים מן המתקהלים בחוץ נכנסו לאולם וביקשו מקלוזנר שיפסיק מיד את הנאום הז'רגוני, ואולם קלוזנר גירש את המוחים והנאום נמשך. ובעל המאמר תמה כיצד אפשר לעניין יוצאי עדות שונות, כגון ספרדים, תימנים, פרסים וכל מי שאיננו דובר את ה"ז'רגון הקדוש", לבוא לאספות כאלו וכיצד אפשר לתבוע "מדרשנינו שישליטו את השפה

27. שם, עמ' 214–219.

28. שם, עמ' 233.

29. בן־יהודה לקלוזנר, כ"ט בניסן תרפ"ב ("ה' לבלפור"), בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, מחלקת כתבי יד, 4°1086/261.

30. קלוזנר (הערה 25 לעיל), עמ' 205.

31. בן־יהודה לקלוזנר, בלא תאריך ("יו' לבלפור לפנות ערב"), בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, מחלקת כתבי יד, 4°1086/262.

העברית בכל בתי כנסיותינו ובתי מדרשינו ובכל אספותינו אם 'עמודי התווך' כביכול של שפה זו [...] מחללים את קדושתה במרכז העברית במדרשה העברית".³² שתי תגובות למאמר התפרסמו ב"דאר היום". ביום שלמחרת הופיע מכתב למערכת בחתימת "ד"ר א"ו בראוור". הוא העמיד את העובדות בצורה אחרת וטען כי בלית ברירה נשא אחד המשתתפים דברים קצרים בז'רגון, ובו בזמן נכנס לאולם ד"ר נחום סלושץ. הוא מחה על כך לפני קלוזנר, וזה הסביר לו כי אין זה נאום אלא ביאור הכרחי שאין מנוס ממנו.³³ סלושץ שלח אף הוא תגובה, ובה דחה את תיאורו של בראוור ואישש את פרטי ההשתלשלות לפי תיאורו של אלמאליח. סלושץ אף ציטט מפיו של קלוזנר בשיחתו עם המתפרצים: "לפעמים מוכרחים לדבר ז'רגונית אפילו בתוך כתלי הגמנסיה".³⁴ באוטוביוגרפיה שלו הביא קלוזנר מעשה דומה, שראה במו עיניו: אישה זקנה שביקשה להגיע לרופא פנתה לבן-יהודה בשאלה בז'רגון אשכנזי, ובן-יהודה הוכיח אותה על פנייתה זו. קלוזנר תמה על התנהגותו זו, וסיכם את הסוגיה: "בן-יהודה גדול הוא ממני לאין שיעור מפני שאין רחמים לפניו בשעה שהחידוש הגדול שלו – הדיבור העברי – בסכנה. אני איני מוכשר לאכזריות זו, ועל כן אינני גדול, והוא המוכשר לכך, הוא הגדול".³⁵

סיכום

"הפנים הלא-מוכרות" של בן-יהודה בשנותיו האחרונות הן בבואה של ההתפתחויות שפקדו את היישוב בראשית השלטון האזרחי הבריטי בארץ ישראל. בן-יהודה היה עקיב בתביעתו, הן מעצמו הן מעמיתיו ומן הסובבים אותו, לנאמנות ולקנאות אישית לדיבור העברי בכל עת ובכל שעה. אף על פי כן לא היסס לתמוך בפומבי במהלכים מרחיקי לכת מאוד, שנגדו למעשה את תפיסותיו, אם הייתה להם הצדקה לאומית. הדברים אמורים הן בהצעתו לסגור את מערכת החינוך העברי, אף שהייתה יסוד מוסד לדיבור העברי, הן בפנייתו לעולם הישיבות כדי להעמיד ממנו חוקרים בארכאולוגיה של ארץ ישראל, הן בתמיכתו ברב קוק, למרות הפער האידאולוגי ביניהם, בשל העובדה שהדת חשובה לרוב הציבור היהודי בארץ ישראל. המשימות הלאומיות של היישוב הן שהכריעו את הכף בתפיסת בן-יהודה, והן שמבארות את פשר העמדות שנקט, עמדות שהיו בסתירה להשקפת עולמו.

32. דאר היום, י"ד במרחשוון תרפ"ג.

33. שם, ט"ו במרחשוון תרפ"ג.

34. נ' סלושץ, "על השערוריה הלאומית", שם, ט"ז במרחשוון תרפ"ג.

35. קלוזנר (הערה 25 לעיל), עמ' 206.

Contents

From the Editor's Desk	5
1. The Attempt to Found a "Respectable" Hebrew Newspaper in the Yishuv: Opposition to Ben-Yehuda in the Early 1910s	7
2. Ben-Yehuda and the Yemenite Aliya	24
3. Ben-Yehuda in the United States, 1915–1919: Political, and Cultural Activity on Behalf of the Yishuv	31
4. Ben-Yehuda on the Mission of Va'ad Halashon in the "National Home" Era	52
5. Jewish Jerusalem in the Early Mandate Period: Hebrew Street Names	62
6. Ben-Yehuda's Last Years: National Needs and Hebrew	71